

Stanisław Koller

BRAKOWANIE I NISZCZENIE DOKUMENTACJI OPERACYJNEJ SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA W MINISTERSTWIE SPRAW WEWNĘTRZNYCH (1956–1990)

Przeobrażenia ustrojowe, które nastąpiły w Polsce po drugiej wojnie światowej, spowodowały zasadnicze zmiany w charakterze działania organów władzy państwowej. Założenia ideologiczne i ustrojowe systemu komunistycznego przewidywały przejęcie przez państwo i partię pełnej kontroli nad jednostką i społeczeństwem. Do zrealizowania tych celów potrzebne były niestandardowe środki. Rozumieli to doskonale twórcy nowego porządku politycznego, co trafnie zauważyli autorzy opracowania analitycznego o ewidencji operacyjnej Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej powstałego w latach osiemdziesiątych: „Wyłoniła się więc konieczność zbudowania aparatu o szczególnym charakterze, aparatu, którego zadaniem byłaby ochrona żywotnych interesów państwa, zapewnienie porządku i spokoju wewnątrz kraju, a także stworzenie warunków umożliwiających wprowadzenie w życie zamierzonych przeobrażeń [...]. Organizujący się aparat nie miał żadnej tradycji i żadnego doświadczenia”¹.

Instrumentem sprawowania realnej władzy przez PPR, a następnie PZPR były jednostki administracji państwowej i partyjnej. Najważniejszym wśród nich był Resort Bezpieczeństwa Publicznego, przekształcany kolejno w Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, oparty na aparacie represji. W krajach demokratycznych policja stoi zwykle na straży bezpieczeństwa obywateli, państwa i przestrzegania zasad porządku publicznego. W reżimach totalitarnych służby mundurowe bronią interesów rządzącej partii. W ideologii systemu komunistycznego osoba posiadająca inne poglądy polityczne traktowana jest jako wróg ustroju. Z tego powodu każdy obywatel PRL był potencjalnym obiektem zainteresowania służb bezpieczeństwa.

W celu sprawnego funkcjonowania aparatu bezpieczeństwa stworzono unikalne „archiwum”², które stanowiło bazę danych dotyczącą osób i spraw pozostających w zainteresowaniu służb MO i SB. Zgromadzona w Archiwum Ewidencji Operacyjnej – przemianowanym w 1960 r. na Biuro „C” – dokumentacja była cennym źródłem informacji o społeczeństwie

¹ AIPN, 02079/1, Ewidencja Operacyjna Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej 1944–1984, wyd. MSW, Warszawa 1984, s. 2–3.

² Była to raczej jednostka administracyjna łącząca ewidencję obywateli i archiwum.

i ułatwiała nad nim kontrolę. Archiwum operacyjne miało szczególną strukturę. Dostęp do akt zarezerwowany był tylko dla upoważnionych osób i jednostek operacyjnych. Bazę danych o ludziach i wydarzeniach gromadzono dziesiątki lat, dzięki czemu stworzono zbiór unikalnych akt dokumentujących w specyficzny sposób życie w PRL.

Biuro „C”, podobnie jak każde archiwum, miało swoją długoletnią historię. Najbardziej interesujący był sposób gromadzenia zbiorów i jego zawartość. Równoległe jednak ze zbieraniem informacji trwał proces brakowania i niszczenia materiałów, które uznano za niepotrzebne. Celem artykułu jest przedstawienie zasad i realizacji brakowania dokumentacji operacyjnej w Biurze „C” MSW. Zarówno przepisy gromadzenia, jak i praktyka brakowania związane były z charakterem archiwum operacyjnego, specyfiką zainteresowań władzy komunistycznej i sposobem sprawowania rządów w systemie totalitarnym. Analizę procesów brakowania materiałów dokumentacji operacyjnej w Biurze „C” należy traktować przede wszystkim jako fragment badań archiwalnych, które poszerzają wiedzę o funkcjonowaniu unikalnego archiwum. Dla historyków poznanie zasad pracy Biura „C” stanowi ważne uzupełnienie wiedzy na temat działalności służb bezpieczeństwa.

Źródła, z których korzystano przy pisaniu tekstu, można podzielić na dwa rodzaje: akty normatywne i materiały o charakterze administracyjnym. Zarządzenia, instrukcje, wytyczne i inne przepisy posiadały charakter aktów prawnych. Poszczególne przepisy można było ze sobą porównywać, szukać zależności, określać kompetencje i zakres działania. Analiza używanej w nich terminologii wskazuje, iż w sprawach archiwalnych język zarządzeń był w wielu przypadkach nieprecyzyjny. Takie pojęcia jak archiwum, zespół, materiały archiwalne posiadały znaczenie popularne. Interpretacja terminów: materiały bezwartościowe, ważne dokumenty, materiały niemające historycznego i naukowego znaczenia podyktowana była wyłącznie oceną przydatności operacyjnej. Osłabia to wagę wydanych aktów prawnych. Materiały administracyjne (sprawozdania, protokoły narad, pisma przewodnie itp.) cechuje duża niedokładność. Niektóre ze sprawozdań z lat osiemdziesiątych wyraźnie noszą cechy umyślnego wprowadzenia w błąd. Zmusza to badacza do zachowania wyjątkowej ostrożności w ocenie wiarygodności danych oraz ich interpretacji.

Temat artykułu wyznacza ramy czasowe dla prowadzonych badań na lata 1960–1990, w których archiwum operacyjne funkcjonowało w Biurze „C” jako jego Wydział II. Uznano jednak za celowe omówienie krótkiego, trzyletniego okresu poprzedzającego, w którym w MSW archiwum to nosiło nazwę Biura Ewidencji Operacyjnej. Z uwagi na rozbudowany charakter Biura „C”, które w końcu lat osiemdziesiątych liczyło 12 wydziałów, przedstawienie procedur brakowania ograniczono tylko do składnicy akt Wydziału II, w którym gromadzono materiały ściśle związane z pracą operacyjną. Występujące w artykule pojęcie „dokumentacja operacyjna” posiada znaczenie bardzo ogólne i oznacza całość zgromadzonych materiałów w postaci notatek, informacji, akt, fotografii, sprawozdań, postępowań, teczek, dokumentów, meldunków, korespondencji itp., dotyczących działalności operacyjnej jednostek SB i MO. Aby nie dopuścić do rozdrobnienia informacji, korzystano głównie ze sprawozdań rocznych Wydziału II zawierających zbiorcze dane szacunkowe, uzupełniając je o dane uzyskane z protokołów kontroli i narad wydziałowych. Uznano także za celowe przedstawienie brakowania na tle całościowego stanu zasobu archiwalnego Wydziału II na koniec roku sprawozdawczego, dzięki czemu uzyskano właściwe proporcje dla opisywanych procedur.

I. Struktura i zadania Biura „C”

Początki prowadzenia ewidencji operacyjnej znajdujemy już w Resorcie Bezpieczeństwa Publicznego wchodzącego w skład Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Prapo-

czątki Biura Ewidencji Operacyjnej upatruje się w jednostce kontrwywiadu (funkcjonującej od 1 sierpnia 1944 r.), w Sekcji 8, która gromadziła w tym czasie dane osobowe konfidentów współpracujących z okupantem hitlerowskim. Wkrótce doszły do nich informacje o przestępcach, wrogach nowego ustroju i innych osobach³.

Po utworzeniu Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1 stycznia 1945 r. komórka ewidencji operacyjnej znalazła się w Wydziale I Departamentu II i w krótkim czasie rozrosła się do czterech sekcji. Pracę jednostek operacyjnych w Departamencie II MBP i wydziałach II wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa publicznego regulowała instrukcja ministra bezpieczeństwa publicznego z 13 lutego 1945 r. dotycząca pozyskiwania sieci agenturalno-wywiadowczej, form pracy i ewidencji. Pewne zmiany wprowadziło Zarządzenie nr 77 ministra bezpieczeństwa publicznego z 9 października 1948 r. o prowadzeniu ewidencji sieci agenturalno-informacyjnej. Nakazywało ono rejestrację sieci agenturalno-informacyjnej w wojewódzkich urzędach bezpieczeństwa publicznego. Centralnej kartoteki tej sieci jednak nie było. Powstała ona dopiero w 1960 r.⁴

Na mocy dekretu z 7 grudnia 1954 r. w miejsce rozwiązanego MBP z dniem 9 grudnia 1954 r. powołane zostały: Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego i Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. W rezultacie tych zmian Departament II znalazł się w KdsBP. 11 marca 1955 r. Zarządzeniem organizacyjnym nr 019/Org. przekształcony został w Departament X KdsBP, który dzielił się na: Wydział I do spraw ewidencji czynnych OZI i czynnych rozpracowań operacyjnych, Wydział II do spraw archiwistyki materiałów operacyjnych, Dział Statystyczno-Sprawozdawczy, Dział Kartotek, Sekcję Wojskową i Sekretariat Ogólny⁵.

28 listopada 1956 r. KdsBP został rozwiązany, a jego funkcje przejęło MSW. Na mocy Zarządzenia nr 00238/56 z 27 listopada 1956 r. Departament X otrzymał w MSW nazwę Biuro Ewidencji Operacyjnej, które z końcem 1957 r. posiadało 5 wydziałów⁶.

Na podstawie Zarządzenia nr 04/60 ministra spraw wewnętrznych z 2 stycznia 1960 r. Biuro Ewidencji Operacyjnej nazwano Biurem „C”, a wydziały ewidencji operacyjnej KW MO odpowiednio wydziałami „C”⁷.

Zarządzeniem nr 098/Org. ministra spraw wewnętrznych z 1 października 1965 r. Centralne Archiwum MSW, istniejące dotychczas jako samodzielna jednostka organizacyjna, połączone zostało z Biurem „C”⁸.

W skład Biura „C” MSW w 1965 r. wchodziły:

- 1) Kierownictwo – prowadzenie prac przygotowawczych dla zastosowania urządzeń elektronowych w pracy ewidencji, spraw MOB, kontrola pracy w terenie, organizowanie szkolenia zawodowego;
- 2) Wydział I – rejestracja i ewidencja czynnych zainteresowań SB oraz koordynacja operacyjnych zainteresowań między jednostkami;
- 3) Wydział II – archiwum dokumentacji operacyjnej SB MSW i KG MO;
- 4) Wydział III – Centralna Kartoteka Ogólnoinformacyjna i Centralny Skorowidz Tematyczny;

³ AIPN, 02079/1, Ewidencja Operacyjna Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej 1944–1984, wyd. MSW, Warszawa 1984, s. 2–4.

⁴ *Ibidem*, s. 9–13.

⁵ *Ibidem*, s. 21–22.

⁶ *Ibidem*, s. 28–30.

⁷ *Ibidem*, s. 32.

⁸ *Ibidem*, s. 49.

- 5) Wydział IV – archiwum dokumentacji administracyjnej MSW;
- 6) Wydział V – archiwum dokumentacji z lat 1918–1945;
- 7) Wydział Ogólny – kancelaria biura, drukarnia dokumentacji tajnej, zaopatrzenie i technika archiwalna⁹.

W listopadzie 1967 r. zagadnienia wchodzące w zakres prac Centralnego Biura Adresowego i Centralnej Kartoteki Kryminalnej KG MO przeniesione zostały jako Wydział VII do Biura „C”.

W ciągu kolejnych lat po licznych reorganizacjach Biuro „C” znacznie się rozrosło i w latach osiemdziesiątych składało się ostatecznie z 12 wydziałów:

- Wydział I – informacje statystyczne, sprawozdania, ewidencja operacyjna i osobowa;
- Wydział II – akta wytworzone w centrali MSW, teczki wyeliminowanych współpracowników sieci agenturalnej, zakończone sprawy operacyjne, teczki obiektowe;
- Wydział III – centralne kartoteki zagadnieniowe o osobach, kartoteka czynna, rejestracja TEOK;
- Wydział IV – akta administracyjne MSW i KG MO oraz akta personalne b. funkcjonariuszy SB i MO;
- Wydział V – od 1977 r. działalność przeciw państwu wspólnoty socjalistycznej;
- Wydział VI – poszukiwani przestępcy, kancelaria jawna i tajna;
- Wydział VII – od 1967 r. Centralne Biuro Adresowe – informacje dotyczące dorosłych obywateli oraz Centralna Kartoteka Kryminalna;
- Wydział VIII – ogólny, drukarnia;
- Wydział IX – systemy informatyczne, szkolenia;
- Wydział X – transfer danych do komputera, obsługa sprzętu;
- Wydział XI – serwis urządzeń komputerowych, a od połowy lat osiemdziesiątych gospodarka sprzętem komputerowym w MSW;
- Wydział XII – realizacja ustawy z 14 grudnia 1982 r., opiniowanie osób dopuszczanych do tajemnicy państwowej i służbowej¹⁰.

Biuro „C” MSW odpowiedzialne było za prowadzenie ewidencji spraw, faktów i osób pozostających w czynnym zainteresowaniu jednostek organizacyjnych MSW, rejestrowanych w przeszłości przez SB, a od 1967 r. rejestrowanych także przez KG MO, udzielanie informacji upoważnionym jednostkom, jak również za gromadzenie, przechowywanie, opracowywanie i udostępnianie dokumentacji archiwalnej.

W terenie wydziały „C” składały się zwykle z trzech sekcji, które zajmowały się ewidencją aktualnych i wyeliminowanych zainteresowań, dokonywały sprawdzeń kartotecznych, przygotowywały analizy i opracowania, opiniowały osoby, udzielały informacji, prowadziły archiwum.

Do zakresu działania Biura „C” (lata sześćdziesiąte) należało prowadzenie:

- 1) Centralnej Alfabetycznej Kartoteki Ogólnoinformacyjnej osób rozpracowywanych, sprawdzanych, obserwowanych, tajnych współpracowników czynnych i wyeliminowanych, osób zabezpieczonych i zastrzeżonych oraz zasadzek, a także przestępców i podejrzanych;
- 2) Centralnego Skorowidza Zagadnieniowego zorganizowanego według sposobu popełniania przestępstwa lub rodzaju działalności, zsynchronizowanego z Centralną Kartoteką Alfabetyczną;

⁹ AIPN, 0434/15, Zarządzenie nr 00124/65 ministra spraw wewnętrznych z 30 XI 1965 r., k. 103–104.

¹⁰ AIPN, 02079/1, Ewidencja Operacyjna Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej 1944–1984, wyd. MSW, Warszawa 1984, s. 49–50, 66, 70–81.

3) rejestracji osób, spraw i faktów będących w zainteresowaniu SB oraz centralnej rejestracji parafii i duchowieństwa rzymskokatolickiego;

4) koordynacji pracy między zainteresowanymi jednostkami SB MSW w sprawach osób ubiegających się o wyjazd do krajów kapitalistycznych – na podstawie posiadanych zbiorów i zamówień, a także przekazywanie decyzji jednostkom sprawdzającym;

5) analiz i sprawozdań statystycznych obejmujących dane znajdujące się w Biurze „C”, a dotyczące działalności jednostek SB;

6) koordynacji ewidencji i statystyki operacyjnej we wszystkich jednostkach operacyjnych MSW;

7) prac polegających na gromadzeniu, przechowywaniu i opracowywaniu pod względem operacyjnym, tematycznym i wymogów archiwistyki akt b. MBP, KdsBP oraz zakończonych spraw i dokumentacji jednostek organizacyjnych MSW, Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej, jak również niektórych akt z lat 1918–1945 dotyczących działalności b. MSW, Komendy Głównej Policji Państwowej oraz hitlerowskiego aparatu ucisku na ziemiach polskich;

8) prac związanych z opracowaniem wybranych zagadnień, których bazę stanowi zasób archiwalny MSW, na zlecenie kierownictwa i zamówienia zainteresowanych jednostek MSW;

9) prac związanych z udostępnianiem zgromadzonego zasobu archiwalnego upoważnionym osobom i jednostkom dla celów operacyjnych, naukowo-badawczych i historycznych, zgodnie z obowiązującymi w tym zakresie przepisami;

10) stacji mikrofilmowej, mikrofilmowanie materiałów archiwalnych, ewidencja i przechowywanie mikrofilmów, zabezpieczenie materiałów archiwalnych przed mechanicznym i biologicznym zniszczeniem oraz konserwacja chemiczna i mikrobiologiczna;

11) prac związanych z przygotowaniem projektów aktów normatywnych w sprawach należących do zakresu działania Biura „C” i opiniowanie w tym zakresie projektów aktów normatywnych otrzymywanych z zewnątrz;

12) kontroli, nadzoru i udzielanie pomocy terenowym jednostkom w zakresie działania Biura „C”¹¹.

Po rozwiązaniu Służby Bezpieczeństwa i utworzeniu w maju 1990 r. Urzędu Ochrony Państwa, rozpoczął się trwający wiele miesięcy proces przejmowania zasobów archiwalnych MSW przez Biuro Ewidencji i Archiwum UOP.

II. Organizacja i zakres pracy Wydziału II Biura „C”

Wydział II Biura „C” MSW odpowiedzialny był za gromadzenie, opracowywanie i udostępnianie dokumentacji związanej z pracą operacyjną SB MSW i od 1965 r. jednostek operacyjno-dochodzeniowych KG MO, wytworzonej od lipca 1944 r. W skład dokumentacji operacyjnej wchodziły: zakończone lub zaniechane sprawy operacyjne (operacyjnego sprawdzenia, operacyjnego rozpracowania, obiektowe, kwestionariusze ewidencyjne), teczki personalne i pracy wyeliminowanych TW, teczki kandydatów na TW, dokumentacja ogólnoooperacyjna (akta normatywne, sprawozdawczość, meldunki sytuacyjne, korespondencja operacyjna)¹².

Na początku lat sześćdziesiątych Wydział II składał się z naczelnika, zastępcy, sekretariatu (2 osoby) i dwóch sekcji (20 i 11 osób). W pracy pomagało mu także 10 osób oddele-

¹¹ AIPN, 0434/15, Zarządzenie nr 00124/65 ministra spraw wewnętrznych z 30 XI 1965 r., k. 101–103.

¹² AIPN, 01334/339, Konspekt o pracy archiwalnej Biura „C” MSW z 1971 r., k. 1.

gowanych z innych wydziałów, co stanowiło łącznie 45 osób. Do obowiązków Sekcji 1 należało: wypożyczanie materiałów, dokonywanie sprawdzeń w skorowidzach, konserwacja akt, przyjmowanie materiałów, opiniowanie osób, opracowanie dowodów rzeczowych, prace porządkowo-techniczne. Do zakresu pracy Sekcji 2 należało: analizowanie akt operacyjnych pod kątem wydzielenia zagadnień interesujących SB oraz materiałów stanowiących podstawę do opracowań, zorganizowanie i prowadzenie skorowidza tematycznego, konfrontacja informacji posiadanych przez Wydział III Biura „C” z materiałami stanowiącymi podstawę rejestracji, uzupełnianie kart tematycznych¹³.

W następnych latach trwał nieustannie ruch kadrowy. W 1963 r. zmniejszono liczbę etatów o 11 i ostateczny stan pracowników wynosił z końcem roku 32 osoby (faktycznie 29). Wyraźne zmiany nastąpiły w 1965 r. Od 1 października wydział posiadał 35 etatów (faktycznie od 1 grudnia 1965 r.). Zlikwidowano sekcje, a w ich miejsce wprowadzono grupy (planowano 6, faktycznie powstały 4). Do kierowania pracą w grupach wydział otrzymał 6 etatów starszych oficerów ewidencji operacyjnej. Grupa I przyjmowała i opracowywała sprawy operacyjne. Grupa II udostępniała sprawy operacyjne. Grupa III zajmowała się opracowywaniem dokumentacji operacyjnej poza sprawami, a Grupa IV analizowała i brakowała akta operacyjne. Liczba etatów utrzymywała się do połowy lat siedemdziesiątych. W 1975 r. etaty zwiększono do 41 stanowisk, ale faktycznie zatrudnionych było 33–35 pracowników. Taki stan rzeczy trwał do 1980 r.¹⁴

W 1975 r. nastąpiły zmiany profilu pracy Wydziału II podyktowane wychodzeniem na przeciw potrzebom jednostek operacyjnych. W wyniku tych zmian w miejsce grup powstały w wydziale cztery zespoły:

- a) zespół archiwalny (5 pracowników);
- b) zespół mikrofilmowy (5 pracowników);
- c) oddzielny zespół ściśle związany z filmowaniem dokumentów, przygotowujący je do filmowania (9 pracowników);
- d) zespół opracowujący materiały archiwalne dla celów historycznych i operacyjnych (10 pracowników i 3 emerytów)¹⁵.

Do szczegółowego zakresu pracy zespołu archiwalnego należało: przyjmowanie, gromadzenie i opracowywanie wpływających akt operacyjnych SB i MO, akt oryginalnych, partyjnych, sądowych i dokumentacji ogólnoperacyjnej; wzorowe prowadzenie magazynu akt archiwalnych; prowadzenie ewidencji akt operacyjnych i ogólnoperacyjnych; prowadzenie skorowidza tematyczno-zagadnieniowego i alfabetycznego; udostępnianie i wypożyczanie akt jednostkom operacyjnym SB i MO; opracowywanie informacji na podstawie posiadanych akt archiwalnych; udostępnianie akt dla celów naukowo-badawczych i prowadzenie ewidencji; porządkowanie i brakowanie akt zgodnie z wytycznymi kierownictwa biura; przeprowadzanie co 5 lat inwentaryzacji zasobów archiwalnych; komasacja materiałów dotyczących tej samej osoby bądź zagadnienia, a znajdujących się w różnych zespołach lub w jednostkach terenowych; opiniowanie na podstawie akt wniosków osób ubiegających się

¹³ AIPN, 0333/6, Notatka służbowa dotycząca organizacji i pracy Wydziału II Biura „C” z 1960 r., k. 24–29.

¹⁴ AIPN, 0333/9, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” za rok 1963, k. 14; AIPN, 0333/74, Sprawozdania roczne z pracy Wydziału II Biura „C” za rok 1965, k. 25; AIPN, 0333/73, Sprawozdanie roczne z pracy Wydziału II za 1975 r., b.p.; *ibidem*, Sprawozdanie z 20 IX 1977 r., b.p.; *ibidem*, Sprawozdanie roczne z pracy Wydziału II z 1980 r., b.p.

¹⁵ AIPN, 0333/73, Informacja o pracy zawodowej Wydziału II Biura „C” za okres 1975, 1976 i I półrocze 1977 r., b.p.

o zezwolenie na broń palną, dokumenty morskie oraz o przyjęcie do pracy w Centralnym Zarządzie Zakładów Karnych i w jego jednostkach terenowych; opracowywanie informatorów (przewodników) po zasobach archiwalnych i skorowidzach tematyczno-zagadnieniowych; sporządzanie okresowych sprawozdań.

Do zakresu pracy zespołu filmującego dokumentację archiwalną należało: filmowanie wyselekcjonowanych dokumentów posiadających wartość operacyjną, historyczną i polityczną (kat. „A” i od kat. „B-10” wzwyż); obróbka bieżąca filmu; kontrola jakości filmu pod względem czytelności; montaż kart kieszeniowych; sporządzanie drugiego egzemplarza filmu (diaz); prowadzenie na bieżąco ewidencji; systematyczne przeprowadzanie konserwacji urządzeń mikrofilmowych; przeprowadzanie okresowej inwentaryzacji mikrofilmów i mikrofisz (co najmniej raz na 5 lat); prowadzenie nadzoru i udzielanie fachowej pomocy wydziałom „C” KW MO posiadającym sprzęt mikrofilmowy; sporządzanie kopii kserograficznych.

Do zakresu pracy zespołu przygotowującego materiały archiwalne do filmowania należało: selekcja i przygotowanie dokumentów do filmowania; porządkowanie i brakowanie dokumentów (między innymi wyłączenie duplikatów, dokumentacji techniki operacyjnej, części metalowych); wypisywanie ankiet personalnych na osoby bądź zagadnienia występujące w sprawach; rejestrowanie osób w wydziałach III i VII, które dotychczas nie były rejestrowane; prowadzenie konserwacji dokumentów.

Do zakresu pracy zespołu opracowań należało: zbieranie materiałów archiwalnych o działalności antypaństwowej „wrogich sił” w Polsce Ludowej w latach 1944–1970 i zwalczaniu ich przez aparat bezpieczeństwa publicznego; opracowywanie monografii dotyczących „reakcyjnych” organizacji i „band” zbrojnych; wypisywanie kwestionariuszy personalnych na członków i współpracowników „reakcyjnych” organizacji i „band” zbrojnych, kart na wrogie czyny; przeprowadzanie kwerend do opracowań na temat „reakcyjnych” organizacji i „band” zbrojnych; sporządzanie w oparciu o nadesłane z terenu monografie scalone opracowań dotyczących tego samego tematu; sporządzanie opracowań na zlecenie kierownictwa ministerstwa, biura i jednostek operacyjnych; prowadzenie na bieżąco ewidencji książkowej i kartotecznej monografii; sporządzanie na podstawie kartoteki zestawień problemowych; aktualizowanie informatora dotyczącego „reakcyjnych” organizacji i „band” zbrojnych; udzielanie fachowej pomocy wydziałom „C” komend wojewódzkich MO¹⁶.

W końcu lat siedemdziesiątych pojawiają się w sprawozdaniach nowe określenia pracy zespołów. Zespół filmujący i przygotowujący materiały do filmowania nazywany jest zespołem filmującym i kwalifikującym, a następnie – po połączeniu – zespołem mikrofilmowym, natomiast zespół opracowujący materiały archiwalne określano zespołem opracowań.

Jesienią 1980 r. zostały przygotowane dwa alternatywne plany ewakuacji archiwum – sygnowane datą 1 grudnia 1980 r.: Plan ewakuacji zasobów archiwalnych Wydziału II Biura „C” oraz Plan nagłej ewakuacji niektórych zasobów archiwalnych Wydziału II Biura „C”.

Pierwszy przewidywał ewakuację całego archiwum przy udziale pracowników zespołu i przydzielonych żołnierzy. W każdym z boksów miało pracować po sześć osób podzielonych na trójki i pakować akta do worków. Po napełnieniu worka należało dołączyć kartkę, na której powinny być zapisane numery materiałów znajdujących się w worku: początkowy i ostatni oraz sygnatura materiałów. Stan zasobów archiwalnych wynosił ok. 2000 mb akt, co stanowiło ok. 68 ton. Plan szczegółowo określał obowiązki każdego z pracowników.

¹⁶ AIPN, 0546/87, t. 1, Zakres pracy Wydziału II Biura „C” MSW z 1 III 1978 r., b.p.

Podczas realizacji tego planu ewakuacji zakładano zniszczenie: teczek roboczych sieci (107 mb), materiałów oznaczonych sygnaturą „E” (dotyczących osób wydalonych z Polski za przestępstwa na jej terytorium do 1960 r.) i „AS” (dotyczących osób poszukiwanych przez organa bezpieczeństwa do 1954 r.) razem (22 mb), materiałów partyjnych (43 mb), spraw operacyjno-dochodzeniowych MO oznaczonych sygnaturą „III-m” (45 mb), ekspertyz (78 mb), akt sądowych (62 worki), zobowiązań i charakterystyk o symbolu I, czyli TW (15 mb), akt wyjazdowych oznaczonych sygnaturą „A” (82 worki), skorowidzów alfabetycznych i tematycznych (138 mb). Ogółem do niszczenia zaangażowanych miało być 36 osób, które w ciągu 8 godzin miały załadować i zniszczyć 774 worki. Łącznie do ewakuacji i niszczenia materiałów przewidywano 412 osób i 2845 worków¹⁷.

Drugi plan zakładał nagłą ewakuację tylko niektórych zasobów archiwalnych. Przewidywał on wywóz najważniejszych materiałów (776 mb – 28,9 ton) przy użyciu 26 pracowników wydziału i 67 żołnierzy WP w ciągu 3 godzin. Po wykonaniu tej pracy cały stan osobowy miał być użyty do niszczenia materiałów uwzględnionych w specjalnym planie¹⁸.

Od 1981 r. Wydział II miał 40 etatów i taki stan utrzymał się do końca dekady. Zadania wydziału realizowane były w 3 zespołach: archiwalnym, opracowań analitycznych, mikrofilmującym i przygotowującym dokumenty do filmowania (z czasem zespół ten nazwany został zespołem mikrofilmowym). W strukturze tych trzech zespołów Wydział II pracował aż do końca funkcjonowania Biura „C”, czyli do 1990 r.¹⁹

Do zadań zespołu archiwalnego należało: przyjmowanie, opracowywanie i przechowywanie materiałów archiwalnych składanych przez jednostki operacyjne; udostępnianie materiałów do celów operacyjnych i naukowo-badawczych zgodnie z obowiązującymi w tym zakresie przepisami; opracowywanie informacji na podstawie akt archiwalnych; opiniowanie osób ubiegających się o zezwolenie na posiadanie broni palnej, myśliwskiej, przepustki portowej, karty pływać morskich, karty żeglarskiej, krótkofalówki; prowadzenie i aktualizacja ewidencji osobowo-zagadnieniowej; dokonywanie okresowej inwentaryzacji akt; brakowanie, zabezpieczanie przed zniszczeniem i konserwacja dokumentów; sporządzanie okresowych sprawozdań z wykonanej pracy.

Zadaniem zespołu opracowań analitycznych było: opracowywanie posiadanych materiałów archiwalnych dla celów operacyjnych i naukowo-badawczych w postaci monografii zagadnieniowych, analiz problemowych i socjometrycznych, informacji tematycznych, albumów rocznicowych; recenzowanie opracowań sporządzanych w Wydziale II i nadsyłanych z wydziałów „C” KW MO; sporządzanie monografii scalieniowych w oparciu o opracowania tematyczne i prace nadesłane z wydziałów „C” KW MO i własną bazę źródłową; prowadzenie ewidencji osobowej i zagadnieniowej dotyczącej reakcyjnego podziemia na podstawie wszystkich opracowań; prowadzenie na bazie opracowań ewidencji dotyczącej działań aparatu SB i MO w okresie utrwalania władzy ludowej w Polsce; ewidencjonowanie zbiorów fotograficznych znajdujących się w archiwum wydziału; realizowanie programu szkolenia i doskonalenia zawodowego pracowników zespołu; udzielanie pomocy wydziałom „C” KW MO w merytorycznym analizowaniu i opracowywaniu materiałów archiwalnych; współuczestniczenie w organizowaniu wystaw rocznicowych przez Biuro „C”.

¹⁷ AIPN, 0359/4, Plan ewakuacji zasobów archiwalnych Wydziału II Biura „C” z 1 XII 1980 r., b.p.

¹⁸ *Ibidem*, Plan nagłej ewakuacji niektórych zasobów archiwalnych Wydziału II Biura „C” z 1 XII 1980 r., b.p.

¹⁹ AIPN, 0546/87, t. 1, Zakres pracy Wydziału II Biura „C” w 1981 r., k. 1–4; AIPN, 0355/101, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” w 1988 r., b.p.

Zespół mikrofilmowy zajmował się: kwalifikowaniem i przygotowywaniem materiałów archiwalnych do filmowania; filmowaniem materiałów archiwalnych i tworzeniem zasobu mikrofilmowego na poszczególne zespoły; prowadzeniem ewidencji zbiorów mikrofilmowych; udostępnianiem mikrofilmów jednostkom operacyjnym i dla celów naukowo-badawczych; organizowaniem szkolenia dla pracowników zespołu i wydziałów „C” w zakresie przygotowania materiałów do filmowania i obsługi urządzeń; naprawą i konserwacją sprzętu; obsługą kserografu²⁰.

Zakres pracy Wydziału II określał także kompetencje poszczególnych pracowników w procesie brakowania materiałów. Zastępca naczelnika wydziału odpowiedzialny był za nadzór i kontrolę brakowania akt. W zespole archiwalnym prawidłowe brakowanie akt kontrolował starszy inspektor. Inspektor i starszy referent brali udział w porządkowaniu i brakowaniu dokumentów. Starszy referent przygotowywał dokumenty do brakowania. Zespół opracowań analitycznych nie typował materiałów do brakowania. W zespole przygotowującym dokumenty do filmowania starszy referent techniki operacyjnej wyłączał z akt duplikaty i inne materiały, które podlegały zniszczeniu²¹.

W latach 1981–1989 stan faktyczny pracowników Wydziału II Biura „C” wahał się od 33 do 40 zatrudnionych funkcjonariuszy.

III. Normatywne zasady brakowania w Biurze „C” na podstawie zarządzeń ministra spraw wewnętrznych

W początkowym okresie istnienia Biura „C” (za początek przyjęto 2 stycznia 1960 r.) brakowanie odbywało się na podstawie Zarządzenia nr 00123/57 wiceministra spraw wewnętrznych Antoniego Alstera z 1 lipca 1957 r. w sprawie postępowania z dokumentacją znajdującą się w jednostkach operacyjnych Służby Bezpieczeństwa MSW wraz z Instrukcją o pracy Archiwum Biura Ewidencji Operacyjnej (Wydziału Ewidencji Operacyjnej KW MO).

Zarządzenie nr 00123/57 (łącznie z instrukcją) traktowało brakowanie jako wydzielanie z materiałów archiwalnych²² tej części akt, które nie posiadały żadnej wartości operacyjnej lub historycznej. Była to praca stała archiwum. Wydzielania akt kategorii „B”, których czas przechowywania minął, dokonywali pracownicy archiwum. Przeprowadzono je na podstawie zapisów w księgach archiwalnych (prawdopodobnie był to inwentarz akt, dziennik archiwalny). Prawidłowość kwalifikacji do brakowania należało sprawdzić. Dla ostatecznej kontroli akt przeznaczonych do zniszczenia dyrektor Biura Ewidencji Operacyjnej powoływał komisję w Biurze Ewidencji Operacyjnej, a komendant wojewódzki MO w Wydziale Ewidencji Operacyjnej. Jeśli materiały zostały niewłaściwie zakwalifikowane, komisja składała w MSW dyrektorowi Biura Ewidencji Operacyjnej, a w województwie komendantowi lub zastępcy komendanta KW MO, wniosek o ich przekwalifikowanie. W przypadku zmiany kwalifikacji należało dokonać odpowiednich adnotacji w książkach archiwalnych. Sporządzone wykazy brakowania komisja przedstawiała w MSW dyrektorowi Biura Ewidencji Operacyjnej, a w KW MO komendantowi lub zastępcy komendanta do spraw bezpieczeństwa w celu zatwierdzenia. Jeśli osoby, których akta brakowano, figurowały

²⁰ AIPN, 0546/87, t. 1, Zakres pracy Wydziału II Biura „C” w 1981 r., b.p.; AIPN, 0546/80, Zakres pracy Wydziału II Biura „C” w 1983 r., k. 2–4.

²¹ AIPN, 0546/87, t. 1, Zakres pracy Wydziału II Biura „C” w 1981 r., b.p.

²² Przez termin „materiały archiwalne” rozumiano w tym czasie, zgodnie z ówczesnym prawem archiwalnym, całość materiałów, która wpłynęła do Biura „C” w celu przechowywania, niezależnie od posiadanej kategorii archiwalnej.

w skorowidzach i kartotece ogólnoinformacyjnej, należało wyjąć ich karty ze skorowidzów oraz przesłać kartę E-16 do kartoteki ogólnoinformacyjnej i wycofać kartę E-14. Po zatwierdzeniu wykazów przez wymienionych kierowników wybrakowane akta niszczone w sposób zapewniający pełną konspirację poprzez spalenie lub przemiał. Zniszczenia mogli dokonać wyłącznie pracownicy aparatu bezpieczeństwa. Następnie komisja opracowywała protokół zniszczenia, który wraz ze spisem akt wydzielonych do zniszczenia po dokonaniu adnotacji w dziennikach archiwalnych (zniszczono dnia... protokół nr...) układano w porządku chronologicznym. Zarządzenie zawierało między innymi wzory protokołu brakowania akt i wykazu wybrakowanych akt kategorii „B” oraz wykaz dotyczący okresu przechowywania akt w archiwum, zawierający łącznie 54 pozycje²³.

Zarządzenie nr 0107/68 z 24 października 1968 r. ministra spraw wewnętrznych Kazimierza Światły w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji zgromadzonymi w archiwach Biura „C” MSW, archiwach wydziałów „C” komend wojewódzkich (równorzędnych) MO i składnicach akt komend powiatowych (równorzędnych) MO wraz z dołączoną Instrukcją, uchylając poprzednie zarządzenie, precyzowało zasady postępowania przy brakowaniu. Brakowane miały być materiały, które utraciły tzw. wartość praktyczną oraz należały do kategorii „B” wskazującej, że czas przechowywania akt minął. Instrukcja wyraźnie zaznaczała, że wydzielanie akt dokonuje się na podstawie wykazu akt oraz wytycznych dyrektora Biura „C”. Ustalono, że w komisji brakującej akta zasiadać będą trzy osoby. W jej skład mieli wchodzić odpowiedzialni pracownicy operacyjni i pracownicy służby archiwalnej. Funkcje przewodniczących komisji mieli sprawować pracownicy operacyjni od zastępcy naczelnika wydziału wzwyż. Przewidziano brakowanie akt w powiatowych komendach MO. W składnicach terenowych wprowadzono zasadę przygotowywania dwóch egzemplarzy wykazów akt wytypowanych do zniszczenia. Pierwszy egzemplarz protokołu brakowania przesyłano do właściwego wydziału archiwum Biura „C”, a drugi pozostawał w składnicy akt. Przygotowano nowe wzory protokołów brakowania i zniszczenia. W razie stwierdzenia, iż materiały zostały niewłaściwie zakwalifikowane komisja sama sporządzała protokół o ich przekwalifikowaniu. Jeśli z teczki dokumentów wybrakowanych pozostał chociaż jeden dokument, to zostawiano go pod tym samym numerem rejestracyjnym. Z wybrakowanych materiałów nieprzedstawiających trwałego znaczenia opracowywano krótką notatkę zawierającą najbardziej istotne informacje dotyczące osób występujących w wybrakowanych dokumentach. Przed zniszczeniem akt operacyjnych wyłączano wszystkie karty ze skorowidza archiwalnego na osoby, których materiały kwalifikowano do zniszczenia. Karty miały być przechowywane 10 lat i niszczone. Fakt zniszczenia dokumentowany był protokołem podpisywanym przez pracowników obecnych przy niszczeniu. Nadzór nad pracą komisji sprawował w Biurze „C” MSW dyrektor biura, a w komendach wojewódzkich i powiatowych – komendanci. Zarządzenie zawierało nowy wykaz akt z wyszczególnieniem 495 rodzajów akt kategorii „A” i „B” oraz wzory druków²⁴.

W celu ujednoczenia i uproszczenia postępowania z dokumentami gromadzonymi w archiwach i składnicach resortu spraw wewnętrznych minister Stanisław Kowalczyk wprowadził 10 maja 1974 r. Zarządzenie nr 034/74 w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych. Uchyliło ono zarazem poprzednie zarządzenia w tej sprawie. Było w nim tylko kilka istotnych zmian. Brakowanie zdefiniowano wyłącznie jako

²³ AIPN, 0333/53, Zarządzenie nr 00123/57 ministra spraw wewnętrznych z 1 VII 1957 r., § 9.

²⁴ AIPN, 0549/2, Zarządzenie nr 0107/68 ministra spraw wewnętrznych z 24 X 1968 r., § 61–70.

wydziałanie na makulaturę akt kategorii „B”, których termin przechowywania minął. Terminy te szczegółowo określał nowy wykaz akt. Jednostki organizacyjne resortu niszczyły we własnym zakresie (z wyjątkiem Wydziału I Biura „C”) materiały o okresie przechowywania poniżej 5 lat („B-5”). Oprócz Biura „C”, archiwów wojewódzkich i powiatowych resortu brakowanie odbywało się także w archiwach WOP i Nadwiślańskiej Brygady MSW oraz w innych jednostkach organizacyjnych resortu. Komisje do brakowania powoływali w nich dowódcy wojsk i kierownicy jednostek. Przy brakowaniu akt personalnych wyeliminowanych osobowych źródeł informacji pozostawiano w teczkach raporty o pozyskaniu i eliminacji, zobowiązanie i charakterystykę, kilka własnoręcznie napisanych doniesień i pokwitowań. Zarządzenie zawierało nowy, rozszerzony wykaz akt kategorii „A” i „B” oraz wzory protokołów²⁵.

Zarządzenie nr 030/79 ministra spraw wewnętrznych Stanisława Kowalczyka z 2 lipca 1979 r., zmieniające zarządzenie w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, wprowadziło niewielkie modyfikacje w Zarządzeniu nr 034/74 i instrukcji do niej dołączonej. W gestii organizacji składnic akt zmiany te związane były z przeprowadzoną w 1975 r. reformą administracyjną państwa, która zlikwidowała powiaty. Zarządzenie to nowelizowało także niektóre zasady dotyczące głównie zasobu archiwalnego (rozdz. III, § 10) i opracowywania akt w archiwach (rozdz. VII, § 31a, 31b). Nie wносило natomiast żadnych zmian w kwestii zasad brakowania. Wprowadzało tylko nową organizację wykazu akt. Nowelizacja pozostawiała dla protokołów brakowania i niszczenia akt kategorię „A” oraz wprowadzała druk protokołu brakowania używany wcześniej w Centralnym Archiwum MSW. Był on nieco bardziej szczegółowy niż w instrukcji z 1974 r. Księga protokołów akt zniszczonych zachowała również kategorię „A”²⁶.

8 lipca 1985 r. ówczesny minister spraw wewnętrznych Czesław Kiszczyk wydał Zarządzenie nr 049/85 w sprawie organizacji i zasad postępowania z materiałami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych. W zarządzeniu usunięto głównie szczegółowe wcześniej przepisy dotyczące zasad brakowania akt personalnych wyeliminowanych osobowych źródeł informacji, odstąpiono od notowania i zachowania najistotniejszych faktów odnoszących się do osób występujących w brakowanych sprawach, zniesiono wymóg przechowywania wyłączonych ze skorowidza archiwalnego kart dotyczących osób występujących w tych aktach przez okres 10 lat. Zarządzenie wprowadzało nową kategorię akt o symbolu „Bc”. Należała do niej dokumentacja pomocnicza posiadająca krótkotrwałe znaczenie praktyczne, która powinna być wybrakowana po jej wykorzystaniu. Nakazano także usuwanie z brakowanych materiałów części metalowych oraz arkuszy kalki technicznej i maszynowej. Postanowiono, iż transport materiałów na miejsce zniszczenia, załadowanie i rozładowanie makulatury zabezpieczy Zarząd Administracyjno-Gospodarczy MSW (w wojewódzkich urzędach spraw wewnętrznych – wydziały gospodarki materiałowo-technicznej). Czynności związane z przewozem do miejsca zniszczenia dozorował funkcjonariusz archiwum.

²⁵ AIPN, 0549/10, Zarządzenie nr 034/74 ministra spraw wewnętrznych z 10 V 1974 r., § 67–75; AIPN, 02079/1, Ewidencja Operacyjna Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej 1944–1984, wyd. MSW, Warszawa 1984, s. 45.

²⁶ AIPN, 0549/7, Zarządzenie nr 034/74 ministra spraw wewnętrznych z 10 V 1974 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, Zarządzenie nr 030/79 ministra spraw wewnętrznych z 2 VII 1974 r. zmieniające zarządzenie w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, Instrukcja w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, Wykaz akt, wzór nr 4.

Dyrektor Dep. Techniki MSW
(nazwa jednostki)Warszawa, dnia 17.05 1984 r.
(miejscowość)

83

„ZATWIERDZAM”

T A J N E
(po wypełnieniu)

płk mgr inż. A. Kalinowski

Do

Dyrektora Departamentu Techniki
Ministerstwa Spraw Wewnętrznych

w

Protokół brakowania akt Nr 1/84

(nadaje archiwum)

Komisja w składzie: ppłk Janusz Sokołowski, chor. Elżbieta Stachowiak,
(wymienić nazwiska i stanowiska służbowe)
chor. Genowefa Łącka, na ustne polecenie Naczelnika Wydziału I Dep.
Techniki MSW, zgodnie z Zarządzeniem Nr 034/74 z dnia 10.05.74 r.przeprowadziła w dn. 11.05.84 r. brakowanie akt i zakwalifikowała
do zniszczenia akta kat. „B” wg poniżej podanego zestawienia, zawierającego pozycji 18
w tym teczek *), ksiąg *), ~~prezdek *), tomów *)~~ 8 teczek, 13 ksiąg

Komisja prosi o zatwierdzenie wniosku odnośnie akt zakwalifikowanych do zniszczenia.

Podpisy: Przewodniczący

Członkowie

Podpis kierownika jednostki

Lp.	Nr znak teczki (księgi)	Tytuł teczki (księgi)	Kategoria	Rok powstania akt	Ilość kart	Sygnatura archiwum	Uzasadnienie zniszczenia
1.	-	Wnioski na PT	B-2	1980	1469		Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych Nr 034/74 z dn. 10.05.74 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych.
2.	-	Wnioski na PT	B-2	1981	1468		
3.	-	Pokwitowania odbioru materiałów	B-2	1980	10000		

*) Niepotrzebne skreślić.

AIPN

E-43/79

Standardowy formularz protokołu brakowania obowiązujący w Biurze „C” (karta tytułowa i informacyjna, na niej rozpoczyna się wykaz brakowanych materiałów)

Lp.	Nr znak teczki (księgi)	Tytuł teczki (księgi)	Kategoria	Rok powstania akt	Ilość kart	Sygnatura archiwum	Uzasadnienie zniszczenia
1	2	3	4	5	6	7	8
4.	-	Pokwitowania odbioru materiałów	B-2	1981	13500		Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych Nr 034/74 z dnia 10.05.74 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych.
5.	-	Książka rejestracji komunikatów	B-5	1978	13 ks.		
6.	-	Rejestry poczty spec.	B-2	1980/81	160		
7.	Nr 7	Korespondencja z Wydz. Dep. Techniki	B-3	1980	266		
8.	Nr 6	Korespondencja z Departamentami MSW	B-3	1980	159		
9.	Nr 5	Korespondencja z Wydziałami "T" WUSW	B-3	1980	59		
10.	Nr 4	Sprawozdania półroczne	B-2	1980	20		
11.	-	Zapotrzeb. materiałowe	B-2	1981	75		
12.	ONH-046	Pismo dot. urzędnika "Krokus"	B-5	1976	1		
13.	ONK-0307/78	Pismo dot. urzędnika "Wzmacniacz przelotowy"	B-5	1978	1		
14.	-	Materiał z ob. "Pozorant"	B-2	1980	3		
15.	-	Wykaz tematów do szkolenia	B-2	1978	3		
16.	-	Raporty o przydział mieszkań	B-3	1979	5		

AIPN

Standardowy formularz protokołu brakowania obowiązujący w Biurze „C”
(karta z rubryką, w której kontynuowano wpisywanie brakowanych materiałów)

NISZCZENIE MATERIAŁÓW ARCHIWALNYCH

Lp.	Nr znak teczki (księgi)	Tytuł teczki (księgi)	Kategoria	Rok powstania akt	Ilość kart	Sygnatura archiwum	Uzasadnienie zniszczenia
1	2	3	4	5	6	7	8
17.	-	Zwolnienia lekarskie za rok 1981	B-2	1981	638		Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych Nr 034/74 z dn. 10.05.74 w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych.
18.	-	Plany urlopowe za lata 1976-1980	B-3	1976/80	41		

AIPN

Standardowy formularz protokołu brakowania obowiązujący w Biurze „C”
(karta kończąca spis brakowanych materiałów; tu wadliwie zakończona,
ponieważ umożliwia dopisanie do wykazu innych materiałów)

Protokół zniszczenia akt

W dniu 11.05.84 r. Komisja w składzie .....
(wymienić nazwiska i stanowiska służbowe)

Przewodniczący: ppłk Janusz Sokołowski

Członkowie: chor. Elżbieta Stachowiak
chor. Genowefa Łacka

z zastosowaniem przepisów o tajemnicy państwowej i służbowej dokonała zniszczenia akt kat. „B”,

w ilości 8 teczek
13 ksiąg
27.587 kart
..... tomów,

zgodnie z protokołem brakowania Nr 1/84 zatwierdzonym dnia 11.05.84 r.

Akta oddano na makulaturę do *) .....

Zmielono w fabryce papieru w *) .....

Spalono *) .....

Podpisy: Przewodniczący: .....

Członkowie: .....

*) Niepotrzebne skreślić.

AIPN

**Standardowy formularz protokołu brakowania obowiązujący w Biurze „C”
 (protokół zniszczenia; niekompletny, bez podpisów komisji, ostatnia karta nie potwierdza,
 że materiały przeznaczone do wybrakowania zostały zniszczone)**

Dla protokołów brakowania i niszczenia akt oraz ksiąg protokołów akt zniszczonych zniesiono kategorię wieczystego przechowywania. Nadano im natomiast kategorię „B-60”. W wykazie akt wyznaczającym kwalifikację archiwalną wprowadzono nową rubrykę określającą kategorię akt w przypadku zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny. Przewidziano w niej trzy możliwe warianty: pozostawienie dokumentów, ich ewakuację i zniszczenie. Łącznie na 865 wyszczególnionych w wykazie kategorii archiwalnych dokumenty 55 kategorii miano pozostawić, akta 292 kategorii należało ewakuować, materiały 581 kategorii miały zostać zniszczone²⁷.

Biuro „C” w ciągu swojego istnienia w MSW (od 1956 r.) funkcjonowało w myśl pięciu wymienionych podstawowych zarządzeń ministra spraw wewnętrznych w sprawie organizacji i zasad postępowania z materiałami archiwalnymi. Ustalały one dokładnie także zasady brakowania i niszczenia akt. W kolejnych zarządzeniach obserwujemy rozwój praktyki brakowania w zależności od wykazu akt, który podlegał nieustannym zmianom. W procesie nowelizacji występowała tendencja do szczegółowego określania kategorii akt oraz do obniżania czasu ich przechowywania. Wprowadzona w 1985 r. instrukcja dotycząca m.in. kategorii akt ustanawiała zasadę niszczenia wskazanych dokumentów w przypadku stanu zagrożenia państwa. Wykaz zezwalał na zniszczenie 68 proc. kategorii akt znajdujących się w archiwum. Ewakuacja i niszczenie materiałów mogło nastąpić na podstawie rozkazu ministra spraw wewnętrznych.

IV. Brakowanie i niszczenie materiałów archiwalnych na podstawie wytycznych kierownictwa Biura „C” MSW

Oprócz zarządzeń ministra spraw wewnętrznych, które ustalały ogólne zasady brakowania materiałów, wydawane były także inne przepisy prawne dotyczące pracy archiwum, w tym także brakowania. Nosiły nazwę wytycznych, zarządzeń lub instrukcji dyrektora Biura „C”, które minister zatwierdzał. Obejmowały one zarówno Biuro „C”, jak i wydziały „C”. Z dyrektorem Biura „C” współpracowali ściśle naczelnicy poszczególnych wydziałów, dokonując uszczegółowienia jego wytycznych w podległych sobie jednostkach. W praktyce spełniały one rolę przepisów wykonawczych. Określały właściwe kryteria, na podstawie których należało poddać materiały brakowaniu, oraz ustalały organizację brakowania. Zarówno zawarte w nich szczegółowe dyrektywy, jak i wyznaczone ramy czasowe wskazują, iż brakowanie na podstawie wytycznych posiadało charakter akcji porządkowej.

Przykładem takiego zarządzenia, wydanego jeszcze w Biurze Ewidencji Operacyjnej i noszącego cechę wzorca dla późniejszych wytycznych, było Zarządzenie nr 0018/58 dyrektora płk. Jana Zabawskiego z 7 lutego 1958 r. w sprawie dokonania zniszczenia materiałów archiwalnych nieposiadających znaczenia operacyjnego, historycznego lub szkoleniowego, znajdujących się w Archiwum Biura Ewidencji Operacyjnej MSW (wydziałach ewidencji operacyjnej KW MO). W myśl tego zarządzenia zniszczeniu podlegały materiały niemające żadnej wartości operacyjnej, historycznej bądź szkoleniowej. Szczegółowe wytyczne kwalifikowały do zniszczenia następujące dokumenty:

1) akta złożone zgodnie z Zarządzeniem nr 04/54 b. KdsBP z 28 grudnia 1954 r. (dotyczące werbunków i spraw przeciwko członkom PZPR) i nieposiadające znaczenia dla aparatu bezpieczeństwa;

²⁷ AIPN, 01290/4, Zarządzenie nr 049/85 ministra spraw wewnętrznych z 8 VII 1985 r., § 12–20, § 58–67.

2) akta niedokonanych werbunków (TW, lokali kontaktowych), które nie zawierały materiałów obciążających;

3) materiały charakteru ankietowego (ankiety personalne z zakładów pracy, charakterystyki, wywiady, wyniki ustaleń i sprawdzeń w kartotekach, doniesienia agenturalne charakteru informacyjnego) dotyczące osób zatrudnionych w obiektach ochraniających przez aparat bezpieczeństwa, które nie zawierały materiałów obciążających (nie dotyczyło to obiektów specjalnych);

4) teczki personalne wyeliminowanych TW (werbowanych masowo wśród szeregowych WP), którzy nie tkwili w konkretnych rozpracowaniach;

5) karty E-14 z kartoteki centralnej Biura Ewidencji Operacyjnej wyłączone podczas aktualizacji zgodnie z Zarządzeniem nr 051/55 z 23 czerwca 1955 r. (§ 2, pkt. 6, 7, 9, 10, 11) b. KdsBP.

Wymienione materiały nie podlegały zniszczeniu, jeśli kwalifikowały się do rejestracji w kartotece ogólnoinformacyjnej lub skorowidzu archiwalnym oraz jeśli kandydat nie wyraził zgody na współpracę.

Dla właściwego wykonania prac oczyszczania archiwów Biura Ewidencji Operacyjnej ze zbędnej dokumentacji dyrektor Biura Ewidencji Operacyjnej oraz zastępcy komendantów wojewódzkich MO powoływali specjalne komisje pod kierownictwem pracownika operacyjnego, począwszy od zastępcy naczelnika wzwyż. Komisje sporządzały protokoły i wykazy wydzielonych materiałów w dwóch egzemplarzach. Zawierały one nazwisko, imię, imię ojca osoby, numer archiwalny oraz nazwę jednostki, która złożyła materiały z wnioskiem o zniszczenie. Zatwierdzał je dyrektor Biura Ewidencji Operacyjnej lub jego zastępca, a w komendzie wojewódzkiej MO zastępca komendanta wojewódzkiego do spraw bezpieczeństwa.

Z materiałów wyłączano notatki lub postanowienia o przeznaczeniu materiałów do zniszczenia, które załączano do wykazu i protokołu komisji w celu przechowania jako akta własne o kategorii „A”.

Z materiałów zakwalifikowanych do zniszczenia należało wydzielić 3 egzemplarze najbardziej charakterystycznych dla sprawy akt, które dołączano do protokołu jako akta kategorii „A”. Przed zniszczeniem materiałów wyłączano ze skorowidza archiwalnego karty osób, których dotyczyły. Karty skorowidzowe pozostawiano w układzie alfabetycznym jako skorowidz materiałów zniszczonych. Procesowi niszczenia zapewniano całkowitą konspirację. Fakt zniszczenia pracownicy dokumentowali protokołem. Materiały objęte Zarządzeniem nr 0018/58 miały zostać zniszczone do 1 września 1958 r. Zarządzenie nie dotyczyło materiałów znajdujących się w jednostkach operacyjnych SB²⁸. Prawdopodobnie w pierwszych latach funkcjonowania Biura „C” także i te zasady były wytycznymi, na podstawie których brakowano akta.

Pierwsze szczegółowe Wytyczne nr AZ-04033/64 określające tryb brakowania i niszczenia materiałów archiwalnych nieposiadających znaczenia operacyjnego, historycznego lub szkoleniowego, znajdujących się w archiwum Biura „C” MSW i wydziałach „C” KW MO, zostały wydane 9 czerwca 1964 r. Ich celem było oczyszczenie archiwum Biura „C” MSW (wydziałów „C” KW MO) ze zbędnej dokumentacji. Zniszczeniu podlegały materiały złożone do archiwum do 1960 r. włącznie, które nie posiadały żadnej wartości operacyjnej, szkoleniowej lub historycznej.

²⁸ AIPN, 0333/53, Zarządzenie nr 0018/58 dyrektora Biura Ewidencji Operacyjnej z 7 II 1958 r., k. 1–3.

W czasie realizacji tego zarządzenia z zespołu²⁹ wyeliminowanych współpracowników niszczone: a) teczki personalne i pracy TW pozyskanych doraźnie; b) teczki personalne i pracy zmarłych TW, którzy nie brali udziału w konkretnych rozpracowaniach; c) teczki kontaktów poufnych; d) teczki kandydatów na TW, których nie pozyskano; e) teczki personalne właścicieli mieszkań konspiracyjnych nienadających się do dalszego wykorzystania; f) teczki pozyskanych TW podczas odbywania zasadniczej służby wojskowej, jeśli nie brali udziału w konkretnych rozpracowaniach; g) teczki b. TW spośród przestępców kryminalnych pozyskiwanych przez działy specjalne w czasie odbywania kary więzienia; h) teczki personalne i robocze b. TW po ukończeniu 70. roku życia, uznanych z powodu wieku lub choroby za nieprzydatnych; i) teczki pracy TW, do których brakowało teczek personalnych. Przed zniszczeniem dokumentacji: a, e, f, g należało z nich wyłączyć zobowiązania i charakterystyki, sfilmować je i pozostawić w składnicy akt. Zniszczeniu nie były poddawane teczki personalne zawierające informacje podlegające rejestracji w kartotece ogólnoinformacyjnej oraz dokumentacja zgromadzona w teczkach, która posiadała znaczenie operacyjne, historyczne lub naukowe.

Z zespołu spraw operacyjnych niszczone: a) teczki ewidencyjne osób będących z powodu pracy obiektem zainteresowania ze strony służb chroniących obiekty, w stosunku do których brak jest materiałów obciążających; b) sprawy agenturalnego sprawdzenia, które zostały wyjaśnione na korzyść figuranta; c) teczki ewidencyjne lub materiały luźne dotyczące osób, na które po dniu 22 lipca 1944 r. nie wpłynęły materiały dotyczące wrogiej działalności (a karty E-14 zostały z kartoteki ogólnoinformacyjnej wycofane), jak np. szeregowi członkowie AK i BCh z okresu okupacji, szeregowi i podoficerowie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, szeregowi członkowie OZN, Strzelca, BBWR, PSL, repatrianci; d) sprawy kontrolno-operacyjne po skonfrontowaniu ze sprawą zasadniczą, którą uzupełniano w brakujące dokumenty; e) duplikaty protokołów przesłuchań ze spraw operacyjnych, gdy w wydziałach „C” znajdowała się ich całość, pisana odręcznie i maszynowo.

Z zespołu teczek obiektowych i zagadnieniowych niszczone: teczki obiektowe i zagadnieniowe dotyczące obiektów gospodarczych, kulturalnych i usługowych oraz różnych instytucji, którymi od 1957 r. SB się nie interesowała. Nie podlegały zniszczeniu teczki obiektowe na zakłady specjalnego znaczenia oraz materiały znajdujące się w teczkach, posiadające wartość operacyjną, historyczną lub naukową.

Z zespołu sprawozdawczości i korespondencji niszczone: a) korespondencję w sprawach nieoperacyjnych niemającą znaczenia w pracy operacyjnej; b) duplikaty sprawozdań i analiz; c) biuletyny operacyjne i materiały szkoleniowe powyżej dwóch egzemplarzy; d) wycofane przepisy centralne i wojewódzkie powyżej trzech egzemplarzy; e) wydawnictwa Poufnego Przeglądu Inwigilacyjnego powyżej jednego kompletu; f) konta osobiste pracowników operacyjnych.

W sprawie zespołu kartotek postanowiono: a) Centralną Kartotekę Repatriantów sfilmować i przekazać do Centralnego Archiwum MSW; b) Centralną Kartotekę Volksdeutschów sfilmować i zniszczyć; c) karty E-14, E-16 wycofane w związku z aktualizacją kartoteki ogólnoinformacyjnej zgodnie z Zarządzeniem nr 051/55 z 23 czerwca 1955 r. zniszczyć.

Dla właściwego wykonania prac należało powołać specjalne komisje. Po dokonaniu analizy materiałów komisja sporządzała protokół w jednym egzemplarzu, zawierający: nazwisko, imię i imię ojca osoby, której materiał dotyczył, numer archiwalny materiałów, nazwę

²⁹ W tym przypadku termin „zespół” nie był rozumiany w znaczeniu ściśle archiwalnym. Chodzi raczej o grupę teczek dotyczących eliminowanych współpracowników. Znamienne, iż w resorcie często spotykamy praktykę posługiwania się terminologią stosowaną w archiwistyce niezgodnie z jej archiwalnym znaczeniem.

jednostki, która złożyła materiały. Protokół zatwierdzony przez przewodniczącego komisji oraz wykaz dokumentów brakowanych był następnie filmowany. Przed zniszczeniem materiałów wyłączano ze skorowidza archiwalnego wszystkie karty ewidencyjne na osoby, których dotyczyły niszczone dokumenty. Wyłączone karty skorowidzowe podlegały przechowaniu przez 10 lat, po czym także ulegały zniszczeniu. Komisja odpowiadała za właściwe brakowanie, niszczenie oraz zachowanie tajemnicy służbowej. Fakt likwidacji dokumentowano podpisami pracowników obecnych podczas niszczenia. Odpowiedzialność za realizację wytycznych ponosił w Biurze „C” dyrektor lub wicedyrektor, a w wojewódzkich komendach MO – zastępca komendanta wojewódzkiego do spraw bezpieczeństwa³⁰.

Realizacja tych wytycznych była w trakcie brakowania korygowana. Naczelnik Wydziału II Biura „C” Alfons Fiebig nakazał zachowanie w zbiorach archiwalnych materiałów na wszystkie osoby należące do NSZ oraz ich kart wyłączonych z kartoteki ogólnoinformacyjnej. Zostawiano także w kartotece ogólnoinformacyjnej karty rejestracyjne wyeliminowanych TW. 23 grudnia 1964 r. dyrektor Biura „C” powołał specjalną komisję w Biurze „C” do przeanalizowania wybrakowanych materiałów. Miała ona sporządzić wykaz dokumentów podlegających zniszczeniu, przedstawić go dyrektorowi i zabezpieczyć zniszczenie³¹.

W trakcie procesu brakowania i porządkowania archiwum okazało się, iż w teczkach pracy niepodlegających brakowaniu zalega dużo bezwartościowej dokumentacji. Dyrektor Biura „C” Jan Zabawski zwrócił się w lutym 1966 r. do ministra Stanisława Filipiaka z propozycją, aby taką dokumentację w teczkach pracy złożonych do 1960 r. zniszczyć. W ciągu miesiąca minister zatwierdził zasady brakowania luźnych materiałów, w myśl których w miejsce wyłączonych kart wkładano notatkę z liczbą zniszczonych dokumentów. Jeśli były to w całości materiały bezwartościowe, to notatkę o zniszczeniu załączano do teczki personalnej. Po zakończeniu brakowania sporządzano zbiorczy wykaz oraz ocenę zniszczonych dokumentów do zatwierdzenia przez komisję. W ten sposób rozpoczął się trwający nieustannie proces wyłączania ze spraw tych kart, które utraciły swoje znaczenie operacyjne, i kierowania ich na zniszczenie. Spowodowało to uzyskanie większej ilości miejsca w archiwum, nie uszczuplając jednocześnie ilości zgromadzonych spraw³².

Kolejną operację brakowania o znaczącym charakterze spowodowało Zarządzenie nr 08/71 dyrektora Biura „C” MSW z 15 grudnia 1971 r. w sprawie zmian w wykazie akt Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji, które obniżało znacząco, bo prawie o połowę, czas przechowywania wielu akt, zwłaszcza o charakterze korespondencyjnym i manipulacyjnym, w archiwum Biura „C”. Na jego podstawie dokonano w latach 1972–1973 dodatkowo brakowania i zniszczenia dużej ilości akt, kierując się wyłącznie nowymi kategoriami, które zmniejszały czas przechowywania 235 pozycji³³. Celem zarządzenia było usprawnienie pracy archiwum

³⁰ AIPN, 01476/83, Wytyczne określające tryb brakowania i niszczenia materiałów archiwalnych nieposiadających znaczenia operacyjnego, historycznego lub szkoleniowego, znajdujących się w Archiwum Biura „C” MSW i wydziałów „C” KW MO, 9 VI 1964 r., k. 528–530.

³¹ AIPN, 0550/1, t. 2, Pismo naczelnika Wydziału II Biura „C” Alfonsa Fiebiga z 21 VII 1965 r. do naczelników wydziałów „C” komend wojewódzkich MO w sprawie materiałów dotyczących osób należących do NSZ, b.p.; *ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału II Biura „C” Alfonsa Fiebiga z 15 VII 1965 r. do naczelników wydziałów „C” komend wojewódzkich MO w sprawie kart rejestracyjnych wyeliminowanych TW, b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 010/64 dyrektora Biura „C” z 23 XII 1964 r. w sprawie powołania komisji do przeanalizowania wybrakowanych w Biurze „C” MSW materiałów archiwalnych, b.p.

³² AIPN, 0326/365, Korespondencja dotycząca Zarządzenia nr 021/66 KG MO w sprawie brakowania materiałów, k. 10–13, 32.

³³ AIPN, 0549/1, Zarządzenie nr 08/71 dyrektora Biura „C” z 15 XII 1971 r., k. 1–9.

przez wydzielenie do zniszczenia materiałów operacyjnie niepotrzebnych. Kierownictwo rozumiało funkcjonowanie archiwum głównie w kategoriach operacyjnych i szkoleniowych, służących usprawnieniu i udoskonaleniu pracy SB i MO. Świadczy o tym wypowiedź naczelnika Wydziału II Biura „C” Starzyckiego na krajowej naradzie naczelników wydziałów „C” w 1972 r.: „Chcę jeszcze przypomnieć, że przy porządkowaniu teczek pracy należałoby pozostawić na przechowanie na okres bezterminowy takie, które mogą mieć znaczenie szkoleniowe i historyczne. Co prawda na podstawie doniesień nikt historii pisać nie będzie, ponieważ chyba nigdy do tych celów nie będą udostępnione, ale do szkolenia mogą się przydać”³⁴. Podkreślił jednocześnie, iż w celach praktycznych przy niszczeniu akt wyeliminowanych TW wskazane byłoby przechowanie ich życiorysu, charakterystyki i jednego z najbardziej wartościowych doniesień. Mogło to być w przyszłości wykorzystane w pracy operacyjnej przy ponownym podjęciu TW na kontakt³⁵. W celu przeanalizowania wybrakowanej przez Biuro „C” dokumentacji archiwalnej dyrektor Biura „C” zarządzeniami nr 08/72 i 09/72 powołał 3 listopada 1972 r. dwie komisje. Miały one sporządzić protokoły zawierające wykazy akt przeznaczone do zniszczenia i przedstawić je do zatwierdzenia³⁶.

We wszystkich kolejno nowelizowanych wytycznych dyrektora Biura „C” spotykamy zasadę komisyjnego niszczenia materiałów i pozostawiania protokołu. Potwierdzają to nowe wytyczne z 18 listopada 1972 r. wprowadzone w związku z Zarządzeniem nr 079/72 ministra spraw wewnętrznych z 2 sierpnia 1972 r. w sprawie rejestracji przez jednostki SB osób i spraw oraz sprawdzania i udzielania informacji, w których czytamy: „Wszelkie niszczenie zbędnej, zdezaktualizowanej dokumentacji i kart powinno odbywać się komisyjnie po sporządzeniu protokołu zniszczenia i zatwierdzeniu go przez naczelnika wydziału”³⁷.

Kolejne wytyczne regulujące procesy brakowania pojawiły się na początku lat osiemdziesiątych. W sprawozdaniu Wydziału II za rok 1983 znajduje się informacja, iż brakowanie w tym roku odbywało się na podstawie znowelizowanego wykazu akt z 20 czerwca 1982 r., będącego załącznikiem do Zarządzenia nr 034/74 ministra spraw wewnętrznych z 10 maja 1974 r.³⁸

Na tę samą nowelizację powołał się także naczelnik Wydziału II Biura „C” płk Zdzisław Bilski, zatwierdzając:

- a) 10 lutego 1983 r. wytyczne do brakowania materiałów wyeliminowanych osobowych źródeł informacji oraz wytyczne do brakowania materiałów sieci (prawdopodobnie „starej” sieci);
- b) 29 kwietnia 1983 r. wytyczne w sprawie brakowania materiałów operacyjnych (o symbolu „II”);
- c) 18 lipca 1983 r. wykaz niektórych rodzajów akt spraw podlegających wybrakowaniu³⁹.

³⁴ AIPN, 0529/6, Referat naczelnika Wydziału II Biura „C” na krajowej naradzie naczelników wydziałów „C” z 25 I 1972 r., k. 167.

³⁵ *Ibidem*, Protokół narady szkoleniowej naczelników wydziałów „C” z 25 I 1972 r., k. 2a.

³⁶ AIPN, 0550/1, t. 2, Zarządzenie nr 08/72 z 3 XI 1972 r., b.p.; *ibidem*, Zarządzenie nr 09/72 z 3 XI 1972 r., b.p.

³⁷ AIPN, 01258/116, Wytyczne dyrektora Biura „C” z 18 XI 1972 r. w sprawie prowadzenia rejestracji, ewidencji i opracowań analitycznych oraz sprawdzania i udzielania informacji, k. 3.

³⁸ AIPN, 0546/6, Sprawozdanie z wykonanej pracy w Wydziale II w 1983 r., k. 12.

³⁹ AIPN, 0546/92, Wytyczne do brakowania materiałów wyeliminowanych osobowych źródeł informacji z 10 II 1983 r., b.p.; *ibidem*, Wytyczne do brakowania materiałów sieci z 10 II 1983 r., b.p.; *ibidem*, Wytyczne w sprawie brakowania materiałów operacyjnych (sygnatura „II”) z 29 IV 1983 r., b.p.; *ibidem*, Wykaz niektórych rodzajów akt spraw podlegających wybrakowaniu z 18 VII 1983 r., b.p.

Powyższe wytyczne i wykaz miały prawdopodobnie także związek z założeniami dyrektora Biura „C” MSW z 1983 r., które nakazywały, aby przy brakowaniu i niszczeniu akt kierować się wskazówkami z krajowej narady przeprowadzonej w dniach 18–20 listopada 1981 r. w Biurze „C” MSW⁴⁰. Chociaż nie odnaleziono oryginału dokumentu, tylko niepodpisany projekt, to prawdopodobnie wytyczne zostały zrealizowane. Pośrednio wskazuje na to także rodzaj faktycznie brakowanych i niszczonech w latach późniejszych materiałów. We wspomnianym projekcie wytyczne dyrektora Biura „C” wprowadzały dwa zakresy procesu brakowania: całkowity i częściowy.

Do całkowitego zniszczenia przewidziano akta i materiały zdeponowane w archiwach pionu „C” do 1970 r.:

1) z zespołu osobowych źródeł informacji – teczki personalne i pracy zmarłych TW, teczki personalne oraz pracy OZI i kandydatów na werbunek urodzonych przed 1920 r. lub nieprzedstawiające wartości operacyjnej;

2) z zespołu akt operacyjnych – teczki dotyczące osób podejrzanych o przestępstwa, przeciwko którym materiały nie zostały potwierdzone (13 kategorii), teczki dotyczące osób, wobec których zaniechano rozpracowania ze względu na znikomą szkodliwość czynu (7 kategorii), teczki nieposiadające wartości operacyjnej (10 kategorii);

3) z zespołu akt postępowań przygotowawczych – teczki osób, wobec których umorzono postępowanie, nie udowodniono winy, zatrzymano w zasadzkach lub „profilaktycznie”, a także wyrokowanych w latach pięćdziesiątych w ramach różnych akcji oraz współdziałających w przestępstwach pod wpływem strachu;

4) inne materiały – akta osób opiniowanych ubiegających się o pracę za granicą, karty wpływów morskich, prace obronne lub tajne, akta na osoby wytworzone przez pion paszportowy, dokumenty ogólnoperacyjne, których czas przechowywania minął.

Do częściowego zniszczenia akt przewidziano materiały:

1) z zespołu osobowych źródeł informacji – teczki personalne i pracy TW urodzonych po 1910 r., po wyłączeniu z nich podstawowych dokumentów z pozyskania, charakterystyki, hasła do nawiązania łączności, materiałów obciążających;

2) z zespołu akt operacyjnych – dokumenty techniki operacyjnej, wtórniki i pisma przewodnie, zbędne kwestionariusze personalne, wtórniki duchowieństwa świeckiego i zakonnego;

3) z zespołu akt postępowań przygotowawczych – kopie protokołów przesłuchań, wtórniki, pisma przewodnie (prawdopodobnie ich kopie) ze spraw prowadzonych za działalność szpiegowską, politycznego i zbrojnego podziemia, przestępstwa wojenne, współpracę z okupantem, przestępstwa gospodarcze typu aferowego. W pozostałych sprawach wszystkie dokumenty oprócz: aktu oskarżenia, wyroku, protokołu przeszukań, depozytów, kwitów depozytowych, głównego protokołu przesłuchania oskarżonego lub świadka, które mają znaczenie dla sprawy;

4) z zespołu akt obiektowo zagadnieniowych – sprawy dotyczące obiektów, którymi SB przestała się interesować, po wyłączeniu dokumentów: genezy powstania obiektu, charakterystyki, wykazu osób będących w zainteresowaniu SB, wykazu wykorzystywanych OZI, ważniejszych opracowań kontrwywiadowczych (wyjątek stanowiły sprawy dotyczące środowisk członków AK, „WiN”, oficerów polskich formacji na Zachodzie);

⁴⁰ Na wprowadzenie szczegółowych wytycznych dotyczących brakowania akt w Wydziale II Biura „C” na początku lat osiemdziesiątych miały wpływ wydarzenia sierpniowe roku 1980.

5) z zespołu akt osobowych zwolnionych funkcjonariuszy resortu spraw wewnętrznych – teczki osobowe b. funkcjonariuszy (w tym zmarłych).

Przy całkowitym lub częściowym brakowaniu oprócz wymienionych kryteriów brano pod uwagę częstotliwość korzystania z akt, przydatność operacyjną dla przyszłych działań SB, wiek i statut zawodowy osoby, której sprawa dotyczyła.

Osoby, których akta zostały zniszczone, były wycofywane ze skorowidza kartą E-14, na której odnotowywano fakt zniszczenia materiałów. Po podpisaniu jej przez naczelnika przesyłano ją do Wydziału III Biura „C”. W przypadku osób skazanych za wrogą działalność wypełniano kartę E-16, informując w niej Wydział III Biura „C” o fakcie zniszczenia materiałów, a kartę E-14 z odpowiednią adnotacją pozostawiano w skorowidzu⁴¹.

Brakowanie akt na podstawie szczegółowych wytycznych dyrektora Biura „C” miało praktyczny charakter. Wprowadzało porządek w bieżącej pracy archiwum, usprawniało korzystanie z operacyjnej bazy danych, przyczyniało się do aktualizacji informacji, pozostawiało materiały najbardziej przydatne w pracy operacyjnej, eliminowało bezwartościową makulaturę oraz wydzielalo akta o charakterze historycznym i naukowym w celu dalszej archiwizacji.

V. Praktyczne uwagi dotyczące procesu brakowania

Kierownictwo Biura „C” było świadome, iż dzięki procesowi brakowania akt o wartości czasowej uzyskuje się akta o znaczeniu trwałym. Podstawowymi przepisami regulującymi brakowanie akt w archiwum były instrukcje archiwalne wraz z załączonymi do nich wykazami akt.

Poprawne brakowanie nie było jednak procedurą łatwą. Wymagało dobrego przygotowania, znajomości zagadnienia i poczucia odpowiedzialności ze strony pracowników. Musieli oni znać przede wszystkim bardzo dobrze wykaz akt, jednostkę, której dokumenty przeznaczali na makulaturę, zakres działania, kompetencje, a zwłaszcza jej wewnętrzną organizację (referaty, działy, sekcje itp.). Przydatna była także wiedza dotycząca historii jednostki, a więc data jej powstania oraz momenty kolejnych reorganizacji, jakim podlegała.

Znajomość przeszłości jednostki potrzebna była przy porządkowaniu i brakowaniu akt nieuporządkowanych, a więc nieznanych w swojej zawartości i treści. Szczególną uwagę zwracano na akta z lat 1944–1946.

W zasadzie można było wyróżnić dwie sytuacje, w których mógł znaleźć się pracownik brakujący akta: mógł on prowadzić brakowanie w archiwum, w którym wszystkie materiały archiwalne były uporządkowane (posiadały spisy akt, gdyż ich przyjmowanie odbywało się na podstawie spisów zdawczo-odbiorczych), lub w archiwum, w którym akta (z różnych przyczyn) nie były uporządkowane. Porządkowanie i brakowanie akt należało poprzedzić zgromadzeniem wszystkich materiałów wytworzonych w danej jednostce.

Brakowanie akt uporządkowanych należało rozpocząć od przejrzania spisów zdawczo-odbiorczych, łącznie z rubryką zawierającą kwalifikację archiwalną lub datę wskazującą na termin ich wybrakowania, a następnie wypisać na oddzielnym wykazie wszystkie te akta kategorii „B”, których okres przechowywania minął. Akta mogły leżeć na półkach na swoich miejscach. Jeśli jednak w archiwum była wystarczająca liczba półek, należało ułożyć je na oddzielnych regałach w kolejności ich spisu. Ułatwiała to dalsze czynności w chwili przeprowadzania ekspertyzy przez członków komisji mającej wydać zezwolenie na ich przekazanie na

⁴¹ AIPN, 0546/86, Wytyczne dyrektora Biura „C” w sprawie brakowania i niszczenia materiałów archiwalnych z 1983 r., k. 1–7.

przemiał. Nie wolno było składać materiałów w stosach na podłodze, gdyż utrudniało to od -szukiwanie akt, które komisja kwestionowała. Następnie, po uzyskaniu zgody na wydzielenie akt do zniszczenia, wprowadzano w spisach zdawczo-odbiorczych odpowiednią adnotację.

Brakowanie akt w zaniedbanych archiwach można było rozpocząć dopiero po całkowitym uporządkowaniu materiałów. Stosowano wtedy brakowanie dwustopniowe: wstępne – przed uporządkowaniem i właściwe – po uporządkowaniu. Wstępnej segregacji podlegało wybrakowanie makulatury oczywiście: czyste blankiety, formularze, grzbiety bloczków, zbędne egzemplarze gazet i czasopism, a także akta tracące swoją ważność bez żadnych wątpliwości, np. w ciągu dwóch lat (kat. „B-2”). Następnie należało przystąpić do segregacji akt, podczas której dzielono je, stosując kryterium wytworzenia ich przez komórki organizacyjne. Wyjątkowo zezwalano na brakowanie wybiórcze – grupowano wtedy wszystkie materiały według komórek organizacyjnych, pozostawiając je w nieładzie, a następnie porządkowano i brakowano akta tylko jednej wybranej do brakowania komórki. Układano je zawsze w teczkach lub paczkach według kolejności spisu. Efektem brakowania było zaprowadzenie porządku, oddzielenie akt wartościowych od makulatury, uzyskanie dodatkowego miejsca w archiwum.

Podczas oddzielania akt kategorii „B” pilnie kontrolowano czy zachowały się odpowiednie materiały kategorii „A”. Jeśli nie, to należało zostawić akta kategorii „B” jako materiał zastępczy, np. w razie braku sprawozdań rocznych pozostawiano sprawozdania kwartalne lub miesięczne. Jeśli nie zachował się bilans roczny, pozostawiano półroczny lub bilanse kwartalne. Brakowanie nie było wyrzucaniem z archiwum (składnic) akt niepotrzebnych w bieżącym urzędowaniu, ale oczyszczaniem ze zbędnego balastu materiałów o wartości trwałej. Dlatego miało być przeprowadzane systematycznie i regularnie co roku.

Przeznaczone na makulaturę akta musiały być wymienione w spisie brakowania. Wymagano dokładnego wypełnienia rubryki zawierającej tytuł i treść. Nie wolno było używać sformułowań zbyt ogólnikowych, które mogły wywołać wątpliwości przy ocenie brakowanych akt, np. określenie „korespondencja” było niedopuszczalne. Należało wyraźnie ją opisać, np. „korespondencja w sprawie zakupu sprzętu biurowego”.

W poprawnie sporządzonym spisie brakowanych akt przy każdym tytule musiał być wymieniony numer pozycji odpowiadającej wykazowi akt. Pozwalało to na pełną i szybką ocenę prawidłowego zakwalifikowania materiałów.

Przy podawaniu tytułów i treści akt nie dopuszczano do stosowania skrótów zrozumiałych tylko dla twórców danego pisma.

Sporządzając spis akt brakowanych, można było korzystać z rubryki „uwagi” i notować w niej wszystkie informacje, które pozwalały na lepszą ocenę akt umieszczonych w danej pozycji. Jeśli np. brakowano zarządzenia wewnętrzne, to w rubryce tej należało zaznaczyć, iż po jednym egzemplarzu każdego zarządzenia zachowano jako kategorię „A”, albo, iż brakowane zarządzenia są tylko kopiami lub dubletami. Gdy brakowano sprawozdania kwartalne sporządzano notatkę, że sprawozdania roczne są zachowane. Gdyby jednak sprawozdań rocznych nie było, wtedy półroczne lub kwartalne miały zostać zaliczone do kategorii „A”. Nie można było tak - że w rubryce „tytuł akt” wpisywać tylko „sprawozdanie”, bez zaznaczenia, iż są to sprawozdania okresowe (dekadowe, miesięczne, kwartalne, półroczne) i że roczne są zachowane. W ten sposób brakując akta, starano się utrwalić dokładny obraz tego, czemu wytwarzane dokumenty służyły, a zarazem ułatwić dostęp do właściwych akt przechowywanych w archiwum.

W zakończeniu spisu wybrakowanych materiałów należało umieścić podsumowanie ilości tych akt oraz podać w przybliżeniu ich wagę (w kilogramach) oraz objętość (w metrach bieżących lub sześciennych). Przyjmowano, iż na jeden metr sześcienny składało się 12 mb

akt. Oceny dokumentów przeznaczonych do brakowania dokonywała powoływana w tym celu komisja. Jej zadaniem było także zapoznanie się z przygotowanym spisem akt przeznaczonych na makulaturę oraz z samymi aktami, aby stwierdzić, czy materiały zostały wytypowane prawidłowo.

Po zatwierdzeniu protokołów brakowania można było dopiero akta zniszczyć. Ich fizyczna likwidacja musiała się odbywać zgodnie z zasadami zachowania tajemnicy państwowej i służbowej.

Protokoły brakowania były standardowymi arkuszami, których wzór określały kolejne instrukcje ministra w sprawie organizacji i zasad postępowania z materiałami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych. Należało je tylko właściwie wypełnić. W przypadku brakowania materiałów operacyjnych zdarzały się także protokoły pisane na maszynie, na czystej karcie formatu A4. Zawierały one tylko podstawową informację o rodzaju brakowanych akt, do której dołączano wykazy spraw⁴². W Biurze „C” zachowały się także protokoły brakowania archiwalnych i czynnych spraw operacyjnych przeprowadzane wcześniej w innych departamentach, w których oprócz wykazu spraw pozostały „Postanowienia o zniszczeniu akt sprawy archiwalnej” zawierające liczne dane o prowadzonych sprawach⁴³. Wyjaśnienie przyczyn stosowania różnych form protokołowania brakowań wymaga osobnych badań.

Szczególny charakter miało brakowanie akt personalnych zwolnionych funkcjonariuszy. Brakowane miały być materiały dyscyplinarne i dochodzeniowe. Pozostałe akta osobowe musiały posiadać dokładną ewidencję. Były to karty ewidencyjne oraz wpis do inwentarza, który pod kolejnym numerem rejestrował dokładnie każdy dokument.

Pozostałe po wybrakowaniu akta należało odpowiednio ułożyć i sporządzić ich inwentarz. Wymagało to zwykle pewnych zabiegów technicznych, jak np. segregacja pism w teczce, zmiana zniszczonej obwoluty, uzupełnienie spisu zawartości. Ważne było także ich archiwalne opracowanie według właściwego układu akt, obejmujące: sprawozdawczość, zarządzenia, protokoły odpraw i porad, opracowania problemowe dotyczące zagadnień danego wydziału, zestawienia statystyczne, biuletyny i wydawnictwa, opis i zestawienie pism odnoszące się do zorganizowania i przebiegu akcji na danym terenie, budżet i preliminarze budżetowe, sprawozdawczość finansową, plany zaopatrzenia materiałowego, dokumentację inwentaryzacyjną i projektowo-kosztorysową oraz inne materiały kategorii „A” stanowiące dla potrzeb resortu wartość historyczną, gospodarczą i naukową. Inwentarz miał być wiernym odbiciem układu i treści akt danego zespołu przechowywanego w magazynie archiwalnym. W Biurze „C” stosowano zwykle cztery rodzaje inwentarzy: książkowy, kartkowy, tematyczny i rozstawniczy (topograficzny). Wyselekcjonowane i złożone po brakowaniu w archiwum akta miały być na pięćdziesiąt lat utajnione. Po tym okresie mogły zostać udostępnione do badań naukowych⁴⁴.

Osobnym zagadnieniem było brakowanie i niszczenie dokumentacji fotograficznej zgromadzonej w Wydziale II. Ogólne zasady archiwalnego opracowywania zasobów fotografii w archiwach państwowych regulowało Zarządzenie nr 17 naczelnego dyrektora archiwów państwowych z 30 czerwca 1969 r. W jego myśl brakowaniu podlegały fotografie, które: z uwagi na przedstawiony temat nie posiadały wartości dokumentacyjnej ani artystycznej; nie posiadały opisu i nie udało się ich zidentyfikować; stały się nieczytelne na skutek zniszczenia w stopniu nienadającym się do rekonstrukcji; były dubletami (wieloegzemplarzowe

⁴² AIPN, 0326/528, Protokół brakowania akt nr 62 z 30 VI 1982 r., k. 1–89.

⁴³ AIPN, 01748/47, Protokół nr 41 brakowania archiwalnych i czynnych akt operacyjnych, b.p.

⁴⁴ AIPN, 0529/6, Wybrane zagadnienia z teorii i praktyki pracy archiwalnej ze szczególnym uwzględnieniem zasad ewidencjonowania i porządkowania akt administracyjno-gospodarczych, k. 177–193.

odbitki pozytywów)⁴⁵. W sprawie opracowywania zbiorów fotograficznych Wydział II miał swoje wytyczne uwzględniające charakter zbiorów i specyfikę pracy operacyjnej.

Na zasób fotograficzny archiwum Wydziału II składały się zespoły fotografii zgromadzone w sposób luźny i w poszczególnych aktach spraw. Był to zespół w większości zamknięty. Zdjęcia stanowiły całość tematyczną połączoną ze sobą elementem logicznym lub chronologicznym. Były to fotografie osób (portretowe, zbiorowe, sygnalacyjne w profilu i *en face*) lub tematyczne (miejsowości, obiekty, sprzęt, sytuacje). Zdarzały się też fotokopie dokumentów, listów, pokwitowań itp. W zdecydowanej większości zgromadzono pozytywy i tylko nieznaczną liczbę negatywów zarówno czarno-białych, jak i kolorowych, różnej jakości i wielkości. Większa część nie została uszkodzona ani zagrzybiona, a znikanie obrazu występowało wyłącznie w dubletach. Niektóre zdjęcia posiadały odciski po spinaczach, zszywaczach i pieczęciach oraz zażółcenia. Inne nie pozwalały na identyfikację ze względu na brak danych – brak opisu fotografowanych osób, nazw miejscowości, dat wykonania. Brakowaniu poddawane były dublety odbitek pozytywowych (po zachowaniu 2–3 dubletów w najlepszym stanie) oraz wieloegzemplarzowe odbitki pozytywowe ze zanikającym obrazem. Wyłączanie fotografii przeprowadzano komisyjnie. Po zakończeniu prac sporządzano „Wykaz brakowanych fotografii” zawierający ich spis wraz z krótkim opisem treści zamieszczonej na awersie i rewersie⁴⁶.

VI. Problemy zespołu brakującego akta podczas przygotowywania materiałów do filmowania

Na początku lat sześćdziesiątych rozpoczęto mikrofilmowanie zbiorów archiwalnych Biura „C”. Przepisy Zarządzenia nr 00150/61 z 25 września 1961 r. oraz wytyczne dyrektora Biura „C” z 2 października 1961 r. (L.dz. OMC-003196/61) w sprawie realizacji wymienionego zarządzenia jasno określały rodzaj dokumentów kwalifikujących się do filmowania, sposób filmowania i ewidencjonowania. Z początku filmowano na taśmach „a 30 m”. Od 1973 r. wprowadzono system tzw. jacketów. Według ogólnych założeń akta należało sfilnować i zniszczyć⁴⁷.

Mikrofilmowanie akt miało wielorakie znaczenie. W pierwszej kolejności umożliwiała utrwalenie na taśmie dokumentów, których stan techniczny groził pełnym zniszczeniem. Filmowanie było także częścią programu unowocześniania systemu archiwizacji. Przede wszystkim jednak zmniejszało liczbę materiałów podlegających przechowywaniu. Organa MSW wytwarzały coraz więcej akt, dla których fizycznie brakowało pomieszczeń. Filmowanie akt, a w okresie późniejszym ich digitalizacja, otwierały możliwości zapanowania nad objętością zbiorów. Stanowiło to jednak nowe wyzwanie dla zespołu brakującego akta. Dla archiwisty nie było bowiem obojętne, czy zachowuje dla działalności operacyjnej oryginalny dokument, czy tylko jego zdjęcie. Rodzaj zgromadzonych materiałów często wprawiał zespół brakujący materiały w poważne zakłopotanie, co do dalszego sposobu postępowania. Związane z tym problemy można prześledzić na podstawie protokołów narad zespołu brakującego akta.

⁴⁵ AIPN, 01476/100, Zarządzenie nr 17 naczelnego dyrektora archiwów państwowych z 30 VI 1969 r. w sprawie archiwalnego opracowania zasobu fotografii, pkt 14.

⁴⁶ *Ibidem*, Wytyczne w sprawie opracowywania zbiorów fotograficznych Archiwum Wydziału II (Wydziału „C”) z 8 IV 1980 r., k. 1–2; *ibidem*, Wytyczne w sprawie archiwalnego opracowywania zasobu fotografii, cz. I: Opracowywanie fotografii pochodzących ze zbiorów luźnych, k. 8.

⁴⁷ AIPN, 0529/6, Referat naczelnika Wydziału II Biura „C” na krajowej naradzie naczelników wydziałów „C” z 25 I 1972 r., k. 170–171.

W pracy zespołu brakującego akta zwracano uwagę zarówno na jakość, jak i wydajność pracy. Opracowującteczki personalne w celu mikrofilmowania, brakowano z nich dokumenty zgodnie z wytycznymi dyrektora Biura „C” i wykazem akt. Drugie ważne kryterium stanowiła przydatność pod względem operacyjnym i szkoleniowym. Wszystkie materiały, które nie spełniały tych warunków, brakowano. Selekcjonując materiały, pracownicy musieli wnikać w treść dokumentów. To oni podejmowali decyzje o dalszej przydatności akt. Trudno oprzeć się wrażeniu, iż niektóre zadania stawiane pracownikom były ideologizowane. Zastępca naczelnika Wydziału II ppłk Zdzisław Bilski tak mówił na jednej z narad: „Do każdej sprawy należy podchodzić z pełnym poczuciem odpowiedzialności, widzieć człowieka, kogo on reprezentuje, jego zaangażowanie do współpracy z naszą służbą...”. W gruncie rzeczy chodziło o to, aby pracownicy archiwum określili wartość tajnego współpracownika w jego dalszym wykorzystaniu operacyjnym⁴⁸.

Pewien problem w selekcji materiałów do brakowania stanowiłyteczki zmarłych TW. Postanowiono wyłączać z nich oraz niszczyć duplikaty, materiały bezwartościowe i operacyjne, na podstawie których nie były założone sprawy lub też nie korzystano z nich do nawiązania kontaktu. Przy opracowywaniu zmarłych TW wypisywano karty E-15 celem sporządzenia wykazu brakowania⁴⁹.

W przypadku opracowywania „teczek wyjazdowych” wystąpił problem zmarłych figurantów. Ppłk Zdzisław Bilski zdecydował, iż po pięciu latach od ich śmierci sprawę należy kwalifikować do zniszczenia (Zarządzenie nr 034/74 nie posiadało w tej sprawie żadnych wytycznych)⁵⁰.

W pracy zespołu brakującego akta pojawiała się ciągle sprawa jakości i tempa pracy. Kierownictwo uważało, iż praca idzie wolno. Pracownicy tłumaczyli się czasochłonnością w ocenie materiałów. Kolejne utrudnienia sprawiało opracowywanie materiałów kontrolno-sledczych. Dokumenty do zniszczenia wyłączano bardzo ostrożnie. Znajdowało się w nich wiele duplikatów, które należało porównywać, co zajmowało także dużo czasu. Kierownictwo zarzucało także pracownikom, iż często popełniają błędy przy wypełnianiu kart E-16 (kartą E-16 pracownik operacyjny przekazywał informacje dotyczące zmian w statusie rejestrowanego, np. zmianę adresu, nazwiska, miejsca pracy, a także zmian na linii rejestrowanej – SB, np. nowy oficer prowadzący, przekwalifikowanie sprawy itp.)⁵¹.

Były także problemy prozaiczne związane ze sposobem wykonywania pracy. W sprawozdaniach z 1975 r. odnotowano prośbę o przydział wózka do przewożenia akt. W cztery lata później, na naradzie w marcu 1979 r., Kazimierz Szot powrócił do zgłoszonego wcześniej wniosku: „Apeluję o przydział solidnego wózka do przewożenia materiałów, gdyż brak jego utrudnia nam pracę”. Okresowo wystąpiło także niezadowolenie ze sposobu wynagradzania zespołu za pracę w strukturach Wydziału II. Jan Żuber zauważył, iż „zespół nasz jest traktowany przez Kierownictwo Wydziału jak «ubogi krewny» i życzę sobie, żeby to się zmieniło”⁵².

Podczas narad zawodowych na początku lat osiemdziesiątych dotyczących brakowania materiałów sieci i niszczenia mikrofilmów rozważano kwestię, czy w przypadku mało wartościowych materiałów przy kwalifikowaniu ich do brakowania przeznaczyć również do

⁴⁸ AIPN, 0355/93, Protokół narady z 26 IX 1975 r., b.p.

⁴⁹ *Ibidem*, Protokół narady z 23 VII 1976 r., b.p.

⁵⁰ *Ibidem*, Protokół narady z 6 XII 1976 r., b.p.

⁵¹ *Ibidem*, Protokół narady z 7 XI 1978 r., b.p.; *ibidem*, Notatka z narady zespołu brakującego akta z 21 V 1983 r., b.p.

⁵² *Ibidem*, Protokół narady z 28 III 1979 r., b.p.

zniszczenia mikrofilm? Inny problem dotyczył kandydatów na TW przebywających za granicą – zarówno tych, z którymi przeprowadzono już rozmowy operacyjne, jak i tych, z którymi miano je dopiero przeprowadzić: czy niszczyć materiały i mikrofilm, czy tylko same materiały? Pomimo istniejących wytycznych w tej materii, w oparciu o załącznik do Zarządzenia nr 034/74, opinie pracowników zespołu były podzielone. Ścierały się dwa rozbieżne stanowiska: skomputeryzowania danych z jednoczesną aktualizacją kartoteki oraz pozostawienia w archiwum jak największej ilości mikrofilmów. Po interesującej wymianie argumentów postanowiono poczekać z wiążącymi decyzjami do następnego roku. Dyskusja między pracownikami archiwum wskazuje, iż brakowanie akt operacyjnych nie było zwykłym procesem administracyjno-biurowym, ale dla części pracowników przemyślaną selekcją najbardziej wartościowych materiałów i próbą stworzenia prawdziwego archiwum⁵³.

Doświadczenie gromadzone podczas pracy, narady i gorące czasami dyskusje zaowocowały wypracowaniem ostatecznego rozwiązania, które godziło wszystkie stanowiska. Po pierwsze, zniszczeniu miały podlegaćteczki personalne i teczki pracy TW zdeponowane do 1970 r. Po drugie, analizując materiały, stosowano trzy kategorie klasyfikacji. Pierwszą kategorią było pozostawienie materiałów i mikrofilmów, gdy: teczki zawierały nowe materiały, były w zainteresowaniu jednostek operacyjnych oraz dotyczyły TW ze środowisk twórczych, wyznań religijnych, osób przebywających za granicą, agentów pozostających w sieci, osób różnych narodowości, kobiet wykorzystywanych „pod” cudzoziemców, emigrantów urodzonych po 1920 r., konsultantów. Drugą kategorią było zniszczenie materiałów, ale pozostawienie filmu. Dotyczyło to TW, z którymi można było w przyszłości podjąć współpracę. Materiały filmowano, a następnie niszczone, wypisując jednocześnie karty E-16, na które nanoszono numery mikrofilmu. Trzecią kategorią było niszczenie zarówno materiałów, jak i mikrofilmu. Dotyczyło to sieci, która nie przedstawiała żadnego znaczenia. Wyłączano oryginalne materiały o wartości historycznej w przypadku odnalezienia ich w teczkach⁵⁴. W ten sposób na ręce pracowników dokonujących brakowania złożono odpowiedzialność za podjęcie ostatecznej decyzji w sprawie selekcji materiałów pozostawianych w archiwum. Z drugiej strony osiągnięto cel aktualizacji sieci. Podjęcie tych kompromisowych decyzji dawało możliwość ocalenia dużej liczby oryginalnych dokumentów. Naczelnik Zdzisław Bilski był jednak zdania, że „należy śmieiej podchodzić do zniszczenia tych materiałów”. Uważał, iż 95 proc. akt zdeponowanych do 1970 r. powinno być zniszczonych. W archiwum miało pozostać nie więcej niż 500 teczek⁵⁵.

Z protokołów narad wynika także, iż z biegiem czasu zespół brakujący akta powiększył się i został podzielony na cztery zespoły brakujące materiały sieci, akt operacyjnych, akt postępowań przygotowawczych i materiałów obiektowych. I tak, w aktach sieci brakowaniu poddane były teczki personalne i teczki pracy TW urodzonych do 1920 r., nieprzedstawiające żadnej wartości operacyjnej. W aktach operacyjnych wybrakowaniu podlegały materiały dotyczące osób podejrzanych o wrogą działalność oraz sprawy, które ze względu na znikomą szkodliwość czynu figurantów zostały złożone do archiwum. W aktach spraw postępowań przygotowawczych brakowano materiały dotyczące osób, którym nie udowodniono winy i w stosunku do których nie wyciągnięto sankcji karnych, względnie skazano sądownie za przestępstwa o znikomej szkodliwości czynu, a których okres przedawnienia

⁵³ *Ibidem*, Protokół narady z 26 III 1982 r., b.p.

⁵⁴ Chodziło o „wartość historyczną” w ujęciu SB, co jest trudne do zdefiniowania. W zależności od potrzeb operacyjnych, przyjętej linii politycznej i decydentów pojęcie „historyczności” ulegało przewartościowaniu.

⁵⁵ AIPN, 0355/93, Protokół narady z 10 II 1983 r., b.p.; *ibidem*, Notatka dotycząca brakowania materiałów z 18 I 1983 r., b.p.; *ibidem*, Protokół narady z 1 III 1983 r., b.p.

minął. W zespole akt obiektowo-zagadnieniowych wybrakowaniu podlegały sprawy dotyczące obiektów, którymi SB przestała się interesować⁵⁶.

W protokołach narad pojawia się inny niż w definicji akcent związany z brakowaniem. Można go nazwać „asekuracją”. W procesie brakowania chciano nie tylko wyselekcjonować i pozostawić dla potrzeb resortu najwartościowsze materiały, ale także zmniejszyć liczbę teczek do takiej, aby w chwili zagrożenia można było swobodnie nimi dysponować. Świadczy o tym wypowiedź naczelnika Wydziału II Zdzisława Bilskiego z 1984 r.: „Pełnowartościowych TW, których pozostawiono materiały (teczkę personalną) i film, nie powinno być jednak więcej jak 2000, gdyż taką mniej więcej liczbę można będzie w każdej chwili zniszczyć”. Wniosek nasuwa się tutaj sam: realizując proces brakowania, dążono do zatarcia wszelkich śladów po działalności TW, pozostawiając te czki tylko najbardziej potrzebnych współpracowników i to w ilości pozwalającej na ich szybką likwidację⁵⁷.

Z początkiem 1985 r. postanowiono wprowadzić zmiany w kwalifikacji akt, ponieważ – zdaniem kierownictwa – zbyt dużo dokumentów posiadało kategorię „A”. Z uwagi na to, iż materiały śledcze i operacyjne nie były dokumentami posiadającymi moc prawną, podjęto decyzję, aby raczej nie nadawać im kategorii „A”. Dla celów historycznych miały one znaczenie, o ile były potwierdzone w dokumentach oryginalnych. Materiały kontrolno-śledcze zdecydowano pozostawiać dla celów historycznych na 10 lat, a mikrofilm na 30–50 lat. Sprawom obiektowym i teczkom pracy postanowiono nie nadawać kategorii „A”, a tylko niektóre i nieliczne o wartościach szkoleniowych pozostawić bez filmowania do lat 2000–2010. Zlikwidowano także kategorię „A” dla dokumentów ogólnoperacyjnych. Oznaczało to, iż praktycznie wszystkie materiały ogólnoperacyjne zgromadzone w Biurze „C” zostaną z biegiem czasu jako zbędny balast zniszczone – w myśl wytycznych dla brakowania akt kategorii „B”⁵⁸.

VII. Czynniki wpływające na procedury brakowania w Biurze „C”

W pierwszej kolejności zakres brakowania w Biurze „C” MSW zależał od definicji brakowania występującej w poszczególnych aktach normatywnych. W początkowym okresie działalności Biura „C” (do 1965 r.) brakowanie odbywało się na podstawie Zarządzenia nr 00123/57 z 1 lipca 1957 r. (równolegle funkcjonowało Zarządzenie nr 0127/57 z tego samego dnia dotyczące akt Centralnego Archiwum MSW, archiwów KG MO, KBW, WOP, KG Straży Pożarnych, GUGiK oraz składnic jednostek terenowych, ale nie dotyczyło ono Archiwum Biura Ewidencji Operacyjnej i składnic wydziałów ewidencji operacyjnej wojewódzkich komend MO, obejmujących akta operacyjne SB MSW). W myśl instrukcji stanowiącej załącznik do Zarządzenia nr 00123/57 brakowanie akt polegało na wydzielaniu z materiałów archiwalnych tej części akt, które nie posiadają żadnej wartości operacyjnej lub historycznej oraz wydzielaniu akt kategorii „B”, których terminy przechowywania minęły. Kwalifikacji dokonywano na podstawie zapisów w książkach archiwalnych. Wykaz dotyczący czasu przechowywania akt był podzielony tematycznie. Zawierał 15 rozdziałów i wyszczególniał 54 pozycje⁵⁹.

⁵⁶ *Ibidem*, Protokół narady z 1 II 1984 r., b.p.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, Protokół narady z 14 I 1985 r., b.p.

⁵⁹ AIPN, 00735/1492, Zarządzenie nr 00123/57 ministra spraw wewnętrznych z 1 VII 1957 r. w sprawie postępowania z dokumentacją znajdującą się w jednostkach operacyjnych Służby Bezpieczeństwa MSW, a kwalifikującą się do trwałego lub czasowego przechowywania w Archiwum Biura Ewidencji Operacyjnej, § 9.

Zarządzenie nr 0107/68 ministra spraw wewnętrznych z 24 października 1968 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji unifikowało zasady postępowania z aktami w połączonych od 1 października 1965 r. archiwach – Centralnego Archiwum MSW i Biura „C”. W myśl tej instrukcji brakowaniu podlegały materiały nieposiadające wartości praktycznej i naukowej z akt kategorii „B”, których termin przechowywania minął. Brakowania dokonywano na podstawie wykazów akt oraz wytycznych dyrektora Biura „C” MSW. Wykaz akt SB i Służby Milicji z podziałami na okresy przechowywania miał 26 działów tematycznych i liczył 495 pozycji⁶⁰.

Zarządzenie nr 034/74 ministra spraw wewnętrznych z 10 maja 1974 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych wyraźnie nowelizowało pojęcie brakowania akt, definiując je jako systematyczne i stałe wydzielanie na makaturę akt kategorii „B”, których termin przechowywania minął. Brakowanie odbywało się na podstawie wykazów akt oraz wytycznych dyrektora Biura „C”. Nowością było, iż jednostki organizacyjne resortu niszczyły we własnym zakresie materiały o okresie przechowywania poniżej 5 lat (§ 69) z wyjątkiem materiałów zarejestrowanych w Wydziale I Biura „C”. Wykaz akt zawierał 28 działów tematycznych i 896 pozycji⁶¹.

Zarządzenie nr 030/79 ministra spraw wewnętrznych z 2 lipca 1979 r. zmieniające zarządzenie w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych nie wносиło żadnych zmian w definicji brakowania. Zniknął natomiast § 73 (dotyczący obowiązku wyłączenia przed zniszczeniem akt operacyjnych kart osób w nich występujących i przechowania ich 10 lat oraz obowiązku powiadomienia o zniszczeniu akt Centralną Kartotekę Ogólnoinformacyjną, pozostawiając w karcie E-14 dotychczasową informację). Wykaz akt zawierał 39 działów tematycznych i 742 pozycji⁶².

Zarządzenie nr 049/85 ministra spraw wewnętrznych z 8 lipca 1985 r. w sprawie organizacji i zasad postępowania z materiałami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych pozostawiało definicję brakowania bez zmian, zastępując tylko słowo „akta” słowem „materiały” (nie nadając im wcale znaczenia materiałów w sensie archiwalnym)⁶³. Wykaz akt zawierający kwalifikację archiwalną zawierał dodatkowo oznaczenia określające sposób postępowania z aktami w czasie pokoju oraz zagrożenia bezpieczeństwa państwa i wojny. Wykaz składał się z 32 działów tematycznych i 865 pozycji⁶⁴.

Zmiany w definicji brakowania zachodzące pod wpływem przemian politycznych mogą stanowić temat osobnego artykułu. Dotyczy to szczególnie faktu, iż pojawiające się w kolejnych instrukcjach nieco inne kryteria brakowania dawały podstawę do dyskusji, jakiego typu materiały powinny być niszczone tylko z tej racji, iż w danym momencie historycznym

⁶⁰ AIPN, 0549/2, Zarządzenie nr 0107/68 ministra spraw wewnętrznych z 24 X 1968 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji, § 61–70, Wykaz akt.

⁶¹ AIPN, 0549/10, Zarządzenie nr 034/74 ministra spraw wewnętrznych z 10 V 1974 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, § 67–75, Wykaz akt.

⁶² AIPN, 0549/7, Zarządzenie nr 034/74 ministra spraw wewnętrznych z 10 V 1974 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, Zarządzenie nr 030/79 ministra spraw wewnętrznych z 2 VII 1979 r. zmieniające zarządzenie w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, § 67–75, Wykaz akt.

⁶³ Szczególnie § 14 tego zarządzenia wprowadza zamieszanie pojęć używanych w archiwistyce: „Do kategorii «B» należą materiały archiwalne posiadające jedynie praktyczne czasowe znaczenie”. Świadczy on, że w Biurze „C” nie uwzględniono lub nie liczone się z Ustawą o narodowym zasobie archiwalnym i archiwaliach z 14 VII 1983 r.

⁶⁴ AIPN, 01290/4, Zarządzenie nr 049/85 ministra spraw wewnętrznych z 8 VII 1985 r. w sprawie organizacji i zasad postępowania z materiałami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, § 58–67, Wykaz akt.

nie posiadały wartości operacyjnej, historycznej, praktycznej czy naukowej. Zagadnienie to występuje w naradach zespołu brakującego akta z lat 1975–1985 oraz w kolejnych instrukcjach i wytycznych dyrektora Biura „C” w sprawie brakowania dokumentów, które dokładnie określały, jakie materiały powinny być niszczone, ponieważ obowiązujące zarządzenia nie dawały pracownikom jednoznacznej pewności w kwestii kwalifikowania akt do brakowania.

Drugim czynnikiem wpływającym na proces brakowania było selekcjonowanie najbardziej wartościowych materiałów dla potrzeb jednostek operacyjnych. W tym celu przeprowadzano prace porządkujące. Także bieżące potrzeby SB, wyrażające się w składanych do Biura „C” zamówieniach sprawdzających, stanowiły ważny wyznacznik zainteresowania. Systematyczna selekcja materiałów nadawała archiwum niepowtarzalny charakter.

Trzecim powodem było usprawnienie pracy archiwum. Pracownicy gubili się w nadmiarze dokumentów, co utrudniało szybkie opracowywanie wniosków. Dlatego należało regularnie oczyszczać akta z nieprzydatnych w pracy operacyjnej materiałów. Zakres tych czynności regulowały przede wszystkim wykazy akt, które wyznaczały materiałom archiwalnym właściwe kategorie.

Inną charakterystyczną przyczyną procedur brakowania, wynikającą z praktyki życia, była potrzeba uzyskania większej ilości miejsca dla następnych materiałów, które napływały do Biura „C”. Archiwa nie mogły już pomieścić setek tysięcy teczek. Należało więc jak najszybciej pozbywać się niepotrzebnej makulatury, a wcześniej wypracować jasne kryteria orzekania o przydatności.

Kolejną przyczyną brakowania było unowocześnianie archiwum poprzez wprowadzenie systemu filmowania dokumentów. Utrwalając akta na kliszy filmowej, zastanawiano się, czy dokumenty papierowe niszczyć bezpowrotnie. Jak wskazuje praktyka, stosowano trzy możliwości. Część dokumentów filmowano, a oryginały papierowe niszczone. Inne materiały filmowano, a akta zostawiano jeszcze na jakiś czas, nadając im określoną kategorię „B”. Najcenniejsze dokumenty filmowano i pozostawiano razem z mikrofilmami jako kategorię „A” na wieczne przechowanie. Tryb pracy nad unowocześnieniem archiwum zmuszał do podejmowania decyzji kwalifikującej akta do wybrakowania lub pozostawienia.

Należy zwrócić uwagę na jeszcze jedno kryterium brakowania – zacieranie śladów w celu ukrycia informacji, faktów i ludzi. Miało to miejsce szczególnie w latach osiemdziesiątych, a swoje apogeum osiągnęło w 1989 r. i na początku 1990 r. Informacje gromadzone w Biurze „C”, szczególnie dotyczące spraw i osób, miały ogromne znaczenie dla właściwej oceny działalności SB i odtajnienia historii PRL. Jeśli materiały te zostały zniszczone, to także z lęku przed pociągnięciem do odpowiedzialności za dokonane akty bezprawia oraz z obawy przed dekonspiracją osób i grup związanych ze sobą politycznym lobby w nowych strukturach administracji państwowej III Rzeczypospolitej.

VIII. Brakowanie akt w Wydziale II Biura Ewidencji Operacyjnej MSW w latach 1957–1959

Po rozwiązaniu KdsBP i powołaniu w jego miejsce Ministerstwa Spraw Wewnętrznych 28 listopada 1956 r., Departament X w MSW nazwano Biurem Ewidencji Operacyjnej. Na przestrzeni 1957 r. prace biura koncentrowały się na „uporządkowaniu” zbiorów kartotecznych i opracowaniu nowych koncepcji wykorzystania ich dla potrzeb jednostek operacyjnych. W dużej mierze porządkowanie archiwum (właściwie była to składnica akt) polegało na brakowaniu niepotrzebnych materiałów, co potwierdzają sprawozdania za lata 1957–1959. W ten sposób następowała „polaryzacja” zmierzająca do perfekcyjnego wy-

kształcenia archiwum operacyjnego. W celu zrozumienia późniejszych procesów zachodzących w Biurze „C” uznano za konieczne przedstawienie trzyletniego okresu przejściowego, kiedy Biuro Ewidencji Operacyjnej funkcjonowało w MSW jako archiwum (składnica) akt operacyjnych.

Jedyna informacja, jaką udało się odnaleźć z 1956 r. na temat stanu akt operacyjnych, podaje, że łącznie po zakończeniu realizacji Zarządzenia nr 04/54 z 28 grudnia 1954 r. (sprawy dotyczące członków PZPR) stan wszystkich kategorii akt operacyjnych w archiwum Departamentu X i wydziałów X wojewódzkich urzędów KdsBP wynosił na dzień 1 marca 1956 r. – 1 246 361 spraw (akt sieci wyeliminowanej – 371 923, akt spraw ewidencji operacyjnej – 669 598, akt śledczych – 204 840). Można przypuszczać, iż na koniec 1956 r. w Wydziale II (akt operacyjnych) Departamentu X, które w listopadzie przemianowano na Biuro Ewidencji Operacyjnej, znajdowało się ponad 100 000 akt spraw⁶⁵.

Po pierwszym roku działalności Biura Ewidencji Operacyjnej w MSW na koniec 1957 r., stan akt w Wydziale II wynosił 101 713 akt spraw⁶⁶. Składały się na nie: teczki personalne wyeliminowanej agentury, teczki robocze wyeliminowanej agentury, materiały z rozpracowań, akta kontrolno-śledcze, sprawy kontrolno-operacyjne, sprawy obiektowe i zagadnieniowe, akta osobowe b. pracowników bezpieczeństwa publicznego, akta dochodzeniowe dotyczące b. pracowników bezpieczeństwa publicznego. Oprócz tego w Wydziale II znajdowały się: zeszyty żołnierzy armii Andersa, ankiety repatriantów, skorowidz volksdeutschów, skorowidz repatriantów, dokumenty osobiste repatriantów, dokumenty Państwowego Urzędu Repatriacyjnego. Jak łatwo zauważyć, wymienione akta nie były wyłącznie aktami operacyjnymi. Dlatego też brakowania przeprowadzane w tym okresie dotyczyły różnego rodzaju materiałów.

W 1957 r. w Wydziale II dokonano generalnego „porządkowania” archiwum, w czasie którego przeznaczono do zniszczenia:

- z działu wyeliminowanej agentury – 3373 teczki na osoby, w materiałach których nie było nic obciążającego, a werbunki przygotowywano z pobudek patriotycznych osoby opracowanej; 4626 teczek personalnych wyeliminowanej agentury dotyczących żołnierzy służby czynnej, którzy wybyli do cywila;

- z działu spraw operacyjnych – ponad 8000 teczek zgodnie z Zarządzeniem b. KdsBP nr 04/54; ok. 5000 teczek z sygnaturą „b” z działu spraw – akta nie zawierały materiałów obciążających, ale posiadały w większości charakter ankietowy z b. rozpracowań obiektowych;

- ze skorowidza archiwalnego ok. 5000 kart⁶⁷.

Łącznie wydzielono do likwidacji ok. 20 000 akt i 5000 kart, jednakże fizycznie ich nie zniszczono. Sprawozdanie nadmienia, iż akta te oczekują na decyzję. W zestawieniu sumarycznym w tabeli stan akt w Biurze Ewidencji Operacyjnej wynosił, podobnie jak w sprawozdaniu, 101 713 akt, a liczba akt przeznaczonych do zniszczenia – 19 822⁶⁸.

W 1958 r. w ramach realizacji Zarządzenia nr 0018/58 w sprawie niszczenia materiałów nieposiadających znaczenia operacyjnego, historycznego i naukowego wytypowano do zniszczenia: 7956 materiałów zgodnie z Zarządzeniem nr 04/54 (materiały czysto ankietowe dotyczące członków partii); 3073 materiałów niedoszłych werbunków; 8084 materiałów

⁶⁵ AIPN, 0333/1, Notatka z 13 III 1956 r. dotycząca ilości złożonych materiałów do archiwum Departamentu X i wydziałów X wojewódzkich urzędów w kraju, k. 7.

⁶⁶ AIPN, 0333/3, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura Ewidencji Operacyjnej MSW za rok 1957, k. 4.

⁶⁷ *Ibidem*, k. 8–9, 14.

⁶⁸ *Ibidem*, k. 24.

ankietowych osób zatrudnionych w obiektach przemysłowych; 2525 teczek personalnych agentury werbowanej przez jednostki podległe b. Głównemu Zarządowi Informacji WP⁶⁹. Łącznie zniszczono 21 638 materiałów. Sprawozdanie i tabela podaje na koniec 1958 r. stan zasobu Wydziału II na 66 544 akt. Prawdopodobnie zniszczono fizycznie więcej akt (wybrakowanych rok wcześniej i w roku sprawozdawczym)⁷⁰. Sprawozdanie z 1958 r. staje się bardziej zrozumiałe, jeśli zna się raport z roku wcześniejszego.

W 1959 r. brakowano przypuszczalnie tylko materiały przygotowane rok wcześniej, co potwierdza ogólna informacja. Tabela zbiorcza natomiast wyraźnie wskazuje, iż zniszczenia spraw operacyjnych nie było na przestrzeni całego roku. W zestawieniu rocznym prezentującym liczbę akt użyto pełnej nazwy: „akta operacyjne”. Ich stan wyniósł na koniec 1959 r. – 67 380 akt operacyjnych. Raport zaznacza, iż w liczbie tej nie została ujęta korespondencja, sprawozdawczość i ekspertyzy przekazane z Biura „T”⁷¹.

Stan akt spraw i ich brakowanie w Wydziale II Biura Ewidencji Operacyjnej w okresie reorganizacji w latach 1957–1959 (po przekształceniu KdsBP w MSW) przedstawia wykres nr 1.

Okres pierwszych trzech lat funkcjonowania Biura Ewidencji Operacyjnej w MSW był kontynuacją, a zarazem stanowił jakby okres przejściowy dla archiwum operacyjnego (był to moment reformowania struktur aparatu bezpieczeństwa). W tym czasie przeprowadzono wiele akcji porządkowania zasobów archiwalnych, niszcząc ok. 42 000 akt, które nie były już potrzebne (kierując się Zarządzeniem nr 0018/58). Zredukowano w ten sposób znacznie stan zasobu archiwalnego z ponad 100 000 akt operacyjnych do ok. 67 000.

IX. Brakowanie akt operacyjnych w Wydziale II Biura „C” w latach 1960–1989

W ciągu kilkudziesięciu lat funkcjonowania Biura „C” zaszło w nim wiele zmian, które sprawiły, że w opisywaniu procesów brakowania natrafiono na pewne trudności. Po pierwsze, wydano nowelizację zarządzeń i wytycznych określających zasady brakowania. Po drugie, nastąpił proces unowocześniania archiwum przez filmowanie dokumentów, który wprowadził nowy impuls w podejmowaniu decyzji kwalifikujących. Po trzecie, natrafiono na pewne różnice występujące w podawaniu zbiorczych danych. Dlatego w celu zachowania przejrzystości analizy prezentacja procesów brakowania w Wydziale II Biura „C” została podzielona na cztery etapy.

W pierwszej kolejności zaprezentowano w tabeli wszystkie dane zbiorcze uzyskane z rocznych sprawozdań pracy Wydziału II Biura „C”, dotyczące brakowania spraw operacyjnych za okres 30 lat. Następnie w celu ułatwienia opisu i interpretacji przedstawiono procesy brakowania w Wydziale II na trzech wykresach, z których każdy obejmuje okres 10 lat. Są to lata sześćdziesiąte, siedemdziesiąte i osiemdziesiąte, a więc dekady bardzo charakterystyczne dla życia społeczno-politycznego w PRL. W okresach tych pojawiały się także kolejne nowelizacje zarządzeń ministra spraw wewnętrznych w sprawie organizacji i zasad postępowania z materiałami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, co znajduje swoje odbicie w przedstawianych procesach brakowania.

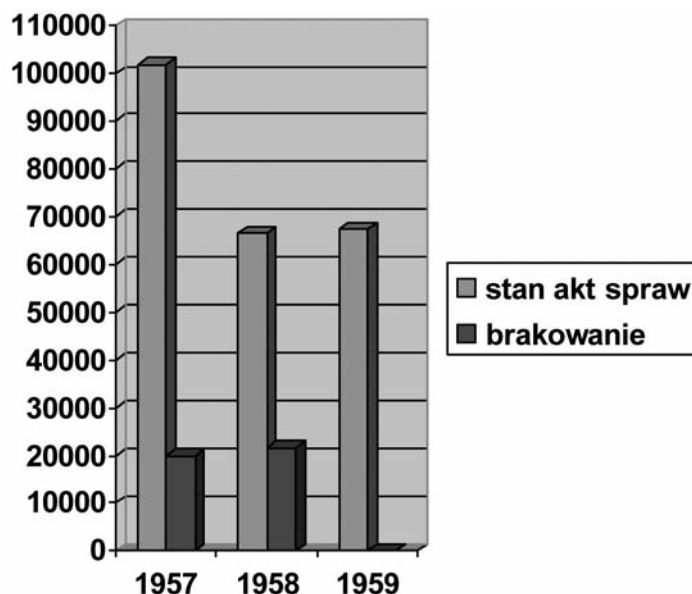
⁶⁹ AIPN, 0333/4, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura Ewidencji Operacyjnej MSW za rok 1958, k. 14.

⁷⁰ *Ibidem*, k. 8, 32.

⁷¹ AIPN, 0333/5, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura Ewidencji Operacyjnej MSW za rok 1959, k. 3–4, 9, 34v.

Wykres 1. Stan akt spraw i brakowanie akt w Wydziale II Biura Ewidencji Operacyjnej w latach 1957–1959 (okres reorganizacji po przekształceniu KdsBP w MSW)

a) zbiorcze dane o stanie i brakowaniu akt spraw w Wydziale II za lata 1960–1990

Prezentację danych o brakowaniu rozpoczyna tabela zbiorcza wszystkich danych uzyskanych za ten okres, dotyczących stanu spraw operacyjnych na koniec grudnia każdego roku sprawozdawczego. Ponieważ procesów brakowania zachodzących w archiwum nie można rozpatrywać w oderwaniu od całości zasobu archiwalnego znajdującego się w Wydziale II, a szczególnie od ruchu spraw, uznano za celowe ich przedstawienie na tle aktualnego stanu zasobu akt.

W archiwum Wydziału II znajdowały się nie tylko sprawy operacyjne, ale także inna dokumentacja biurowa. Jeśli dane o jej likwidacji były zawarte w sprawozdaniu, to zostały również dodatkowo wyszczególnione w tabeli.

W związku z przeprowadzeniem kwerendy także w innych źródłach, takich jak protokoły narad kierownictwa, protokoły kontroli kompleksowej, w ostatniej rubryce tabeli podano oprócz sygnatur inne dane uzupełniające na ten sam temat. Czasami występują w nich wartości nieco odmienne niż prezentowane w sprawozdaniach rocznych. Niekiedy zawierają też informacje uzupełniające.

Tab. 1. Stan akt spraw i brakowanie akt w Wydziale II Biura „C” w latach 1960–1990 na podstawie rocznych sprawozdań

Rok	Stan akt spraw w Wydziale II Biura „C” na koniec grudnia danego roku sprawozdawczego	Liczba akt spraw brakowanych i zniszczonych w danym roku	Sygnatura, uzupełniająca dane o brakowaniu i zniszczeniu materiałów w danym roku
1960	70 834 spraw	1 sprawa	(AIPN, 0333/6, k. 4, 7, tabele k. 48v)
1961	74 876 spraw		(AIPN, 0333/7, k. 5, 22)

Rok	Stan akt spraw w Wydziale II Biura „C” na koniec grudnia danego roku sprawozdawczego	Liczba akt spraw brakowanych i zniszczonych w danym roku	Sygnatura, uzupełniająca dane o brakowaniu i zniszczeniu materiałów w danym roku
1962	77 923 spraw (ok. 300 000 teczek – 1225 mb) ogółem 1567 mb		(AIPN, 0333/8, k. 2–3)
1963	83 591 spraw (ponad 300 000 teczek – 1140 mb) ogółem 1764 mb		(AIPN, 0333/9, k. 2–3)
1964	81 896 spraw (ponad 250 000 teczek – 1373 mb) ogółem 1842 mb	5981 spraw	(AIPN, 0333/10, k. 1–2, 9–10) Zniszczono: 11 613 innych akt, dokumentację biurową, 1939 duplikatów PPI. (AIPN, 01640/2, t. 1, k. 1–2) Zniszczono 38 taśm (1140 m).
1965	61 067 spraw (1155 mb) 369 mb dokumentacji poza sprawami	20 803 sprawy	(AIPN, 0333/12, k. 2–3, 11–13) Począwszy od października 1964 r. do grudnia 1965 r. (wytyczne AZ-04033/64) zniszczono 13 575 teczek personalnych b. TW, 8226 teczek pracy b. TW oraz 9 rodzajów innych materiałów w ilości: 80 592 dokumenty, 1968 egz., 1055 szt., 31 paczek i 2 mb. Zakwalifikowano do zniszczenia 2759 spraw operacyjnych.
1966	81 890 spraw (1219 mb) 432 mb innych	5909 spraw	(AIPN, 0333/13, k. 1, 3a, 6, 23, 26) W Jeziornej zniszczono 5868 spraw.
1967	60 257 j.a. SB i MO (ogółem 1659 mb)	24 394 j.a. (104 mb)	(AIPN, 0333/14, k. 2, 6–8, 17) Inne dane: łącznie zakwalifikowano do zniszczenia 27 391 j.a. – z tego zniszczono 13 280 j.a.; do zniszczenia pozostało – 14 111 j.a.
1968	59 464 j.a. SB i MO (1732 mb) (55 170 akt SB)	598 j.a. (MO)	(AIPN, 0333/15, k. 2, 7, 13, 19) Wybrakowano 8 mb duplikatów z akt ogólnoooperacyjnych.
1969	55 719 spraw SB i MO (1714 mb)	1348 teczek	(AIPN, 0333/17, t. 1, k. 2, 10, 14) Zniszczono 1348 teczek pracy b. TW, wybrakowano 6,2 mb wtórników z Gabinetu Ministra.
1970	57 270 spraw SB i MO (1750 mb)		(AIPN, 0333/17, t. 2, k. 1, 8, 18, 25) Wybrakowano 88 mb dokumentacji, zniszczono 223 pozycje materiałów „B”, „T” i „W”.

Rok	Stan akt spraw w Wydziale II Biura „C” na koniec grudnia danego roku sprawozdawczego	Liczba akt spraw brakowanych i zniszczonych w danym roku	Sygnatura, uzupełniające dane o brakowaniu i zniszczeniu materiałów w danym roku
1971	59 167 spraw SB (1428 mb) (ogółem 2037 mb)		(AIPN, 0333/17, t. 3, k. 1, 3) Zakwalifikowano do zniszczenia 135 mb dokumentów ogólnoperacyjnych, 102 j.a. dokumentacji b. Departamentu X MBP, 130 j.a. dokumentacji MO.
1972	59 883 sprawy	1386 (71 spraw, 1315 teczek)	(AIPN, 0333/17, t. 4, k. 1, 6–7) Zgodnie z Zarządzeniem nr 08/71 w zespole akt kontrolno-śledczych wybrakowano 297 774 wtórników i zakwalifikowano do zniszczenia 71 spraw; w zespole akt obiektowo-zagadnieniowych zakwalifikowano do wybrakowania 1315 teczek i 8496 duplikatów; z dokumentacji ogólnoperacyjnej wytypowano do zniszczenia 14 mb dokumentów.
1973	59 783 sprawy 405 mb ogólnoperacyjnych (ogółem 1550 mb)	5598 (71 spraw, 1427 teczek, 268 teczek, 3832 teczki)	(AIPN, 0333/17, t. 5, k. 1–2, 5, 9–10) Z zespołu akt postępowań przygotowawczych wytypowano do zniszczenia wtórniki – 163 973 dokumentów i 71 spraw; z akt obiektowo-zagadnieniowych wybrakowano 1427 teczek; zniszczono 268 teczek zmarłych TW i 3832 teczki pracy.
1974	61 853 sprawy SB 404 mb ogólnoperacyjnych	395 spraw	(AIPN, 0333/17, t. 6, k. 1, 10) Wybrakowano 85 200 dokumentów.
1975	63 142 sprawy		(rok 1975 – AIPN, 0333/18, k. 4)
1976	64 439 j.a.		(AIPN, 0333/17, t. 7, k. 4, 11) 24 mb akt ogólnoperacyjnych.
1977	62 722 j.a.	ok. 3000 pozycji (akt spraw)	(AIPN, 0333/73, Sprawozdanie z roku 1977, b.p.)
1978	63 690 j.a.		(AIPN, 0333/73, Sprawozdanie z 8 I 1979 r., b.p.) Wybrakowano 6,5 mb materiałów kat. „B”.
1979	65 108 j.a.		(rok 1980 – AIPN, 0333/73, b.p.) (AIPN, 0333/73, Sprawozdanie z 18 I 1980 r., b.p.) Zniszczono mikrofilmy.

Rok	Stan akt spraw w Wydziale II Biura „C” na koniec grudnia danego roku sprawozdawczego	Liczba akt spraw brakowanych i zniszczonych w danym roku	Sygnatura, uzupełniająca dane o brakowaniu i zniszczeniu materiałów w danym roku
1980	61 642 j.a.	8312 spraw (ogółem)	(rok 1980 – AIPN, 0333/73, b.p.) (rok 1980 – AIPN, 0333/71, b.p.) Zniszczono: spraw operacyjnych 5651, akt postępowań przygotowawczych 481, teczek personalnych i pracy ogółem – 2180, 200 mb dokumentacji ogólnoooperacyjnej oraz 2061 filmów zwojowych. W trakcie mikrofilmowania wybrakowano 67 098 dokumentów.
1981	59 473 sprawy	3313 spraw	(rok 1981 – AIPN, 0359/5, b.p.) Zakwalifikowano do zniszczenia 5966 spraw, do zniszczenia po uprzednim sfilmowaniu – 1427 spraw.
1982	53 527 j.a.	7241 spraw	(AIPN, 0333/75, k. 1/1; AIPN, 0359/5, Sprawozdanie z 9 II 1983 r., b.p.) W procesie filmowania wybrakowano 43 800 dokumentów, zakwalifikowano do zniszczenia 1498 spraw (2357 tomów), do częściowego zniszczenia – 229 spraw (622 tomy).
1983	53 052 sprawy	7891 spraw	(AIPN, 0333/76, k. 1/1) Akta z sygn. I – zniszczenie materiałów i filmów – 3087 spraw, zniszczenie materiałów i pozostawienie filmów – 1904 spraw. (AIPN, 0546/6, k. 10–11). Do całkowitego zniszczenia zakwalifikowano 7891 spraw, do zniszczenia akt, pozostawiając mikrofilm 6952 spraw.
1984	34 987 spraw	8529 spraw	(AIPN, 0546/7, k. 2, 7–8) W czasie opracowywania spraw do filmowania wybrakowano 149 728 dokumentów. Zakwalifikowano do zniszczenia 1736 spraw.
1985	22 050 akt spraw	14 835 spraw	(AIPN, 0546/2, k. 1, 17; AIPN, 0546/8, Sprawozdanie z 4 stycznia 1986 r., k. 1–2) Zniszczono: bez uprzedniego filmowania 7805 spraw, po sfilmowaniu 6951 spraw. Razem wywieziono 400 worków makulatury.

Rok	Stan akt spraw w Wydziale II Biura „C” na koniec grudnia danego roku sprawozdawczego	Liczba akt spraw brakowanych i zniszczonych w danym roku	Sygnatura, uzupełniające dane o brakowaniu i zniszczeniu materiałów w danym roku
1986	31 903 sprawy (305 mb dokumentacji ogólnoooperacyjnej, 665 taśm magneto-fonowych)	7925 spraw	(AIPN, 0546/9, k. 6–7)
1987	37 611 akt spraw (296 mb dokumentacji ogólnoooperacyjnej, 665 taśm magneto-fonowych)	3280 akt spraw	(AIPN, 0546/10, k. 4–5)
1988	39 270 akt (308 mb materiałów ogólnoooperacyjnych, 665 taśm magneto-fonowych)	3552 sprawy	(AIPN, 0546/11, k. 4–5, 7) W zespole analitycznym wybrakowano ogółem 2184 sprawy. W zespole mikrofilmowym sfilmowano i zniszczono 776 spraw (1179 tomów), zniszczono bez filmowania 592 sprawy (1669 tomów).
1989	Brak danych	1059 spraw (dane niepełne i wątpliwe)	(AIPN, 0434/35, k. 258–259) (AIPN, 0887/94, k. 1–11, 30) Protokoły brakowania 103–108 zawierają łącznie wykaz 1156 zniszczonych spraw i 9 mikrofilmów.
1990	Brak danych	2104 sprawy w styczniu 1990 r. (dane niepełne i wątpliwe)	(AIPN, 0887/94, k. 12–15) Protokoły brakowania nr 109–111 zawierają łącznie wykaz 2104 spraw zniszczonych w styczniu 1990 r.

W sprawozdaniach rocznych, w początkowym okresie funkcjonowania Biura „C”, dla określenia akt operacyjnych używano zamiennie zwrotu sprawy operacyjne. Liczba całkowita akt spraw operacyjnych oznaczała także liczbę pozycji archiwalnych spraw operacyjnych. Terminem sprawa określano także: teczki personalne byłych TW i kandydatów na TW, teczki pracy b. TW, sprawy operacyjne, sprawy kontrolno śledcze, sprawy obiektowo-zagadnieniowe, teczki wyjazdowe, sprawy o ekstradycję, sprawy poszukiwawcze, sprawy sądowe. W rocznych zestawieniach tabelarycznych wymienione sprawy sumowano jako stan zasobu Wydziału II Biura „C”. Suma spraw nie przekładała się na liczbę tomów. Niektóre sprawy operacyjne liczyły często wiele tomów.

Z czasem w rocznych sprawozdaniach zastosowano system podawania stanu archiwum operacyjnego w jednostkach archiwalnych – j.a. Porównując poszczególne sprawozdania, można wnioskować, iż jedna jednostka archiwalna w przypadku spraw operacyjnych oznaczała jedną sprawę operacyjną, ale w pozostałych – teczkę. Oprócz jednostek archiwalnych w sprawozdaniach pojawia się opis zasobu podany w metrach bieżących – mb. Zdarza się, że liczba brakowań ujmowana jest w tomach, teczkach, dokumentach i workach. W późniejszym

okresie brakowane i niszczone były także filmy. Ich liczbę podawano w zwojach (sztu-
kach), klatkach lub jacketach.

Liczba akt operacyjnych w Wydziale II na koniec każdego roku zależała od tzw. ruchu akt w danym roku. Był on wypadkową pięciu czynników. Po pierwsze, jednostki operacyjne kierowały nieustannie do Wydziału II zakończone lub nieaktualne sprawy operacyjne w celu złożenia w archiwum. Miało to wpływ na wzrost stanu posiadania. Po drugie, archiwum wypożyczało jednostkom terytorialnym akta spraw, stosownie do składanych zamówień. To powodowało spadek faktycznego stanu posiadania, aż do momentu zwrotu. Archiwum przekazywało także niektóre akta spraw jednostkom na stałe. Po trzecie, w trakcie czynności opracowywania spraw trwał nieustanny proces komasacji, czyli podporządkowania różnych teczek, dokumentów czy akt operacyjnych jednej sprawie o znaczeniu nadrzędnym. Prowadziło to do spadku ilości zarejestrowanych spraw. Po czwarte, Wydział II przekazywał w pewnych latach, zgodnie z zakresem pracy poszczególnych wydziałów, część swoich akt do innych komórek (np. w 1966 r. kartotekę repatriantów przekazano do Wydziału IV) oraz sam przejmował sprawy od innych wydziałów. Wreszcie, przy porządkowaniu zasobów archiwalnych – w myśl przepisów o brakowaniu i niszczeniu dokumentacji bezwartościowej i segregacji pozostającej według działów bądź zagadnień – nieustannie brakowano i niszczone pewną liczbę spraw i dokumentów. Stan akt spraw operacyjnych na koniec każdego roku był więc wypadkową tych pięciu procesów.

Liczba wybrakowanych akt spraw w danym roku nie zawsze pokrywała się ze stanem faktycznym ich zniszczenia. Przy dużej ilości brakowań pewna ich część była niszczone w roku następnym, a nawet później. W tabeli zaznaczono stan brakowania i zniszczenia w danym roku, stosując wnikliwą analizę sprawozdań. Zestawienia zbiorcze nie zawsze jednak dawały możliwość dokonania obliczeń. Analiza porównawcza wskazuje, że jeśli nawet wystąpiły tu pewne różnice dotyczące ilości, to w granicach kilku procent i nie ma to wpływu na opis przebiegających procesów czy występujących tendencji. Brakowania szczególnie dużej liczby spraw posiadały charakter wyraźnych akcji, po których proces niszczenia był już zabiegiem technicznym.

Selekcja materiałów do zniszczenia w Wydziale II Biura „C” dokonywała się głównie (mimo kolejnych reorganizacji) w trzech pionach: archiwalnym, przygotowującym materiały do filmowania i mikrofilmującym oraz opracowującym materiały archiwalne (analitycznym). Każdy z nich podczas porządkowania spraw kwalifikował materiały do zniszczenia.

W sprawozdaniach rocznych pojawia się z biegiem czasu podział na sprawy prowadzone przez SB i MO. W statystyce były one niekiedy rozbijane, co wymagało dodatkowych podliczeń.

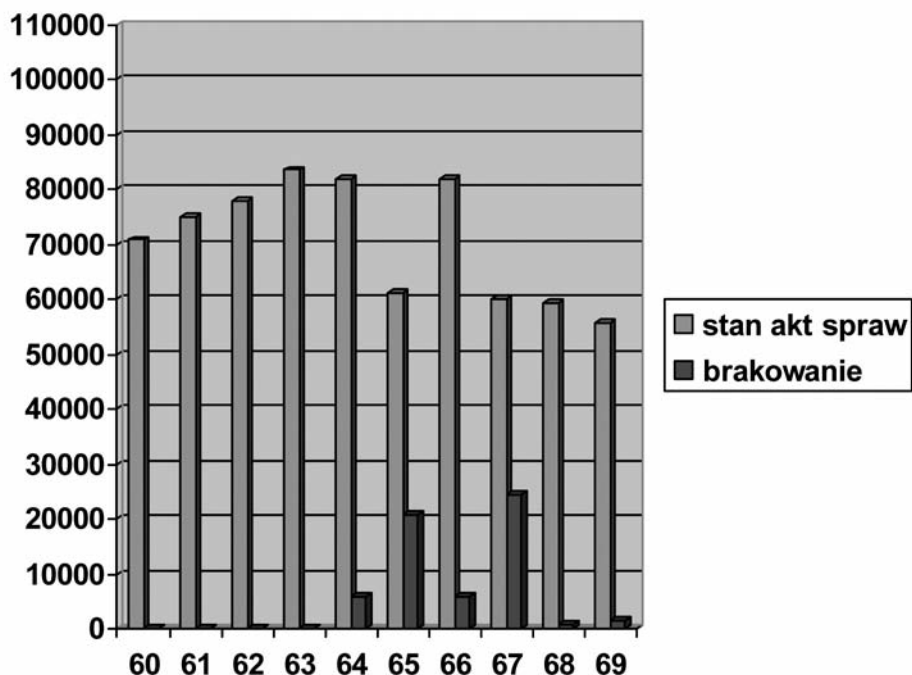
b) brakowanie akt spraw operacyjnych w latach sześćdziesiątych

W skład zasobu aktowego SB centrali MSW i jednostek operacyjnych KG MO w latach sześćdziesiątych wchodziły: teczki personalne wyeliminowanych TW, teczki robocze (pracy b. TW), rozpracowania operacyjne, sprawy kontrolno-śledcze, teczki obiektowo-zagadnieniowe, akta dotyczące ekstradycji („E”), akta poszukiwawcze i ustaleniewe („AS”). W 1961 r. pojawiła się nowa kwalifikacja: sprawy operacyjne nowego typu, sprawy operacyjne starego typu. Od połowy lat sześćdziesiątych wyszczególnia się jeszcze teczki niedoszłych pozyskań do współpracy, sprawy operacyjne i teczki materiałów wstępnych oraz sprawy dochodzeniowe MO. Oprócz tego w Wydziale II znajdowały się: dowody rzeczowe do spraw śledczych, dokumentacja depozytowa, akta Centralnego Laboratorium Ekspertyz, korespondencja i sprawozdawczość operacyjna, instrukcje i zarządzenia b. MBP i KdsBP.

Od 1961 r. składano dokumentację Poufnego Przeglądu Inwigilacyjnego. W 1962 r. przybyła dodatkowo dokumentacja repatriantów (ankiety, dokumenty, kartoteka) podlegających rejestracji w Centralnej Kartotece MSW oraz inne materiały. W 1966 r. dochodzą teczki wyjazdowe, w 1967 r. akta sądowe, a w 1968 r. partyjne⁷².

Stan spraw operacyjnych i brakowanie akt spraw w Wydziale II Biura „C” w latach sześćdziesiątych przedstawia wykres nr 2.

Wykres 2. Stan akt spraw i brakowanie akt w Wydziale II Biura „C” w latach 1960–1969

Z wykresu wynika, że w latach 1960–1963 brakowań akt spraw praktycznie nie było. Liczba spraw systematycznie rosła od 70 000 do ponad 80 000 akt spraw. Wiązało się to z organizacją bazy danych Biura „C”, które w tym okresie nie było zainteresowane uszczupleniem zasobu archiwalnego.

W 1961 r. zgodnie z Zarządzeniem nr 150/61 ministra spraw wewnętrznych z 25 września 1961 r. przystąpiono do mikrofilmowania dokumentacji operacyjnej znajdującej się w Wydziale II Biura „C”. W trakcie mikrofilmowania akt spraw zespół ten kwalifikował do zniszczenia przeglądane materiały⁷³.

W 1962 r. zakres pracy techniczno-ewidencyjnej Wydziału II został poszerzony o prace analityczno-badawczą, w której oprócz opracowań archiwalnych sporo miejsca zajęły prace

⁷² Por. AIPN, 0333/6, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1960, k. 4, 7; AIPN, 0333/7, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1961, k. 5; AIPN, 0333/8, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1962, k. 2–3; AIPN, 0333/9, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1963, k. 2–3; AIPN, 0333/10, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1964, k. 1–2; AIPN, 0333/13, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1966, k. 2; AIPN, 0333/74, Sprawozdania roczne z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1966, k. 2; AIPN, 0333/14, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1967, k. 3; AIPN, 0333/15, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1968, k. 2.

⁷³ AIPN, 0333/7, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1961, k. 9–10.

„naukowo-badawcze”. Przejęto w tym roku z departamentów II i III sprawozdawczość, korespondencję i depozyty dotyczące zagadnień OUN i bandytyzmu w ilości 16 mb⁷⁴.

W 1963 r. wpłynęła z departamentów poważna liczba dokumentacji i spraw, które przestały być obiektem aktualnego zainteresowania. Przyjęte akta były opracowywane pod kątem ewidencyjnym i według wymogów archiwistyki (te ostatnie były raczej propagandowym hasłem). Zastanawiano się nad połączeniem skorowidza archiwalnego z kartoteką ogólnoinformacyjną, co można było realizować dopiero po wybrakowaniu akt nieprzedstawiających żadnej wartości (tak przynajmniej argumentowano). Problemem była tylko sprawa podpisania projektu przedstawionego zarządzenia, które zezwoliłoby na brakowanie akt⁷⁵.

Zasadnicze zmiany przyniósł rok 1964. Realizując Wytyczne nr AZ-04033 z 9 czerwca 1964 r., wytypowano w celu kwalifikowania do brakowania pięcioosobowy zespół (w czym pomogła reorganizacja Wydziału IV). Wysłano do poszczególnych wydziałów „C” KW MO 4971 spraw. Jednostki terenowe po konfrontacji i uzupełnieniu swoich spraw o brakujące dokumenty miały zniszczyć akta z centrali. Od 20 października 1964 r. przystąpiono do brakowania teczek b. TW. Do likwidacji wytypowano 5981 spraw. Ponadto zostały zniszczone dokumenty, które w latach ubiegłych zakwestionowano u osób aresztowanych przez b. MBP. Część z nich była poważnie zagrzybiona. Zniszczono: 629 pozycji książkowych, 3864 egzemplarze nielegalnej prasy, 1473 egzemplarze ulotek, 834 egzemplarze nielegalnych broszur oraz 4813 różnych dokumentów. Zniszczono także po b. MBP i b. KdsBP: dzienniki korespondencyjne, książki obecności pracowników, dzienniki podawcze, rejestry poczty specjalnej, grzbiety przepustek, książki doręczeń, pisma przewodnie i inną dokumentację biurową. Jednocześnie sfilmowano Centralną Kartotekę Repatriantów (697 855 kart na 190 taśmach). Zniszczono 38 sztuk (1140 m) nieczytelnych taśm filmowych⁷⁶.

W 1965 r. kontynuowano realizację Zarządzenia nr AZ-04033. Łącznie wybrakowano i zniszczono 20 803 akt spraw, a 1746 skomasowano z terenem⁷⁷. Dodatkowe informacje za ten rok mówią, iż począwszy od października 1964 r. do grudnia 1965 r. zniszczono 13 575 teczek personalnych b. TW, 8226 teczek pracy b. TW oraz 9 rodzajów innych materiałów: duplikaty wyłączone ze spraw kontrolno-śledczych i operacyjnych – 25 997 dokumentów; duplikaty PPI (po uprzednim oddzieleniu dwóch egz. kompletów) – 1937 egzemplarzy; dokumentację biurową – 796 sztuk; wybrakowaną korespondencję Wydziału III Biura „C” – 31 paczek; kopie pism przewodnich do protokołów przesłuchań za lata 1949–1955 złożone przez Biuro Śledcze – 2 mb; duplikaty różnych pism wyłączonych z dokumentacji i Gabinetu Ministra z lat 1944–1962 – 51 570 dokumentów; książki kont osobistych pracowników operacyjnych – 259 sztuk; korespondencję Wydziału VI Departamentu III MSW w sprawach osób wyjeżdżających za granicę (bez wartości operacyjnej) – 3025 dokumentów; „Codzienny Biuletyn Komitetu ds. Radia i Telewizji” – 31 egzemplarzy. Na wszystkie dokumenty sporządzono dokładne wykazy. Dokumenty zniszczono w fabryce papieru w Jeziornej. Pracownicy Wydziału II i Wydziału Ogólnego sporządzili protokoły zniszczeń. Oprócz tego zakwalifikowano do zniszczenia 2759 spraw operacyjnych⁷⁸.

W 1966 r. wybrakowano i zniszczono 5909 akt spraw. Informacja uzupełniająca mówi, iż część z nich (5686 spraw) wytypowano jeszcze w 1965 r., ale zniszczono dopiero wios-

⁷⁴ AIPN, 0333/8, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1962, k. 3.

⁷⁵ AIPN, 0333/9, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1963, k. 2, 6–7.

⁷⁶ AIPN, 0333/10, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1964, k. 8–10, 12; AIPN, 01640/2, t. 1, Korespondencja dotycząca mikrofilmów, k. 1–2.

⁷⁷ AIPN, 0333/12, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1965, k. 3.

⁷⁸ AIPN, 0333/74, Sprawozdania roczne z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1965, k. 2–3, 11–13.

ną 1966 r. w Jeziornej. Nastąpił również znaczący ruch akt. Przeniesiono do Wydziału IV Biura „C” kartotekę repatriantów (E-53) – ok. 700 000 kart, kartotekę repatriantów w języku angielskim (30 000 kart), skorowidz (E-59) dotyczący żołnierzy i podoficerów armii Andersa (60 000 kart), dokumenty osobiste repatriantów (60 000 kopert), dokumentację różną dotyczącą repatriantów (11 paczek). Do Wydziału V Biura „C” przeniesiono: materiały różne w języku niemieckim i przedwojenne, akta *dossier* Policji Państwowej (5910 teczek), skorowidz alfabetyczny (E-59) do tych akt, gazety śledcze z lat 1917–1937 (39 tomów). Przejęto natomiast z Wydziału IV Biura „C” teczki tajnych współpracowników i dokumentację charakteru ogólnego oraz skorowidz alfabetyczny (E-59) jednostek operacyjnych KG MO w ilości 30 000 j.a. (200 mb). W Wydziale II połączono więc archiwizację spraw operacyjnych SB i MO⁷⁹.

W 1967 r. prawdopodobnie w związku z przejęciem akt operacyjnych KG MO zastosowano nowy sposób sumowania spraw operacyjnych. Zaczęto je podawać razem z dokumentacją operacyjną ogólnego charakteru, stosując skalę w jednostkach archiwalnych. Z początku liczba ta była rozbita na sprawy operacyjne (podawane w ilości spraw i metrach bieżących) oraz pozostałą dokumentację operacyjną (podawaną w metrach bieżących). Taki system wynikał z praktyki sprawozdawczości (w celu przejrzystości podawano liczbę spraw w „sztukach”). Zastosowanie jako miary jednostki archiwalnej wprowadziło w sprawozdaniu z 1967 r. pewien zamęt. Nie wiadomo, czy w tym roku sprawozdawczym jednostka archiwalna oznaczała zawsze jedną sprawę operacyjną, czy też jedna sprawa operacyjna mogła składać się z kilku jednostek? Pytanie takie nasuwa się po porównaniu danych o stanie zasobu z 31 grudnia 1966 r., które mówią o 81 890 sprawach operacyjnych (1219 mb) i 432 mb (14 355 j.a.) dokumentacji operacyjnej ogólnego charakteru, z danymi z 1 stycznia 1967 r., które mówią o 83 783 j.a. (1689 mb) akt operacyjnych. Jest to ta sama wartość, tylko inaczej opisana. O ile po zsumowaniu wartości w metrach bieżących można z małym błędem mówić o „powtórzeniu” się danych, to nie można tego powiedzieć o zsumowaniu jednostek archiwalnych – tutaj „ginie” nam ok. 12 000 jednostek. Albo więc jedna „sprawa operacyjna” nie zawsze była jedną jednostką (mogła się składać np. z kilku j.a.), albo dokumentacja operacyjna ogólnego charakteru została w nowym ujęciu w niewyjaśniony sposób pogrupowana. Mogła być to również pomyłka (niewykluczone, iż celowa dla wprowadzenia w błąd). Dlatego w celu zachowania dokładności w tabeli zbiorczej podano dane zawierające informacje o stanie spraw – wyrażone w liczbach (spraw), jednostkach archiwalnych, jak i metrach bieżących – tak jak było to odnotowane w sprawozdaniach. Zastosowanie w podawaniu liczby spraw operacyjnych miary jednostek archiwalnych mogło wprowadzić do wykresów pewne niedokładności rzędu kilku tysięcy, z tendencją do zwiększenia ilości stanu posiadania – nie miało to jednak znaczącego wpływu na analizy dotyczące procesu brakowania⁸⁰.

W 1967 r. dokonano drugiego „rzutu” brakowania i niszczenia materiałów (dotyczyło to głównie dokumentacji, która wpłynęła rok wcześniej z Wydziału IV w ilości 30 000 j.a.). Łącznie zakwalifikowano do zniszczenia 27 391 j.a. (130 mb) akt SB i milicji: z tego zniszczono – 13 280 j.a. (60 mb); do zniszczenia pozostało jeszcze – 14 111 j.a. (70 mb). W tym samym sprawozdaniu – w zestawieniu rocznym – znajdujemy inną informację: w 1967 r. dokonano wybrakowania i zniszczenia 24 394 jednostek archiwalnych (104 mb). Wobec rozbieżności danych zawartych w sprawozdaniu – w tabeli i na wykresie przyjęto wartości

⁷⁹ AIPN, 0333/13, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1966, k. 6, 10–11, 23.

⁸⁰ Por. *ibidem*, k. 1–2; AIPN, 0333/14, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1967, k. 2–3.

podane w zestawieniu rocznym. W sprawozdaniach z tego roku pojawia się także podział na akta MO i SB⁸¹.

W 1968 r. wybrakowano i zniszczono 598 j.a. akt KG MO i 8 mb duplikatów. W sprawozdaniu brakuje danych o brakowaniu w archiwum spraw operacyjnych SB. W tym roku zakończono inwentaryzację zasobów archiwalnych spraw operacyjnych złożonych do archiwum w latach 1944–1967. Objęto nią ogółem 49 326 spraw. W wyniku inwentaryzacji ujawniono wiele niedociągnięć, a wśród nich także „brak adnotacji o fakcie zniszczenia lub skomasowania akt”. Wnioski z inwentaryzacji potwierdzają wcześniejsze przypuszczenie, iż stan archiwum podawany w jednostkach archiwalnych nie był równoznaczny z liczbą spraw. Inwentaryzacja wykazała również przypadki nieodnotowywania brakowań, co widać wyraźnie po lukach występujących w tabeli⁸².

W 1969 r. wybrakowano i zniszczono 1348 teczek pracy b. TW i wybrakowano 6,2 mb wórników dokumentów z Gabinetu Ministra⁸³.

Największą liczbę brakowań w dekadzie lat sześćdziesiątych przyniosły lata 1965 i 1967, w których wybrakowano i zniszczono w ciągu roku ponad 20 000 akt spraw oraz lata 1964 i 1966, kiedy brakowano i zniszczono ok. 6000 spraw rocznie. Łącznie w latach 1964–1968 wybrakowano i zniszczono ok. 52 000 akt spraw. Ostatecznie w 1969 r. w archiwum pozostało ok. 56 000 spraw. Zniszczono więc prawie połowę całego zasobu. Niewykluczone, iż brakowań było więcej, ale nie zostały ujęte w rocznych sprawozdaniach (mówią o tym wnioski z inwentaryzacji). W rezultacie tych działań liczba spraw operacyjnych przechowywanych w archiwum spadła z ponad 80 000 do ok. 56 000, a więc o jedną trzecią. W ten sposób zrealizowano Wytyczne nr AZ-04033/64, których celem było oczyszczenie archiwum ze zbędnej dokumentacji. Podlegały im materiały złożone do archiwum do 1960 r. włącznie. Akcja ta została zakończona w 1967 r.

Od 1968 r. zaczęto brakować w myśl Zarządzenia nr 0107/68, które zmieniało kwalifikację niektórych akt i określało stałe zasady oczyszczania archiwum ze zbędnej dokumentacji. Praktykę „akcji brakowań” zastąpiono stałym procesem.

W dekadzie lat sześćdziesiątych można zaobserwować kontynuację „polaryzacji” zasobu archiwalnego Wydziału II, zmierzającą w kierunku wykształcenia zbioru o ściśle operacyjnym znaczeniu⁸⁴.

c) brakowanie akt spraw operacyjnych w latach siedemdziesiątych

W skład zasobu archiwalnego Wydziału II Biura „C” MSW w latach siedemdziesiątych wchodziły głównie: teczki personalne wyeliminowanych TW, teczki pracy wyeliminowanych TW, sprawy operacyjne, teczki personalne OZI, akta kontrolno-śledcze, sprawy obiektozo zagadnieniowe, akta sądowe, dokumentacja ogólnoperacyjna, dokumentacja dotycząca księży, dokumentacja partyjna, dokumentacja ogólnobiurowa. Zasadniczych zmian w typie przechowywanych akt nie było.

Stan spraw operacyjnych i brakowanie akt spraw w Wydziale II Biura „C” w latach siedemdziesiątych przedstawia wykres nr 3.

Całą dekadę lat siedemdziesiątych cechuje stabilizacja stanu akt spraw, który waha się od 58 000 do 65 000 spraw i zachowuje lekką tendencję zwyżkową. Brakowań spraw jest stosunkowo mało, nie przekraczają one kilku tysięcy – najczęściej wybrakowano w 1973 r.

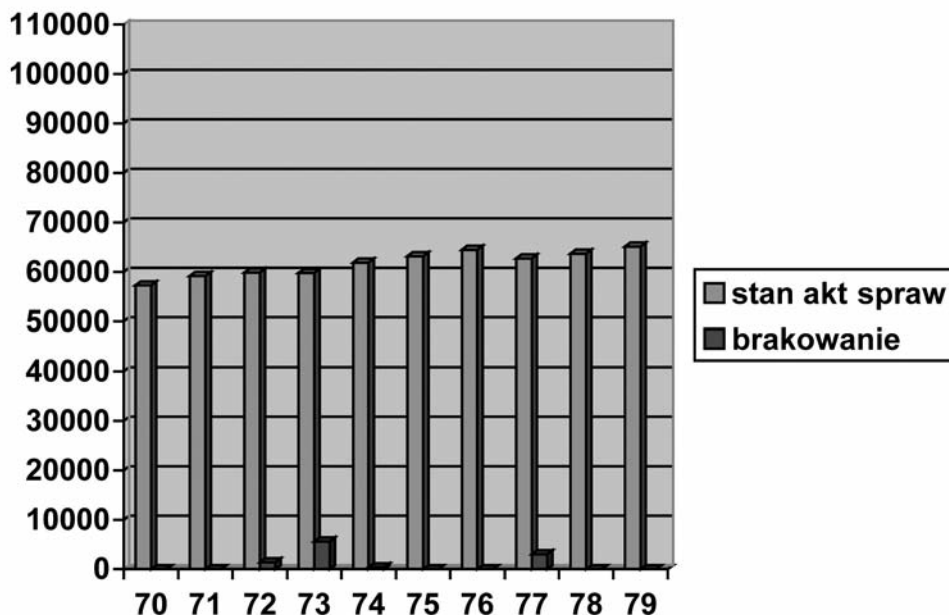
⁸¹ AIPN, 0333/14, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1967 r., k. 2, 6–8.

⁸² AIPN, 0333/15, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1968 r., k. 7, 12, 13.

⁸³ AIPN, 0333/17, t. 1, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1969 r., k. 2, 10.

⁸⁴ AIPN, 0333/13, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1966 r., k. 10–11.

Wykres 3. Stan akt spraw i brakowanie akt w Wydziale II Biura „C” w latach 1970–1979

Sprawozdania roczne z pracy Wydziału II za lata 1970–1971 nie zawierają informacji o ilości wybrakowanych akt spraw. Jeśli nawet nie było brakowań spraw, to nie oznacza, iż nie było brakowania innej dokumentacji, głównie o charakterze ogólnym.

W 1970 r. w trakcie porządkowania dokumentacji ogólnoooperacyjnej znaleziono materiały, które powinny być już zgodnie z zarządzeniami wybrakowane. Po selekcji przeznaczono do wybrakowania 88 mb dokumentacji. Do ostatecznej kwalifikacji pozostało 12 mb dokumentacji dotyczącej funduszu operacyjnego z Gabinetu Ministra, której wybrakowanie z powodu zastrzeżenia wymagało konsultacji. Oprócz tego zniszczono komisyjnie 223 pozycje dokumentów nadesłanych z biur: „B”, „T” i „W”. Na stanie Wydziału II znajdowało się jeszcze 125,5 mb dokumentacji dotyczącej duchowieństwa i 43 mb dokumentacji partyjnej⁸⁵.

W 1971 r. zakwalifikowano do zniszczenia: dokumentację ogólnoooperacyjną – 135 mb; dokumentację z b. Departamentu X MBP – 102 j.a.; dokumenty Służby Milicji – 130 j.a. Były to materiały uzyskane w trakcie brakowania dokumentacji kategorii „B” kwalifikującej się do zniszczenia⁸⁶. Przyczyny likwidacji wymienionych materiałów wynikały nie tylko z przepisów archiwalnych, miały także podłoże polityczne, np. w materiałach po b. Departamencie X MBP zniszczono akta figurantów i OZI, wśród których były osobistości życia politycznego⁸⁷.

15 grudnia 1971 r. dyrektor Biura „C” na podstawie § 5 Zarządzenia nr 0107/68 z 24 października 1968 r. wydał Zarządzenie nr 08/71 zmniejszające okres przechowywania dokumentów. W 1972 r. w oparciu o powyższe zarządzenia kontynuowano prace porządkowe. W zespole akt kontrolno-śledczych wyłączono ze spraw dokumentację bezwartościową

⁸⁵ AIPN, 0333/17, t. 2, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1970, k. 7–9, 25.

⁸⁶ *Ibidem*, t. 3, Sprawozdanie z wykonanej pracy w Wydziale II Biura „C” MSW w roku 1971, k. 3.

⁸⁷ AIPN, 0333/2, t. 1, Organizacja pracy archiwalnej (wytyczne, instrukcje, projekty, konspekty), dokument nr 29, b.p.

(kopie pism, duplikaty, dokumenty techniki operacyjnej) i wybrakowano 297 774 wtórniki oraz całkowicie 71 spraw. Z zespołu akt obiektowo-zagadnieniowych zakwalifikowano do wybrakowania 1315 teczek. Przy porządkowaniu akt operacyjno-zewnętrznych wytypowano do zniszczenia 8496 duplikatów. Z dokumentacji ogólnoperacyjnej wytypowano 14 mb bezwartościowej dokumentacji (głównie duplikaty i materiały kategorii „B”). Pomimo tak dużej ilości wybrakowanych dokumentów ani w szczegółowym sprawozdaniu podsumowującym ile spraw w danym roku ubyło ze stanu, ani w tabeli zbiorczej z pracy zespołu za 1972 r., w rubryce nr 14 – zniszczenia, nie podano żadnych danych o ich zniszczeniu⁸⁸. Także w tym przypadku nie można wykluczyć wpływu przyczyn politycznych na kamuflaż przeprowadzonych brakowań.

W 1973 r. kontynuowano prace nad porządkowaniem i brakowaniem akt, wyłączając bezwartościową i zbędną dokumentację. Z zespołu akt postępowań przygotowawczych wytypowano do zniszczenia 163 973 wtórniki i 71 spraw. Z zespołu akt obiektowo-zagadnieniowych wybrakowano 1427 teczek. Na podstawie wytycznych dyrektora Biura „C” porządkowano również teczki personalne i teczki pracy OZI zdeponowane w archiwum w latach 1944–1965. Porządkowaniu podlegały tylko akta tych TW, którzy nie brali czynnego udziału w poważniejszych rozpracowaniach charakteru politycznego (szpiegostwo, zbrojne podziemie, nielegalne organizacje, sabotaż, dywersja itp.). Z teczek brakowano bezwartościową (dla celów operacyjnych) dokumentację, pozostawiając: raport na pozyskanie ze zdjęciem, zobowiązanie, charakterystykę, postanowienie o eliminacji, inne ważne (tzn. przydatne do powtórnego pozyskania) dokumenty. W rezultacie zniszczono całkowicie 268 teczek personalnych zmarłych TW i 3832 teczki pracy TW. Pomimo tak dużych brakowań, sprawozdanie roczne szacuje, iż ze stanu archiwum ubyło na skutek zniszczenia łącznie 698 spraw. Trudno zinterpretować te rozbieżności w ocenie. Utrudnia to także brak tabeli zbiorczej przedstawiającej ruch spraw, w tym brakowań. Ponieważ w sprawozdaniu rocznym zarówno sprawy, jak i teczki były sumowane razem, dlatego w tabeli, przy zbiorczej ocenie wszystkich brakowań w danym roku, dokonano tego samego zabiegu (zsumowano sprawy i teczki)⁸⁹.

W 1974 r. z akt postępowań przygotowawczych oraz obiektowo-zagadnieniowych zakwalifikowano do zniszczenia 395 spraw i wybrakowano 85 200 wtórników. Sprawozdanie nie posiada tabeli statystycznych o ruchu spraw. Brak również danych o brakowaniu w zestawieniu dotyczącym spraw, które ubyły ze stanu⁹⁰.

W sprawozdaniu za 1975 r. brak jest jakichkolwiek danych o brakowaniu⁹¹.

Sprawozdanie za 1976 r. również nie posiada szczegółowych danych o brakowaniu. Jest natomiast informacja, iż zespół przygotowujący materiały do filmowania dokonywał jednocześnie selekcji akt do zniszczenia. Były to najczęściej pisma przewodnie, karty E-15 (sprawdzeniowe), duplikaty, czyste druki oraz dokumenty techniki operacyjnej „W”, „B”, „T”. Omawiając inne prace, wspomniano, iż w zespole akt ogólnoperacyjnych wybrakowano 24 mb dokumentów. W sprawozdaniu brakuje tak bardzo przydatnych tabel o ruchu spraw, uwzględniających zwykle dane o brakowaniu⁹².

⁸⁸ AIPN, 0333/17, t. 4, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1972 r., k. 3, 6–7, rubryka: Tabela statystyczna z pracy zespołu Wydziału II Biura „C” MSW za okres od 20 XII 1971 r. do 20 XII 1972 r.

⁸⁹ *Ibidem*, t. 5, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW w 1973 r., k. 5, 8–10.

⁹⁰ *Ibidem*, t. 6, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1974, k. 5, 10.

⁹¹ AIPN, 0333/18, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1975, k. 1–15.

⁹² AIPN, 0333/17, t. 7, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1976, k. 10–11.

W 1977 r. sporządzono protokoły brakowania akt, których okres przechowywania minął, w ilości ok. 3000 pozycji (akt spraw). Najprawdopodobniej były to teczki kandydatów na TW, właścicieli LK, MK, PZ i SK złożonych w archiwum do 1965 r. oraz dokumentacja z Departamentu Techniki Operacyjnej. Brakowanie tego zespołu akt zaplanowano w 1976 r., ustalając zakres pracy na przyszły rok. Zespół typujący akta do filmowania prowadził równocześnie porządkowanie akt, wyłączał ze spraw i wskazywał do zniszczenia dokumenty bezwartościowe. Niestety brak informacji opisujących ich charakter. Sprawozdanie nie zawiera zbiorczych tabel i szczegółowych danych o brakowaniu⁹³.

W 1978 r. spotykamy w sprawozdaniu tylko jedną lakoniczną wzmiankę, iż wybrakowano materiały kategorii „B”, których okres przechowywania już minął – ok. 6,5 mb akt. Brak bliższych danych o charakterze wybrakowanych materiałów. Druga informacja mówi, że w trakcie przygotowywania dokumentów do filmowania wyłączano wtórniki i dokumenty nieprzedstawiające wartości operacyjnej. W tym przypadku również nie podano ilości wyłączonych materiałów⁹⁴.

W sprawozdaniu z 1979 r. brakuje informacji o brakowaniu. Znajdujemy jedynie notatkę, która potwierdza pewne zahamowanie w procesach brakowania: „Nie wybrakowano jednak depozytów, których okres przechowywania przekroczył 25 lat, i nie przystąpiono do opracowania dokumentacji oryginalnej, mimo że wytyczne w tym przedmiocie zostały opracowane”. Po raz pierwszy spotykamy też informację o przyjęciu i komisijnym zniszczeniu mikrofilmów zdeponowanych w wydziałach „C” KW MO w Olsztynie, Białymstoku i Rzeszowie⁹⁵.

W latach siedemdziesiątych brakowanie odbywało się na podstawie: Zarządzenia nr 0107/68 ministra spraw wewnętrznych z 24 października 1968 r., które zawierało wykaz akt z kategoriami oraz na podstawie Zarządzenia nr 08/71 dyrektora Biura „C” z 15 grudnia 1971 r., które znacznie zmniejszyło okres przechowywania akt, a następnie na podstawie Zarządzenia nr 034/74 ministra spraw wewnętrznych w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych z 10 maja 1974 r., które zawierało rozszerzony wykaz akt kategorii „A” i „B”. W początkowym okresie, po wydaniu zarządzeń i w trakcie ich realizacji, brakowań było sporo, chociaż nie wszystkie zostały udokumentowane. Głównie dotyczyły one materiałów pozostających poza sprawami. Od 1974 r. brakowanie posiadało charakter bardziej płynny i dotyczyło regularnego niszczenia akt, których czas przechowywania minął. Pomimo braku szczegółowych danych dotyczących brakowania z okresu 6 lat można wnioskować, iż samych spraw operacyjnych niszczone w tym okresie niewiele. W ostatnim roku dekady rozpoczęto brakowanie mikrofilmów, których zawartość straciła wartość operacyjną. W sprawozdaniach z dekady lat siedemdziesiątych zastanawia fakt, iż w niektórych latach nie odbyły się żadne brakowania spraw operacyjnych lub też nie zostały odnotowane. Jeśli tak, to były to albo zaniedbania, albo brakowania posiadały charakter niejawny.

d) brakowanie akt spraw operacyjnych w latach osiemdziesiątych

W skład zespołu akt gromadzonych w Wydziale II Biura „C” w latach osiemdziesiątych wchodziły głównie: teczki personalne byłych TW, teczki robocze byłych TW, akta operacyjne, akta postępowań przygotowawczych, akta kontrolno-operacyjne, akta obiektowo-

⁹³ AIPN, 0333/18, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW w roku 1977, k. 5, 7; AIPN, 0333/17, t. 7, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1976, k. 14.

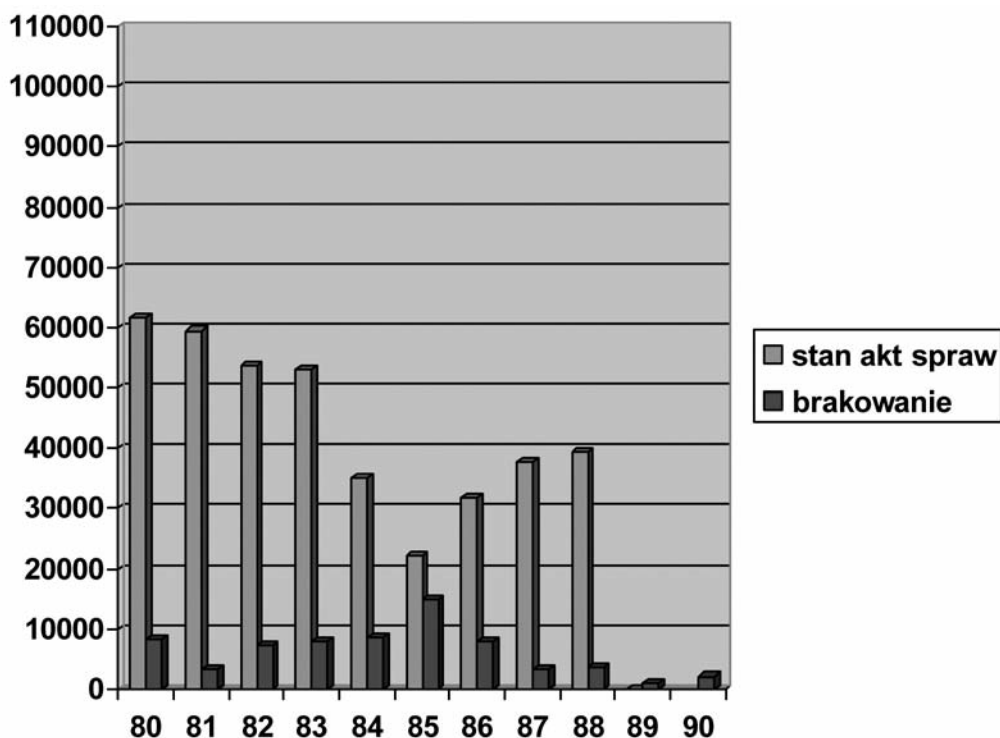
⁹⁴ AIPN, 0333/73, Sprawozdanie z wykonanej pracy w Wydziale II w 1978 r., b.p.; *ibidem*, Informacja z pracy Wydziału II za okres I I – 1 XII 1978 r., b.p.

⁹⁵ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1979, b.p.

-zagadnieniowe, akta sądowe, teczki osób opiniowanych na wyjazd za granicę, akta różne, materiały ogólnobiurowe.

Stan akt spraw i brakowanie akt w Wydziale II Biura „C” MSW w latach 1980–1990 przedstawia wykres nr 4.

Wykres 4. Stan akt spraw i brakowanie akt w Wydziale II Biura „C” w latach 1980–1990

W tabeli zbiorczej stanu i ruchu akt archiwalnych Wydziału II w 1980 r. podano, iż w ciągu roku zniszczono 5651 spraw operacyjnych i 481 akt postępowań przygotowawczych. W tabeli nie odnotowano zniszczenia 1083 teczek personalnych i pracy zmarłych TW oraz 1097 teczek personalnych i pracy byłych TW urodzonych po 1910 r., które wybrakowano jeszcze w I półroczu. Łącznie wyniosło to 8312 akt spraw⁹⁶. W trakcie mikrofilmowania wybrakowano 67 098 dokumentów nieprzedstawiających wartości operacyjnej, zniszczono 2061 filmów zwojowych „a 30 m”, które zawierały nieaktualne informacje⁹⁷. W stosunku do roku poprzedniego (kiedy nie odnotowano żadnych brakowań) jest to zasadniczy zwrot w praktyce funkcjonowania Biura „C”, który można wytłumaczyć tylko zmianą sytuacji politycznej.

W II półroczu 1980 r. rozpoczęto wydzielenie określonych akt do zniszczenia oraz przygotowanie do ewakuacji na wypadek zagrożenia wytypowanej grupy materiałów archiwalnych. W ramach tej akcji zniszczono w dniach 6–18 grudnia 1980 r. m.in. następujące materiały: teczki personalne i robocze zmarłych TW spisanych na dwóch wykazach „I” (1083 j.a.); teczki personalne i pracy byłych TW „I” urodzonych po 1910 r. (1097 j.a.); teczki LK i MK

⁹⁶ *Ibidem*, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II w 1980 r., b.p., tabela nr 1, tabela nr 2.

⁹⁷ AIPN, 0333/71, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II w 1980 r. z 13 I 1981 r., b.p.

„I” (29 j.a.); akta operacyjne „II” (269 j.a.); teczki wyjazdowe „A” (104 j.a.); charakterystyki i zobowiązania byłych TW „I” (15 mb); ekstradycyjne „E” i poszukiwawcze „AS” (22 mb); częściowo materiały kleru „IV”; protokoły Biura Śledczego – kopie i skorowidz do tych protokołów (22 mb); materiały Biura „C” – korespondencję, sprawozdania, dzienniki itp. (15 mb); akta nadzorcze MO (ok. 45 mb); materiały ogólnoooperacyjne departamentów i biur (20 mb); kartotekę zmarłych księży (2957 kart); depozyty (20 mb); nasłuchy Polskiego Radia (15 mb); biuletyny specjalne Polskiego Radia (8 mb); ekspertyzy (20 mb). Ogółem zniszczono ok. 200 mb akt (29 ton). Szczegółowy wykaz zniszczonych materiałów (33 wykazy, 17 613 pozycji) zatwierdzony przez dyrektora Biura „C” zawiera protokół nr 55⁹⁸.

Interesującym aspektem działań zespołu archiwalnego Biura „C” w końcu 1980 r. było wydzielenie i przygotowanie części archiwum Wydziału II do ewakuacji na wypadek zagrożenia. Niektóre dokumenty nazywają tę część planu akcją „X”. W jej ramach powiązано ogółem 1618 mb akt w paczki o objętości od 20 do 30 cm, o wadze 74 ton. Były to: teczki personalne wyeliminowanych TW (105 mb); teczki pracy wyeliminowanych TW (87 mb); sprawy operacyjne (555 mb); teczki osób ubiegających się o wyjazd za granicę (39 mb); teczki kontrolno-operacyjne (44 mb); sprawy postępowań przygotowawczych (42,5 mb); sprawy obiektowe (182,5 mb); materiały dotyczące działalności kleru (141,0 mb); dokumentacja ogólnoooperacyjna SB (122 mb); dokumentacja ogólnoooperacyjna MO – spisy akt przekazanych (16,3 mb); akta partyjne KD PZPR MSW (31,3 mb); akta sądowe (49 mb); akta normatywne (31,3 mb); dokumentacja Biura „C” – opracowania własne i korespondencja (36 mb). Do szuflad spakowano ogółem 74 279 filmów (kart kieszeniowych oraz diazo). Załadowano do 15 worków filmy zwojowe, na których w latach sześćdziesiątych sfilmowano Centralną Kartotekę Informacyjną, dokumentację operacyjną KW MO, dokumenty Departamentu IV. Do pięciu worków złożono dokumentację ewidencyjną dotyczącą mikrofilmów. Interesujący jest także sam tytuł meldunku z jej zakończenia z 12 lutego 1981 r., który warto zacytować: „Zgodnie z ustną decyzją dyrektora Biura «C» płk. mgr. K. Piotrowskiego wykonano następujące prace związane z przygotowaniem zasobów archiwalnych oraz mikrofilmów na wypadek zagrożenia”. Meldunek ten dowodzi, iż niektóre prace w Biurze „C” były wykonywane na zlecenie ustne. Dla badacza oznacza to, że może mieć trudności z opisywaniem i dokumentowaniem niektórych działań prowadzonych w archiwum operacyjnym. Zarówno gwałtowne zniszczenie 200 mb akt, jak i tematyczne wydzielenie oraz praktyczne przygotowanie części archiwum do ewakuacji świadczy, iż ówczesne władze traktowały koniec 1980 i początek 1981 r. jako poważne zagrożenie dla państwa⁹⁹.

W 1981 r. zakwalifikowano do całkowitego zniszczenia 5966 spraw, a do zniszczenia po uprzednim sfilmowaniu 1427 spraw. W roku sprawozdawczym zniszczono 3313 spraw¹⁰⁰. Według opinii pracowników brakowanie materiałów w wydziale nie było dokładne. Na przykład podczas brakowania materiałów operacyjnych zabrakło 20 spraw, a podczas brakowania dokumentów o sygnaturze „A” wyłączono z dwóch worków aż jedenaście spraw, które były w aktualnym zainteresowaniu jednostek operacyjnych¹⁰¹.

⁹⁸ *Ibidem*, Notatka z 22 XII 1980 r. dotycząca przygotowania akt archiwalnych znajdujących się w Wydziale II Biura „C” MSW do ewakuacji, b.p.; *ibidem*, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II w 1980 r., b.p.; AIPN, 0326/511, Protokół nr 55 dotyczący komisijnego zniszczenia materiałów archiwalnych, b.d., b.p.

⁹⁹ Por. AIPN, 0333/71, Sprawozdanie z wykonanej pracy zespołu archiwalnego Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1980 z 7 I 1981 r., b.p.; AIPN, 0326/511, Meldunek naczelnika Wydziału II Biura „C” Zdzisława Bilskiego z 12 II 1981 r., b.p.

¹⁰⁰ AIPN, 0359/5, Sprawozdania z pracy Wydziału II Biura „C” za rok 1981 z 6 I 1982 r., b.p.

¹⁰¹ AIPN, 0546/12, Protokół narady zawodowej Wydziału II z 27 II 1982 r., k. 5.

Sprawozdanie zespołu archiwalnego Wydziału II Biura „C” w rękopisie z 1982 r. wyszczególnia rodzaje brakowanych materiałów. Do zniszczenia wycofano 5504 karty oraz 354 pozycje materiałów kontrolno-śledczych. Zniszczono materiały i pozostawiono filmy – łącznie 238, zniszczono materiały i filmy – łącznie 177. Brakowano także karty osób zaopiniowanych w służbie więziennej¹⁰². Sprawozdanie z wykonanej pracy z 9 lutego 1983 r. podaje, iż w wydziale wybrakowano i zniszczono łącznie 7241 spraw. W procesie filmowania wybrakowano 43 800 dokumentów nieprzedstawiających istotnej wartości operacyjnej. Z materiałów byłej Samodzielnej Grupy Operacyjnej zakwalifikowano do całkowitego zniszczenia – 1498 spraw (2357 tomów), a do częściowego zniszczenia – 229 spraw (622 tomy)¹⁰³.

W 1983 r. w związku ze zmianą profilu pracy, polegającej na przygotowaniu zespołu archiwalnego do wprowadzenia go w system informatyczny, 12 pracowników wydziału zatrudnionych było przy brakowaniu dokumentacji archiwalnej. Podstawę analizy porządkowania i brakowania stanowił znowelizowany wykaz akt z 20 czerwca 1982 r., będący załącznikiem do Zarządzenia nr 034/74. W wyniku analizy zakwalifikowano do całkowitego zniszczenia 7891 spraw. Natomiast do likwidacji akt, pozostawiając mikrofilm, wytypowano 6952 sprawy. Sam zespół filmujący zakwalifikował do całkowitego zniszczenia 581 spraw, a do zniszczenia po sfilmowaniu 1618 spraw. Ponadto wyłączono ze spraw ogółem 190 041 bezwartościowych dokumentów. Z liczby 18 166 przeanalizowanych akt ok. 80 proc. przeznaczono do zniszczenia, pozostawiając w przypadkach uzasadnionych (kryteria „uzasadnienia” nieznane) mikrofilm (ok. 50 proc. spraw)¹⁰⁴. Z tego roku zachowało się także sprawozdanie fragmentaryczne, które podaje dane niekompletne oraz rękopis tabeli brakowania za lata 1982–1984 z oddzielnym systemem podliczeń. Wykazują one duże rozbieżności w stosunku do danych wykazanych w sprawozdaniach rocznych¹⁰⁵.

W 1984 r. w wyniku przeprowadzonej analizy zakwalifikowano do zniszczenia 8529 spraw, w tym również materiały po ich sfilmowaniu. W czasie opracowywania spraw do filmowania wybrakowano 149 728 dokumentów nieprzedstawiających wartości operacyjnej ani historycznej (pisma przewodnie, duplikaty, dokumenty techniki operacyjnej, projekty pism, brudnopisy). Zakwalifikowano do zniszczenia akta po sfilmowaniu – 1693 sprawy; bez filmowania – 43 sprawy¹⁰⁶.

Dużą liczbę brakowanych spraw przyniósł 1985 r., w którym brakowanie przeprowadzano na podstawie nowego Zarządzenia nr 049/85. W tym roku wybrakowano 14 835 spraw, z których sporządzono 9 protokołów brakowania i odnotowano w księgach inwentarzowych. Wywieziono 400 worków makulatury¹⁰⁷. Zniszczono bez uprzedniego sfilmowania ogółem 7805 spraw, po sfilmowaniu 6951 spraw¹⁰⁸.

W 1986 r. wybrakowano ogółem 7925 spraw (akt personalnych byłych tajnych współpracowników, spraw kontrolno śledczych, spraw kontrolno operacyjnych, spraw obiektowo-

¹⁰² AIPN, 0333/75, Sprawozdanie roczne Wydziału II Biura „C” MSW za rok 1982, k. 2–3, 10, 13–14, tabela 1/1.

¹⁰³ AIPN, 0359/5, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” w 1982 r. z 9 II 1983 r., b.p.

¹⁰⁴ AIPN, 0546/6, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” w 1983 r., k. 7, 10–12.

¹⁰⁵ AIPN, 0333/76, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C”, rok 1983, tabela 1/1, k. 5, 21. Sprawozdanie to podaje, iż za ten okres zniszczono 1769 spraw, dokonano zniszczenia materiałów i filmów – 3087 spraw, zniszczono materiały i pozostawiono filmy – 1904 spraw; AIPN, 0546/42, Brakowanie materiałów archiwalnych Wydziału II Biura „C” MSW w latach 1982–1984, b.p.

¹⁰⁶ AIPN, 0546/7, Sprawozdania Wydziału II Biura „C” za 1984 r., k. 7–8, tabele statystyczne.

¹⁰⁷ AIPN, 0546/2, Sprawozdanie zespołu archiwalnego Wydziału II Biura „C” MSW za 1985 r., k. 17.

¹⁰⁸ AIPN, 0546/8, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1985 r., k. 7.

-zagadnieniowych, spraw operacyjnych, materiałów ogólnoperacyjnych). Sprawozdanie z tego roku posiada także istotną informację: „Proces brakowania zaległych zasobów archiwalnych został zakończony. Obecnie prace te będą wykonywane na bieżąco”. Oznacza to, iż po wielu latach uporano się z zaległymi planami brakowań. W sprawozdaniu spotykamy także informację uzupełniającą, która podaje stan zasobów archiwalnych (31 903 sprawy) w rozbiciu na akta i mikrofilmy: akt spraw – 18 397; mikrofilmów – 25 200 spraw (różnica w sumie wynika z faktu zachowania części materiałów w dwóch postaciach: akt i mikrofilmów). To ważna informacja, z której wynika, iż niezależnie od stanu filmowania materiałów dane o stanie akt były podawane jako łączna liczba spraw, bez względu na fakt zdublowania niektórych akt spraw na taśmie filmowej¹⁰⁹.

W 1987 r. wybrakowano, zgodnie z wytycznymi załącznika do Zarządzenia nr 049/85, łącznie 3280 akt spraw¹¹⁰.

W 1988 r. w zespole mikrofilmowym sfilmowano i zniszczono 776 spraw (1179 tomów), zniszczono bez filmowania 592 sprawy (1669 tomów). Były to w większości akta kontrolno operacyjne, których sprawy zasadnicze znajdowały się w wydziałach „C” WUSW. W zespole analitycznym wybrakowano ogółem 2184 sprawy (akta byłych TW, spraw operacyjnych, postępowań przygotowawczych). Brak kompleksowej informacji o brakowaniu nakazuje zsumować wszystkie wyszczególnione brakowania, co daje ogółem 3552 sprawy. Mogło być ich jednak więcej¹¹¹.

Sprawozdanie z 1989 r. zawiera tylko 2 strony maszynopisu. Nie ma żadnych tabel. Po raz pierwszy w historii sprawozdawczości Wydziału II nie zostały podane informacje o stanie bieżącym zasobu archiwalnego. Brak tych danych uniemożliwia stwierdzenie faktycznej ilości wybrakowanych i zniszczonych materiałów w tym roku przez Wydział II. W tekście znajdujemy wzmiankę, iż w zespole analitycznym praca koncentrowała się między innymi na analizie materiałów archiwalnych w celu ich brakowania. Do zniszczenia zakwalifikowano 1059 spraw. Dodatkowe informacje wnoszą znalezione protokoły brakowania nr 103–108 z tego roku, według których zniszczono łącznie 1156 spraw i 9 mikrofilmów¹¹². Nie wiadomo jednak, czy to wszystkie protokoły. Sprawozdanie z 1989 r. należy uznać za niemiarodajne.

Z 1990 r. brak jest rocznego sprawozdania i danych o pracy w wydziale. Według zachowanych protokołów brakowania z 1990 r. tylko w styczniu wybrakowano łącznie 2104 sprawy dotyczące osób podejrzanych o nielegalną działalność, uprawianie wrogiej propagandy, wysyłanie listów anonimowych do działaczy społeczno-politycznych, szkodnictwo gospodarcze. Oprócz nich zniszczono teczki pracy OZI oraz teczki zmarłych TW – 1809 teczek¹¹³. Dane te należy również uznać za niepełne.

W latach osiemdziesiątych brakowano głównie akta kategorii „B” złożone w archiwum przed rokiem 1970, oprócz tych spraw, które były wypożyczane przez jednostki operacyjne. Brakowań było znacznie więcej niż w dekadzie lat siedemdziesiątych. Wynikało to nie tylko z nowelizacji wykazu akt z 20 czerwca 1982 r. i wytycznych naczelnika Wydziału II z 1983 r. oraz Zarządzenia nr 049/85 z 8 lipca 1985 r., ale przede wszystkim z sytuacji

¹⁰⁹ AIPN, 0546/9, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1986 r., k. 6–7; AIPN, 0434/35, Sprawozdania z pracy wydziałów Biura „C” MSW za rok 1986, k. 141–142, 151–152, 174–178.

¹¹⁰ AIPN, 0546/10, Sprawozdanie z pracy Wydziału II Biura „C” MSW za 1987 r., k. 4.

¹¹¹ AIPN, 0546/11, Sprawozdanie z wykonanej pracy Wydziału II Biura „C” w 1988 r., k. 3–4, 7.

¹¹² AIPN, 0434/35, Sprawozdania z pracy wydziałów Biura „C” MSW za rok 1989, k. 258–259; AIPN, 0887/94, Protokoły brakowania nr 103–114 (1989–1990), k. 1–11, 30.

¹¹³ AIPN, 0887/94, Protokoły brakowania nr 103–114 (1989–1990), k. 12–15.

politycznej. Jednym z elementów brakowania i niszczenia materiałów było filmowanie archiwum w celu zmniejszenia objętości zasobu. Mikrofilmowanie ułatwiało także proces wyprowadzania danych z archiwum w celu ich ukrycia lub przekazania obcym służbom. Brakowanie i niszczenie materiałów operacyjnych w tym czasie miało charakter stały, celowy i dobrze zorganizowany. Najwięcej brakowań dokonano w 1985 r. (kiedy liczba akt spraw w Wydziale II spadła do ok. 22 000), a następnie w latach 1989–1990.

Wśród brakowanych materiałów były:teczki kandydatów na TW, właścicieli LK i MK,teczki operacyjne założone na byłych funkcjonariuszy resortu SW zatrudnionych na 1/2 etatu,teczki personalne OZI,teczki postępowań przygotowawczych,teczki opiniodawcze dotyczące osób ubiegających się o wyjazd za granicę,akta personalne byłych TW,teczki pracy byłych TW,sprawy operacyjne,sprawy obiektowo-zagadnieniowe,dokumentacja ogólnoperacyjna (meldunki, korespondencja),kontrolno-operacyjna,materiały kontrolno-sledcze,duplikaty wydarzeń politycznych.

W stosunku do lat siedemdziesiątych liczba akt spraw w następnej dekadzie zmniejszyła się na skutek brakowania o ponad 1/3 zasobu (ponad 20 000 akt spraw). W porównaniu z latami sześćdziesiątymi, kiedy w okresie szczytowym znajdowało się w archiwum ponad 80 000 akt spraw, na koniec lat osiemdziesiątych archiwum gromadziło ok. 40 000 akt spraw, a więc o połowę mniej. Niedokładne sprawozdanie z 1989 r. i brak sprawozdania z 1990 r. wymaga osobnego komentarza dotyczącego problemu brakowania i niszczenia materiałów tylko w tych latach.

X. Brakowanie i niszczenie akt w 1989 i 1990 r.

Po przemianach społeczno-politycznych, które nastąpiły w Polsce w ramach Okrągłego Stołu, Biuro „C” zostało w sposób naturalny wchłonięte 10 maja 1990 r. (ustawą z 6 kwietnia 1990 r. o Urzędzie Ochrony Państwa) przez Urząd Ochrony Państwa i przemianowane na Biuro Ewidencji i Archiwum. Wcześniejszy rok zapisał się jednak w historii nie tylko demokratycznymi zmianami, ale także gwałtownym wzrostem brakowania i niszczenia materiałów w archiwach dawnego MSW. W związku z masową kampanią prasową na ten temat ówczesny minister spraw wewnętrznych gen. broni Czesław Kiszczak wydał 31 stycznia 1990 r. Decyzję nr 1 (podpisaną w zastępstwie przez gen. Henryka Dankowskiego) w sprawie zakazu niszczenia dokumentów w resorcie spraw wewnętrznych, w której zabraniał aż do odwołania niszczenia wszelkich roboczych, operacyjnych i archiwalnych dokumentów¹¹⁴.

W sprawie niszczenia materiałów w archiwach MSW zajęła stanowisko także Komisja Nadzwyczajna do Zbadania Działalności MSW. Skierowała ona wniosek do prokuratury o wszczęcie postępowania mającego na celu ustalenie legalności niszczenia akt MSW. 22 lutego 1990 r. ówczesny podsekretarz stanu MSW gen. bryg. Zbigniew Pudysz skierował (w zastępstwie ministra) do prokuratora generalnego RP Józefa Żyty pismo wyjaśniające, w którym stwierdził, iż „w resorcie spraw wewnętrznych nie zarządzono i nie przeprowadzono akcji masowego niszczenia akt operacyjnych, jak to zostało sformułowane w dezyderacie Komisji Nadzwyczajnej do Zbadania Działalności MSW, zaś odosobnione przypadki odmiennego postępowania w tym zakresie były przedmiotem szczegółowych wyjaśnień”¹¹⁵.

¹¹⁴ AIPN, 01100/22, Decyzja ministra spraw wewnętrznych z 31 I 1990 r. w sprawie zakazu niszczenia dokumentów w resorcie spraw wewnętrznych, k. 2.

¹¹⁵ AIPN, 01209/149, Pismo podsekretarza stanu gen. bryg. Zbigniewa Pudysza do prokuratora generalnego RP Józefa Żyty z 22 II 1990 r. w sprawie niszczenia dokumentów MSW, b.p.

Mimo oficjalnych zapewnień potajemny proces niszczenia dokumentów MSW trwał. Potwierdza to postępowanie Komisji do spraw Zbiorów Archiwalnych MSW, która w dwa miesiące później, 12 kwietnia 1990 r., postulowała: „Komisja zwraca uwagę na bezwzględną konieczność przestrzegania wydanego rozkazu przez Ministra Spraw Wewnętrznych 31 stycznia 1990 r. w sprawie zakazu niszczenia wszelkich dokumentów, w tym również fonoteki i fototeki zarówno znajdujących się we wszystkich jednostkach strukturalnych, jak i przekazanych do archiwów. Oznacza to również, że aż do odwołania nie przeprowadza się brakowania akt niezależnie od ich zakwalifikowania przewidzianego wykazem wg okresu ich przechowywania”¹¹⁶.

Istnieją dokumenty, na podstawie których można wnioskować, iż rozkazy w sprawie niszczenia pewnych dokumentów w MSW zostały wydane ustnie. Świadczy o tym pismo szefa WUSW w Chełmie z 6 listopada 1989 r. do dyrektora Gabinetu Ministra SW w Warszawie, w którym zwraca się o wyjaśnienie postępowania z dziennikami korespondencyjnymi: „Dyrektorzy niektórych departamentów (III, IV, V) na telekonferencji polecieli dokonać wybrakowania wszystkich dokumentów dotyczących działalności nielegalnych struktur. Dokumenty te były rejestrowane w dziennikach korespondencyjnych, które podlegają brakowaniu dopiero po 10 latach. W związku z tym zwracam się z uprzejmą prośbą o wyjaśnienie, jak należy postępować z dziennikami, gdyż z hasła można uzyskać informację czego ono dotyczy”¹¹⁷. W celu wyjaśnienia tej kwestii ówczesny dyrektor Gabinetu Ministra płk Czesław Żmuda zwrócił się z pismem do dyrektora Departamentu Ochrony Konstytucyjnego Porządku Państwa gen. bryg. Krzysztofa Majchrowskiego. Jego odpowiedź wskazuje, iż rozkaz niszczenia pewnego rodzaju dokumentacji został wydany: „W związku z pismem nr AB-III-009/89 z 14 listopada 1989 roku uprzejmie wyjaśniam, iż na polecenie I zastępcy ministra spraw wewnętrznych zarządziłem zniszczenie określonych kategorii dokumentów operacyjnych posiadanych przez były Departament III MSW. Logiczną konsekwencją tych działań było niszczenie również dzienników korespondencji, w których materiały te były zaewidencjonowane w sposób umożliwiający identyfikację zainteresowań operacyjnych przechodzących w zniszczonych materiałach. Całość tych działań nie jest oczywiście zgodna z Zarządzeniem nr 049/85 ministra spraw wewnętrznych w sprawie organizacji i zasad postępowania z materiałami archiwalnymi, ale decyzja ta podjęta została przez osobę posiadającą odpowiednie kompetencje i podyktowana była ważnymi względami politycznymi”¹¹⁸. Pisma te stoją w wyraźnej sprzeczności z wyjaśnieniami gen. Zbigniewa Pudysza złożonymi w lutym 1990 r. do prokuratury.

Przytoczone wyżej wypowiedzi nie potwierdzają, że niszczenie akt miało miejsce w Wydziale II Biura „C”. Świadczą jednak o tym, iż w MSW były wydawane decyzje o niszczeniu „pewnych” materiałów „przez osobę posiadającą odpowiednie kompetencje i podyktowan[e] [...] ważnymi względami politycznymi”. Jeśli względy polityczne wpłynęły na decyzję niszczenia materiałów w innych departamentach, to tym bardziej polecenie takie mogło zostać wydane ustnie w stosunku do zasobów zgromadzonych w Wydziale II Biura „C”. Brak miarodajnego sprawozdania z pracy Wydziału II w 1989 r., nieliczne ocalałe protokoły brakowania, fala niszczenia materiałów w innych departamentach wskazuje, że

¹¹⁶ AIPN, 0653/6, Wniosek Komisji do spraw Zbiorów Archiwalnych MSW z 12 IV 1990 r., b.p.

¹¹⁷ AIPN, 01209/149, Pismo szefa WUSW w Chełmie z 6 XI 1989 r. do dyrektora Gabinetu Ministra SW w Warszawie w sprawie postępowania z dziennikami korespondencyjnymi, b.p.

¹¹⁸ *Ibidem*, Pismo dyrektora Departamentu Ochrony Konstytucyjnego Porządku Państwa gen. Krzysztofa Majchrowskiego z 16 XI 1989 r. do dyrektora Gabinetu Ministra SW płk. Czesława Żmudy w sprawie niszczenia dzienników korespondencyjnych, b.p.

Warszawa, dnia 30... czerwiec 1982 r.

ZATWIERDZAM
DYREKTOR BIURA "C" MSW
płk mjr K. PIOTROWSKI

16.07.82

T A J N E

egz. nr ...1.

Spis 89 poz. 213

PROTOKÓŁ BRAKOWANIA AKT Nr 62

Komisja w składzie:

naczelnik Wydziału II	-	płk Zdzisław BIŁSKI
st. insp. Wydziału II	-	ppłk Jan ŻUBER
st. insp. Wydziału II	-	mjr Alicja OLBORSKA
inspektor Wydziału II	-	mjr Zofia KOŁODZIŃSKA

przeprowadziła brakowanie akt operacyjnych z zespołu II i zakwalifikowała do zniszczenia sprawy wymienione w załączonym wykazie, które zostały uprzednio sfilmowane. Są to materiały złożone w archiwum do 1965 r. i dotyczą osób którym z braku możliwości operacyjnych nie udowodniono wrogiej działalności oraz osób urodzonych do 1910 roku.

Komisja prosi o zatwierdzenie protokołu brakowania:

Przewodniczący:	płk Z. BIŁSKI	.....
Członkowie:	ppłk J. ŻUBER	.....
	mjr A. OLBORSKA	.....
	mjr Z. KOŁODZIŃSKA	.....

Zniszczenie akt nastąpi w Warszawskiej Fabryce Papierów w Jeziornej z zachowaniem przepisów o ochronie tajemnicy państwowej i służbowej.

Załącznik:

Wykaz zawiera
.976.. pozycji
na .89. stronach.

AIPN

Protokół brakowania napisany na maszynie w Wydziale II Biura „C”. Zawiera podstawowe informacje o brakowanych aktach. Do niego dołączano spis brakowanych akt

NISZCZENIE MATERIAŁÓW ARCHIWALNYCH

Wykaz do protokołu
brakowania akt nr 62

Mat. zniszczone w lipcu 1982 r.

Lp.	Nr archiwalny	Nazwisko i imię, imię ojca, data urodzenia	Nr mikrofilmu	Uwagi
1	1900/II	Pacewicz Edward s. Piotra ur. 10.03.1888 r.	F-1526/2 <i>bet</i>	zmarł + 24.06.1962r.
2	9511/II	Ma-Thing-Sheng ur. 26.06.1898r.	F-3002/2 <i>bet</i>	+
3	9514/II	Allenberg Felicja c. Leona ur. 3.12.1916 r.	F-3005/2 <i>jest</i>	
4	11795/II	Marciniak Wacław s. Wincentego ur. 23.03.1903 r.	F-3189/2 <i>jest</i>	
5	11798/II	Zaborski Józef	F-3190/2 <i>jest</i>	
6	11810/II	Krzyżanowski Kazimierz	F-3191/2 <i>jest</i>	
7	11820/II	Bach-Bachan Janina c. Jana ur. 17.08.1914 r.	F-3192/2 <i>jest</i>	
8	11823/II	Jasków Jan ur. 1888 r.	F-3194/2 <i>jest</i>	
9	11826/II	Bayer Eryk s. Alberta-Wilhelma ur. 11.02.1914r.	F-3193/2 <i>jest</i>	
10	11836/II	Ruck-Kenne John-Henry ur. 5.05.1902 r.	F-3195/2 <i>bet</i>	+
11	11839/II	Lewis Muriel ur. 13.03.1910r.	F-3196/2 <i>jest</i>	
	"	Lewis Thomas-Aldwyn ur. 17.12.1910r.	F-3196/2 <i>jest</i>	
12	11919/II	Odd Olaf s. Olara ur. 22.09.1916	F-3197/2 <i>jest</i>	
13	11962/II	Lasserez Andre-Charles-Raoul s. Henri ur. 20.05.1920r.	F-3198/2 <i>jest</i>	
14	11966/II	Fallourd Georges-Zonis-Antoine s. Julesa ur. 3.04.1919r.	F-3199/2 <i>jest</i>	
15	11976/II	Hugon Pierre-Józef-Philippe s. Michała ur. 21.09.1921 r.	F-3200/2 <i>jest</i>	
16	11988/II	Devos Jean s. Zula-Julesa ur. 22.07.1922 r.-22.07.1920r.	F-3201/2 <i>jest</i>	
17	12050/II	Schmidt-Schmid Marguarita-Margu- erite-Cecylia c. Karola ur. 4.08.1906 r.- 14.08.1906r.	F-4276/2 <i>jest</i>	
18	12057/II	Giswrenes-Giswrensen-Gimenez Garcja-Luis	F-3202/2 <i>jest</i>	
19	12058/II	Cordoba Vincente-Vicente-Marti- nez-Martines s. Vincentego ur. 11.05.1900 r.	F-4277/2 <i>jest</i>	

AIPN

Załącznik do protokołu – wykaz do protokołu brakowania akt nr 62.
Pierwsza z 89 stron zawierających spis brakowanych materiałów operacyjnych.
Informację o zniszczeniu zapisano odręcznie

NISZCZENIE MATERIAŁÓW ARCHIWALNYCH

polecenie takie zostało wydane także dla Wydziału II Biura „C”. Nie należy również ukrywać faktu, że zostało prawie perfekcyjnie wykonane.

Przez 30-letni okres funkcjonowania Biura „C” brakowanie odbywało się w nim na podstawie właściwych zarządzeń i wytycznych. W 1989 r. nie ukazało się żadne nowe zarządzenie, które by zmieniało istniejący stan prawny. Zostały natomiast wydane polecenia nakazujące zniszczenie określonych materiałów. Analiza brakowań materiałów w Biurze „C” w dekadzie lat osiemdziesiątych świadczy, iż zniszczono w tym czasie, szczególnie w 1985 r., wyjątkowo dużo materiałów, jakby z wyprzedzeniem mających nastąpić wydarzenia. Tendencję do utajnienia brakowania i niszczenia materiałów w Wydziale II zdradza forma ostatniego zachowanego pisemnego sprawozdania. Do 1988 r. sprawozdania liczyły od 15 do 20 stron i posiadały tabele. W 1989 r. są to tylko 2 karty, a sprawozdanie sprowadza się do wymijających ogólników. Oficjalnie podano w nim, iż wybrakowano w tym roku w Wydziale II Biura „C” tylko 1059 spraw. Dane te budzą jednak wątpliwości. Brak informacji o aktualnym stanie zasobu może wskazywać, że zatajając stan akt spraw w archiwum, chciano ukryć szczegóły brakowania. Przypuszczenie to potwierdza fakt, iż tylko w styczniu 1990 r., według niepełnych danych, zniszczono 2104 sprawy, głównie teczki personalne i pracy TW. Teoretycznie decyzja gen. Czesława Kiszczaka z 31 stycznia 1990 r. powinna była zatrzymać proces niszczenia akt. Tak się jednak nie stało. Dlatego kwestia ta pozostaje nadal otwarta i wymaga dodatkowych badań.

Na tle faktów powszechnego niszczenia archiwów SB po obradach Okrągłego Stołu warto zauważyć występującą znacznie wcześniej charakterystyczną prawidłowość w brakowaniu spraw operacyjnych. Wykres nr 4 – brakowania spraw operacyjnych w latach osiemdziesiątych – wskazuje, iż akcja niszczenia dokumentów w Wydziale II Biura „C” (którą cechowała wyjątkowa staranność) zaczęła się już w 1980 r. i trwała nieprzerwanie przez całą dekadę, a dane dotyczące stanu akt i brakowania za lata 1989–1990 zostały ukryte. Ówczesna władza miała więc wystarczająco dużo czasu, aby dokonać selekcji materiałów zarówno tych, które zniszczono lub ewakuowano, jak i tych, które zachowano.

XI. Podsumowanie

Biuro „C” MSW, czyli centralne archiwum operacyjne SB i KG MO, powstało w 1960 r. na skutek przemianowania Biura Ewidencji Operacyjnej MSW i przetrwało aż do likwidacji w 1990 r. Rozbudowane w latach osiemdziesiątych do 12 wydziałów zatrudniało ponad 600 pracowników. Archiwum materiałów operacyjnych (także opracowywanie tych materiałów dla potrzeb jednostek operacyjnych), akt wyeliminowanej sieci agenturalno-informacyjnej, a także zakończonych lub zaniechanych spraw operacyjnych, akt kontrolno-śledczych i dowodów rzeczowych mieściło się w Wydziale II Biura „C”. Oprócz gromadzenia i opracowywania materiałów operacyjnych w archiwum Wydziału II trwał nieustanny proces brakowania i niszczenia materiałów, które nie posiadały żadnej wartości operacyjnej, historycznej bądź szkoleniowej.

Brakowanie dokumentacji operacyjnej w Biurze „C” w omawianym okresie odbywało się na podstawie dwóch rodzajów aktów normatywnych: zarządzeń ministra spraw wewnętrznych oraz wytycznych kierownictwa Biura „C”.

Do zarządzeń ministerialnych normujących postępowanie z dokumentacją operacyjną zgromadzoną w archiwach Biura „C” MSW i wydziałach „C” należały: Zarządzenie nr 00123/57 z 1 lipca 1957 r. wiceministra spraw wewnętrznych Antoniego Alstera wraz z Instrukcją o pracy Archiwum Biura Ewidencji Operacyjnej; Zarządzenie nr 0107/68 z 24 października 1968 r. ministra spraw wewnętrznych Kazimierza Świąły; Zarządzenie nr 034/74

z 10 maja 1974 r. ministra spraw wewnętrznych Stanisława Kowalczyka z załączoną Instrukcją wraz ze zmianami wprowadzonymi Zarządzeniem nr 030/79 z 2 lipca 1979 r.; Zarządzenie nr 049/85 z 8 lipca 1985 r. ministra spraw wewnętrznych Czesława Kiszczaka. Zarządzenia te określały zasady brakowania materiałów w oparciu o kryteria przydatności do pracy operacyjnej oraz w zależności od wykazu akt i wytycznych dyrektora Biura „C”. Ministerialne akty normatywne ustalały ogólne zasady brakowania w archiwach MSW.

Do głównych zarządzeń i wytycznych kierownictwa Biura „C” w tym okresie należały: Wytyczne nr AZ-04033/64 z 9 czerwca 1964 r. dyrektora Biura „C”; Zarządzenie nr 08/71 z 15 grudnia 1971 r. dyrektora Biura „C”; Wytyczne dyrektora Biura „C” z 18 listopada 1972 r. wprowadzone w związku z Zarządzeniem nr 079/72 z 2 sierpnia 1972 r. ministra spraw wewnętrznych; Wytyczne dyrektora Biura „C” MSW z 1983 r. Wytyczne kierownictwa Biura „C” w sprawie brakowania rozpoczynały zakrojone na dużą skalę działania zmierzające do oczyszczenia archiwum ze ściśle wytypowanych kategorii akt.

Zasadniczymi celami brakowania akt spraw w Wydziale II były względy praktyczne, operacyjne i polityczne. Akta brakowano ze względów praktycznych, aby usprawnić pracę archiwum i uzyskać większą ilość miejsca dla nowo napływających materiałów. Czynniki operacyjne decydowały o eliminacji materiałów, które nie przedstawiały wartości operacyjnej, historycznej i naukowej oraz o wydzieleniu najcenniejszych akt dla dalszej archiwizacji. Względy polityczne zmierzały do zniszczenia materiałów niewygodnych i zabezpieczenia materiałów najcenniejszych. Dlatego w latach osiemdziesiątych wprowadzono akty normatywne dotyczące skrócenia okresu przechowywania materiałów oraz zaostrzono przepisy dotyczące sposobu ich ewakuacji, jak również zasady ich niszczenia w sytuacji zagrożenia.

Brakowanie materiałów Wydziału II odbywało się głównie w zespole archiwalnym i mikrofilmującym. Podstawę dla brakowania stanowił zawsze wykaz akt z ustalonym okresem przechowywania. Zespół archiwalny brakował materiały także pod kątem aktualnej oraz przyszłej wartości operacyjnej i szkoleniowej. Zespół mikrofilmujący kwalifikował do zniszczenia materiały, które zostały zarchiwizowane na mikrofilmach. Obydwa zespoły zachowywały jednak oryginalne materiały, które uznano za wartościowe pod względem naukowym i szkoleniowym.

Brakowanie i niszczenie materiałów operacyjnych w Wydziale II Biura „C” można podzielić na trzy charakterystyczne okresy: lata sześćdziesiąte, lata siedemdziesiąte i lata osiemdziesiąte.

W latach sześćdziesiątych dokonano brakowań i zniszczeń materiałów nieprzedstawiających już wartości operacyjnej i złożonych w archiwum do 1960 r. w ilości ponad 50 000 spraw. Liczba spraw operacyjnych aktualnego zasobu archiwalnego w ciągu dekady zmniejszyła się z ponad 80 000 do ok. 60 000 akt spraw.

W latach siedemdziesiątych brakowanie stało się stałym procesem oczyszczania archiwum ze zbędnej dokumentacji. Wprowadzone w tym czasie przepisy znacznie zmniejszyły okres przechowywania akt. Pomimo regularnego niszczenia materiałów, których czas przechowywania minął, stan zasobów archiwalnych Wydziału II utrzymywał się na stałym poziomie ok. 60 000 akt spraw.

W latach osiemdziesiątych brakowań było znacznie więcej niż w dekadzie poprzedniej. Jedną z przyczyn brakowania i niszczenia materiałów było filmowanie archiwum w celu zmniejszenia objętości zasobów. Szczególnie w tych latach brakowanie miało charakter stały, celowy i starannie przemyślany. Zredukowano stan zasobów do ok. 40 000 akt spraw. Najbardziej charakterystyczną cechą brakowania w tej dekadzie był motyw niszczenia dokumentów ze względów politycznych.

Brakowanie materiałów operacyjnych Wydziału II było tylko fragmentem tego procederu w Biurze „C”. W celu uzyskania pełnego obrazu brakowań w archiwum należy przeprowadzić badania dotyczące innych wydziałów, zwłaszcza Wydziału IV. Szczególnie ważne są analizy porównawcze dotyczące zgodności brakowań z normatywami. Ocenie należy poddać także kryteria brakowania, którymi kierowali się decydenci. Interesującym zagadnieniem jest brakowanie archiwaliów w sytuacji ich filmowania czy digitalizacji. Do tej pory nie zostały wyjaśnione wszystkie aspekty brakowania i niszczenia dokumentów w 1989 r. i na początku 1990 r. Dalsze badania archiwalne prowadzone w tym kierunku mogą nie tylko uzupełnić przedstawiony obraz brakowań, ale też przynieść nowe odkrycia.